

Illyés Gyula

Pillanatsfelvétel

A töltés mellett sorakozó fák sűrű levelei közé beomlik az iszapos füst. Arcod emléke homlokom tömött növényei közé. Fuldokló nádas. Mindez azonban csak egy percig tartott. Kihajoltam a vonatablakon, mely olyan volt, mint egy tenger alatt sikló torpedó. Hova úszik a hajó, föl fog szállni? A föl kavart víz, a füst kócozza a leveleket, mik kellemtlenül hajtogatják jobbra-balra ágaikat.

Néztem a kinlódást, mikor a tőr behullott a szívembe. Senki sem tudta volna akkor megkülönböztetni a valóságot a meghalt mozdulatok lelkeitől: a töltés mellett ömlött a víz-színű füst, a föl kavart tengervíz átfolyt a fákon, életem keserű mocsarában vergődő szívemben égett arcod töre, mint szemeimben az emlékezés égető korma.

1923

***

A Váci-út fakadó tölgyei alatt, ó április, ezen a napfényes reggelen kifakadó szívem. Vérem árama ez a színes kacagás az iskolás lányok felett. Zászlók lobognak, hallom mögöttem seregeim ládbogását. Hú maradtam hozzád. Hú maradtam hozzád, tejüveg-homlokú halott, keményfából faragott katafalkon mosolyogva fekvő. Kedvünk ragyog az apró levelek közt az ébredő levegőben, a reggeli levegőben, mely friss, mint egy pohár víz.

(1926–1927?)

Szülőföld

*A ragyogó, lármás kirakodó vásárból, kiértem a sík, forró délutánból, hol rezek sugároz-
tak, ostorok pattogtak, s az utak állandóan égtek. Legérthetőbbek, – legemberibbek – még
az ökrök voltak, ahogy kilométernyi távolságból is ki-kicserélték leverő megjegyzéseiket
a létről. De végül is kiértem, végre lomb-szag, hűvösség, csönd! Az árnyékok ugyanis
a fák és növények alá húzódtak, egyeseken föl kúsztak rajtuk, majd velük együtt nyúlani
kezdték s így azok igenis az égig nőttek. Ez volt a kora est: az üdítő liget, aztán – ahogy
fölfrissültem egyre beljebb siettem benne – az útvesztő őserdő. Soha több reményt, soha
több retteget. Soha több álmoképet a – valóságról. Soha több szabadságot, soha remény-
telenebb – óriásibb – börtönt. Soha több multat, soha több jövőt.*

Szélről szítva

Három óra múlt, félnégy előtt elkezdődnek a decemberi vörös alkonyatok. Órákig tart a tűzvész. Az óriási nap lebukik, de parazsa annál izzóbban vöröslik óriási karéjban a látóhatár alatt átvilágítva, lábuknál, a már lombtalan, de még hótalan erdőket, faszorokat, bozótokat is.

Szélről szítva az esztendő fölösen maradt napjai égnek ott, a boldogok, de fölhasználatlanok, mint afféle gyomtűzek, gyümölcsfa gallyak, rózsafaággal.

Pillanatok kérdése

Kisfiú a kertajtónál. Az ötévésék ártatlan tekintetével méreget. Óvatosságom teljes vértetében pillantok rá vissza; nem téveszt meg. A hatvanéves zord aggastyán, aki majd ezt a pillanatot egyszer előhívja, mint egy fénykép-filmet s engem tán egy utolsó ítéletre maga elé idéz és elmarasztal, e göndör fürtöcskék alatt, e buksi fejben lakik. Pillanatok kérdése, hogy markába kerüljek. Megsimogatom a szöske fejecskét, olyanformán, mint rácson át egy oroszlánt, készen arra, hogy jókor visszarántsam a kezem; bekaphatja. Szörnyeteg, nyers időt eszik!

Ami még marasztalna

Elülőben a szél, amely kisöpörte a paraszt házak padlásairól a bölcsőket, a rossz rokkákat, a még fából csinált viharlámpákat. A hópellet itt-ott ráncos, de aztán az is kihúzódik. Az utolsó fiatal – lány vagy legény, nem látni jól – most távozik, batyutlanul, az úton, melyet már csak fák jeleznek s nem keréknyomok. Harangszó? Vasárnap, igen, rokkszerű, padlásalakó. A kondulások versenyt igyekeznek az állomás útján, de épp az, amely már-már vállon érinthetné a távozót, megáll, hátrafordul, visszakozzt int a többinek, vissza a – templomba! – ahova rajtuk kívül nem is tér be más.

Kannibálok

Egymást esszük, mint a kannibálok; a finnyásabbak az erőszakosabbak. Mert hisz – finnyásan s mégis erőszakosan – gyermekeket eszünk, mi is gyenge húst, zsenge agyvelőt. Csámcsogva eresztjük bendőnkbe fehérképűs dedósoknak, barnakötényes iskoláslányoknak immár hányadik nemzedékét is, – a híres eljövendőket, melyeket nekünk kellene fölserdíteniük (abból az adás-vevési kötelezettségből, hogy mi is fölserdültünk), de melyek lám mégsem jöttek el, mert ime ingyenc-mohón fölzabáltuk és zabáljuk őket, még mielőtt csak anyjuk méhébe kerülhetének.

A sötét világossága

Éjszaka, fektünkben növiünk mi is, a búzaszál is, de a kalászban a mag, a borban a szesz, az elmében a téboly vagy a föladat megoldása is. Ahogy éjszakánként a kenyeret, úgy gyúrja az éjszaka szájunk számára a talaj teknőjében a krumpli gumót, ott keveri finomra már mind az ízeket és kalóriákat, melyeket aztán majd a gyökerek szakácslábrohanásával, az ágak pincér-karlendületével tányérunkra juttat. A fény csiszol, a sötét mér, súlyt akár, a szívben, a tervekben. Veszekvés vagy szeretkezés után hogyan aludtad ki magad valaki mellett, az éjszakának ez a vizsgáló és gyógyító fénye napvilágnál, és – sugárnál jobban átvilágít téged is, őt is, testestül-lelkestül heted-iziglen.

Az esők dolga

Van hirtelen eső, amely egyáltalán nem fölülről, hanem oldalról jön, rándul szinte élénk, mint egy toló-függöny, csipkés persze, „aszúros”, világos. Az ilyen esőnek semmi köze az éghez. A szomszéd faluból érkezik az aratás, a sarjúkaszálás, a tarlószántás vagy éppenséggel a szüret szagával. Vagyis oly pontos és fontos hírekkel, hogy méltán várható: lesz olyan, amely majd egy eljegyzésnek, egy féltékenységi bicskázásnak, egy sikeres disznóölésnek, sőt az erdőőr kislánya érzelm-váltásának gyors ujdonságával szalad végig az utcán. Vannak ilyen hírszolgálatú szelek is, de, a megbízhatóbbak mégis az esők. Érzésük-távozásuk rendszerint és aránylag rövid ideje alatt tanácsos nem csak tudónkbe jó levegő kortyokat hörpinteni, hanem szívünkkel és elménkkel is jó érzéseket ki-belélekezni, mert hisz a következő faluban már rólunk is referálhatnak.

Illyés Gyula huszonevésen, Párizsban írt először prózaverset, szürrealista korszakában. Ezek közül néhány megjelent: például az *Atmoszféra* a bécsi Mában 1924-ben, vagy a *Hajnali fény* a *Dokumentumban*, 1927-ben.

Ebből a korai korszakból választottam ki két kiadatlant, az egyik, a *Pillanatfelvétel* című, kézírásban maradt fönn, de az 1923-as évszámmal és apám aláírásával (még mint Illés Gyula); a másik egy francia klaviatúrájú írógépen letisztázott vers, nincs címe, és feltételezem, hogy közvetlenül apám hazautazása utáni, tehát 1926-os, 1927-es lehet.

A korai prózaversek után Illyés Gyulát sok évig egészen másfajta verselés foglalkoztatta. A hatvanas években azonban gyakrabban utazott Párizsba, és sokkal szorosabb lehetett a kapcsolata a francia költőkkel is, ennek következtében, valamint akkor a szürrealizmus felé irányuló figyelem hatására – és bizonyára visszaemlékezve hajdani prózaverseire is – újra visszatért ehhez a költői eszközhöz.

A *Dólt vitorla* (1965), a *Fekete-fehér* (1968), sőt még a *Minden lehet* (1973) kötetiben sok prózaverset közölt, és némelyikben olyan kemény társadalmi és történelmi igazságokat mondott ki, (például az *Alkonyatban*, a *Lemez-zene közben*, az *Elnyelt nép* vagy a *Sikeres erőfeszítés* címűekben), amelyeket közönséges prózában

nem tudott volna közölni, és amelyeknek kifejezésére a szürrealista nemzedékeknek – sem a húszas években, sem a hatvanas évek neo-szürrealizmusában – nem volt figyelme.

Ahogy a mellékelt versekből is látszik, óriási a különbség a húszas évek és a hatvanas évek prózaversei között. A koraiak igyekeznek a tiszta szürrealizmus doktrínája szerint az álomszerűség nehezen kibogozható szálain haladni, míg a hatvanas évek derekán írt versek nemcsak egy érett, és a kötött verselésen kiforrt költő ragyogó teljesítményei, olyan művészt, aki mesterségében mindent meg tud oldani, hanem egy élet tapasztalatát is hordozzák. Erőtéljes, kibontakozott egyéniséget látunk a versekben, aki személyiségének és közösségének kemény próbáin ment át, és szembenéz a halál közeledtével is.

A most küldött verseknek csak a háttérét sötétíti el a közép-európai történelem árnya, ellentétben a hatvanas-hetvenes években kötetben közölt többi vers egy részével, és néhány, még továbbra is kiadatlanul. Apámat ebben az időben egyre jobban foglalkoztatta az ország anyagi és szellemi pusztulásának a fenyegetése: ezeket a szomorú hangú verseket azonban most nem szeretném az olvasó elé tenni.

Illyés Mária

Zelei Miklós

A halál is ahogy elromlik

Ma le akartak lőni. Egy egész sorozatot akartak belém eresztetni. De a homlokom és a mellkasom előtt olyan fél méterrel az összes lövedék elromlott. Megbénult pőcsikroham, rohamfelhő, bögyök hada, erre gondolok, úgy álltak a lövedékek egy darabig a levegőben, aztán lekoppantak a betonra és gurultak.

Minden elromlik. A buszok, a villamosok, a metró, a házak vakolata, a lámpák. Reggel át szoktam egy üres telken vágni, hogy rövidítsek. Úgy fél kilenc után. Tényleg nincs ott semmi, csak a legyalult talaj. Újabban azonban csak akkor megyek arra, ha nagy késésben vagyok, ha már van háromnegyed is. Mert amikor úgy középtájról érek, tök horrorisztori, s igazán sietésbe kezdenék, mert látni, hogy jön a busz, hirtelen teljesen sötét lesz. Fél perc is eltelik, mire akadozva, pislákolva, újra kivilágosodik.

Gyerekkoromban volt egy ilyen utca a közelünkben. Inkább sikátor. A felénél egy lámpa pislogott esténként, egy tányér, s a csupasz körte. Amikor elmentem alatta, mindig elaludt, s amikor már mögöttem volt, újra kigyulladt. Jó. Akkor a lámpa romlott el. Most meg a nappal.

Mama

Bajsza az ókori fogamzásgátló tabletták, testvéreim mellékhatása. Atanáz. Atád. Atlasz. Attila. Nincs is nevük. Csak szétgurulnak s hullócsillagok. Zsófia. Zsóka. Zsuzsa. Csillogva tűnnek semmivé.

Lenőtt, barna haja összetapad. Anorákja hátán superstar! Dagadt lábán fehér sportcipők, elfeketedve, befűzetlen. Mint egy éjjeliőr – a sötétben, ahogy néz előre. Üveggyönggyel kivarrt banyatank ragyog mögötte. Sárga csekkek befizetetlen aranycsóvját húzza. Piros paszományos, kék mackónadrágban szociális üstökös. Visszerei a kábeltévé ingyenvezetékei.

Az elfekvő szülöttjét a szállító toltta ki.

Nem mentem érte.

De elértem még a föltámadásom aznap is, a padlást ma is még lentről bámulom. Ennyi mitesszeres, rossz arcú, kopasz csillagot! Szájukban, mondd szépen, á, kaparókanál, hullómagzatok. És csábító létrafogak.

Mama? Meg kiavatási rítusai. A munkájából hogy kiavatták. A villanyából kiavatták. A fűtésből kiavatták. Három halála-rítusok. A vízelzárköszönnéki. És megindulnak a lakás falai a kijárat felé, nyomják kifelé. A kártyáról lefogy a négyzetméter, mama.

Pina formalinban.

Akkora nemzetközi érdeklődés soha nem övezte személyét, mint amikor a kórbonctanon a medikák és orvosok közt a szerveit kiosztják. A mutterom, csendélet bontótúvel, óriáscsipesszel, kisollóval, nagyollóval, fűrészszel, agykés-szel, szikével, csontkaparóval, bonctállal. Önmagát holott soha nem kereste. Pedig hogy nincs meg, látta biztosan. Female external genital organs. Labia majora, labia minora, clitoris with prepuce. Note: well developed prepuce of the clitoris. Orifice of urethra, vaginal opening. Internal female genital organs. Uterus, uterine tubes, ovaries, rectum, urinary bladder. Izmok rózsaszínben, artériák vörösek, idegek sárgák, vénák kékek.

Hosszú hétvége

Meghekkelttem a halált. Postafiókjában a saját leveleim. Amiket Szilvinek írok, hogy öngyilkos akarok lenni, de a mennyországba akarok jutni. Istent úgy lehet kicselezni, lelkem bevinni a kapujába, magyarázom Szilvinek, hogy megveszem a stukkert. Mindig mindenki Parabellumot emleget. Senkinek nincs, de mindenki róla beszél. Nekem azonban sokkal jobban tetszik a 9 milliméteres Walther pisztoly. Hatásos, pontos fegyver. Tárcapacitása nagy, arra is elég, ha menet közben – elhatározás, tett, végkifejlet –, hogy mégse: beindulnék.

Hozzátartozóimnak, nincsenek sokan, megírom a búcsúlevelet. Még azt is, mi legyen a sírkövemre vésvé. Azonkívül, hogy semmi, a jobb alsó sarokban a szignóm. A nevem két kezdőbetűje, mindkettő után pont, közöttük spácium, s az egész zárójelben. Ahogyan rövidebb, kisebb jelentőségű újságcikk alatt szokás. Vagyis expressis verbis tisztázom, hogy öngyilkos lettem. Főbe lőttem magamat. Hú, ez elég teátrális. A búcsúlevél megírása után Szilvi kesztyűs kezébe nyomom a Walthert. Ő a halántékomhoz illeszti és meghúzza a ravaszt. Azután a pisztolyt a kezembe teszi.

Komment

A halál életszínvonalra megállás nélkül csökken, mióta mindenki magát nyírja ki. Fegyver, fulladás, mérég, altató, a sínre rózsás csókokat, nyakat, szép álmokat. Metró, vonat, tévétorony, villamos. Mélység, magasság, földszint egyre megy. Létbizonytalanságban él, depressziós a halál. Nem itthon fog meghalni egy se, ki külföldre szakad. Kampec úrnak jövőképe is bizonytalan. Életpályamodellje nem garantált, ha így folytatódik, csődbe jut.

Gyönyörű Bán Kata

Egy kicsit zajos a vendéglátóipari egység, hogy az iparizene-konzervet felnyitották. De még tudunk beszélgetni. Most ide járunk, hogy sehol se szokjanak meg bennünket. Ha másként alakul. Azt mondja, másként. És elnéz az utcafront felé, ahogy a párás kirakatüvegen át beeröklődik a délutáni nap és melegíti az arcunkat. Energiatakarékos randi, nem kell följebb kapcsolni a szívünket, maradhat őrlágon. Három gyerek, egy fiú, két lány.

- Padlizsánkrémes pirítós? Gombás-sajtos szendvics?
- És forró alma, almalé fahéjas, mézes almapállinkával.

De miért mindig a fiúkat mondjuk előre? Három gyerek, két lány, egy fiú. Mégis olyan az alakja, mint egy gimnazistáé. Ha másként alakul, akkor most biztosan gyerekeink volnának. Mire hazaér, teli a retikülje vérrel. Alig tudja a személyi igazolványát, a laccímkarttyáját, a jogsiját, a bankkartyát kihalászni.

Komment

*„Elérték az erdőt,
Otthagyták a fiát,
Kis futósó fiát,
Karonülő lányát.
– Jegőnyefa mellett
Itthagylak titöket.*

*Mikor a madarak
Szárnyukkal csattognak,
Csak azt gondoljátok,
Hogy édosanyátok
Beszél tehozátok!*

*Mikor eső esik:
Csak azt gondoljátok,
Hogy én fürösztgetlek,
Az édosanyátok!”*

Másnap

Mindig kérdezz vissza, ha ilyeneket írok majd: „Éljen Kun Béla!” Lehet, hogy Thomas Mannra gondolok.

Po Csü-ji (772–846) kínai költő először publikált jegyzete

*A jegyzet kézírata a Liaotung csünsung (Liaotungi Tömegek) szerkesztőségének archívumában maradt fön, a nem közölt anyagok fönjában.
A kézíraton olvashatatlan aláírású megjegyzés: „Szigorúan titkos! Másolat: pártelnökség, elhárítás, ö.díjbizottság! Eljárni a jegyzetben felsorolt személyek ellen. Bomlasztás: besúgói ténykedés gyanújába vinni öket.”*

Kis országot a korrupció nem tesz naggyá. De nagy országot kicsivé igen. Kína, nőjön bármilyen hatalmasra, mindaddig kicsi marad, amíg befonja a korrupció!

A napokban kopogtattak dolgozószobám ajtaján, megkeresett Yi Song, az egyetem kutatója. Elmondta, hogy az idén újra pályázna előléptetésre. Végül is harminchét éves, éppen ideje, hogy magasabb beosztásba kerüljön. És nagyon kellene a többletjövedelem! Hiszen a felesége, Mei Li 1200 kilométerre tanul, doktoranda, ő meg egyedül van otthon az öt éves gyerekekkel, még legalább három évig. A közlekedési viszonyok miatt csak repülővel lehet utazni, mert a vonat több mint huszonnégy óra. Csakhogy a repülőjegy nyugati árú, hússzorosa a vonatjegy árának. És Mei Li, amíg tanul, semmit sem keres.

Yi Song padlón van. A „játékszabályok” szerint semmi reménye nincs arra, hogy előléptessék. Ehhez a klientúrához kellene tartoznia. A főnöke meg is mondta neki: „Részemről oké. De járd végig a teljes intézeti és pártvezetést. Udvarold ki. És ha ők támogatnak, akkor én is.”

Az előrejutásban az égvilágon semmi szerepe nincs se a tehetségnek, se a szakmai munkának és a sikernek. Legkevesebb félévnyi fizetését kellene kenőpénzként fölládoznia, plusz egy csomó lekötelezettséget kellene bevállalnia, vagyis be kellene állnia valamelyik hatalmi gittegyletbe, akkor előléptetnék. Ha nő volna, akkor le kellene feküdnie egy pár potentáttal, s menne a dolog.

Tavaly még nem éltek ennyire rosszul. De az év végén a párttitkár Mei Lit fölrendelte Pekingbe, 1200 kilométer, este kilencre, a szállodai szobájába. Mei Li azonban „félreértette” a meghívást, és csak reggel kilencre ért oda – vonattal. Amikorra a párttitkár elvtárs már elutazott – repülővel. A súlyos félreértést Mei Li doktori ösztöndíja bánta. Egy szó nélkül megvonták tőle.

Most az tartja bennük a lelket, pontosabban az anyagi erőt, hogy Yi Song egészen kiváló kiejtéssel beszél angolul, holott anyagi okok miatt soha nem járt se Angliában, se Amerikában, és itthon is egyedül tanulta a nyelvet, mert nem volt pénze arra, hogy az egyetemi tanfolyamokra beiratkozhasson. Nyelvtudásának köszönhetően az a megtiszteltetés érte, hogy meghívták tartományunk, 35 millió lakos, idegenforgalmi vállalatának idegenvezetői versenyére zsúritagnak, elég szép tiszteletdíjjal. És hogy ne legyen túlságosan nehéz a dolga, a verseny előtti estén kiprintelve megkapta a kihirdetendő végeredményt is.

Először arra gondoltam, hogy odaajándékozom Yi Songnak a kenőpénz fedezetéül szükséges összeget. De rögtön eszembe jutott az is, hogy ezzel én is a korrupciót támogatnám. Holott én úgy szeretném Yi Song sorsát jobbra fordítani, hogy egyúttal Kínát is segítsem, kirablóit ellenben semmi módon. Ezért számítok a nyilvánosság erejére, közös erényeinkre.

Csak nemes lelkek teszik nagygyá a hazát.

Komment

*„Az isten kibújik, ó! parancsára szél lobog,
papírpénz esőzik, ó! hímzett ernyő imbolyog”
(Po Csü-ji: A fekete örvény sárkánya, avagy a
pukkadásig kapzsi hivatalnokok. Weöres Sándor
fordítása)*

Danse macabre

Kannás bortól berúgott, tökrészeg halottak lejmolnak a metróaluljárókban baromi agresszíven. Teli vannak velük a mélyállomások. Az egyiknek adok egy százast, erre elém áll, hogy kétszázat szokott kapni, és jönnek rám vagy húszan, jól levesznek. De mindenkit, aki nem tud gyorsan megpucolni.

Van egy normálisabb, az nincs benyomva, még be is mutatkozik, hogy Adrienn. Dr. Drusánszkyne Zadray Adrienn dr.:

– Ne hulljunk atomjainkra a bajban! – kiáltja. – Ez a lényeg. – Átfogja a vállam és így folytatja: – Mert megmaradásunk a legfontosabb. Közösségépítő munkánkban hasznosítani fogjuk a tömegsírok bőséges tapasztalatait. De a társadalomtudományok legkorszerűbb nemzetközi eredményeit és a hazai szervezetfejlesztő fogásokat egyaránt alkalmazzuk önvédelmi technikáink kidolgozásában. Ami például azt jelenti, hogy a rogersi csoportdinamikai encounter-módszereket és a morenói szociodramatikus technikákat házasítjuk össze a táncházas, népdalos halottápolás közösségteremtő közegeivel. – Majd kerek felhőcskévé változva át, otthagy, a kezemben egy szórólappal: „Jövőjét akarta felelősen biztosítani az a több tízezer halott, aki a Por és Homu Kegyeleti Előtakarék Szövetkezet fiókjainál súlyos részletfizetési feltételeket vállalva, előre, még életében kiegyenlítette örök világosságának számláit. Kifizették kegyeleti szolgáltatásaik díjait, sírhelyüket, urnasírkukat, hamvaik szétszórását, illetve a Por és Homu szervezésében építették föl kriptájukat. A kegyeleti pénztintézet a hozamokkal növelt befizetéseket azonban nem fordította szerződéses kötelezettségeinek teljesítésére: a szerződések alanyainak kegyeleti szolgáltatásaira. Nem fizette ki se a temetőket, se az építési vállalkozókat. Külföldre szöktek a pénzzel a Por és Homu vezetői, és jelenleg ismeretlen helyen tartózkodnak. A rászedett halottak pere másodfokon is befejeződött. Az ítélet alapján a tulajdonosok kötelesek túrni, hogy a temetők és az építési vállalkozók sírkuk, urnasírkuk, szóróparcellájuk, illetve kriptájuk értékesítéséből elégtételt ki követeléseiket. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a boldogtalan megboldogultaknak fel is út, le is út! Mennünk kell a temetőkből. De nem hagyjuk magunkat!”

Délben az aluljárókban vijjogó bajok este már a Híradóban konszolidálódnak. Bár majdnem lekésem Freytágh Zita (29) jelentkezését, mert ahogy jövök hazafelé, illegális fémgűjtők menet közben ellopják a villamos összes kerekét, két és fél megállót gyalog kell megtegyek. Kurva nagy tüntetés a Kossuth téren! Hatalmas táblákkal a kiakolbólított halottak: Farkasréti temető, Új köztemető, Szeged felsővárosi temető, Fiumei úti sírkert, Köztemető Tiszafüred, Muhi Kadáver Centrum, Óbuda urnafal, Mohácsi Feltámadás, Kisteleki szórtak, Sírmezők Esztergom...

– Szervusz Zita, sikerült megegyezni a halottak vezetőivel?

– Szervusz Anna! Jó estét kívánok a nézőknek! Itt van a Kossuth téren a főpolgármester is. Megállapodás született, hogy a tárgyalások idejére a halottak beszüntetik a demonstrációkat és visszatérnek a mélyállomásokba. Örök nyugalomuk visszaszerzésének céljából az átejtett öngondoskodók Halott Ügy, Hajrá! névvel ma délután érdekvédelmi szervezetet hívtak életre. Itt állunk temetetlen-

nül, mondja fájdalomtól megtört szívvel a HÜ-HA aktivistája, dr. Drusánszkyne Zadray Adrienn dr. (1938–2010) magatartáskutató. Övé a szó:

– Nem adjuk föl! Mert akkor igazat adnánk azoknak, akik ebben az országban mindezt megtehetik. Nehéz lesz, de harcolni fogunk. Most felülvizsgálati kérelmet adunk be, de akár Strasbourgig elmegyünk és perünket az European Court of Human Rightsra adjuk.

– Nem fosztanak meg minket a másvilágisághoz fűződő jogunktól – nyilatkozta Burdos Ernő (1965–2011) közterület-felügyelő, a Halott Ügy, Hajrá! társelnöke. – Ragaszkodunk ahhoz, ami a miénk, és nem fogunk várakozni a feltámadásig.

– A hajléktalan halottak problémáinak megoldására a mai nappal a kormány holtbiztost jelölt ki dr. Eördögh Mónika (54) szakjogász személyében. Dr. Eördögh háromszor jött vissza a klinikai halál állapotából. Mint mondta, kívülről-belülről ismeri az ügyet. Edzőcipőben, tornadresszben áll a Kossuth téren, hogy ezzel is életerőt, tettekkészséget sugározzon. Pályája csúcsának tekinti, hogy holtvágányra jutott, s a néhaihelyzettel ő foglalkozik. Mint mondta, felháborító, hogy jóhiszemű férfiakat és nőket, akik öt-tíz-tizenöt évig előtakarékoskodtak, a sírjukból is kiforgatva, halálukban is újabb adósságterhekkkel sújtsanak. Őszig, de legkésőbb halottak napjáig rendezni kell az összes ügyet. A holtbiztos javaslatára az öröklakásukból kiforgatott magyar halottak számára Halimbán hoznak létre szociális sírparkot, olyan törvényi szabályozással, hogy egyetlen sír se kerülhessen a bankok kezére. A közbeszerzési holtversenyt a héten fogják kiírni. A rendőrség nyomoz. Sztanoj Vladiszlav (32) rendőrségi szóvivő tájékoztatott, hogy a végső betétesek kapcsán büntetőeljárás indul. Stúdió!

Komment

*„Ott ült a Császár. Dús hajában
hét csillag volt a diadém.
Rabszolganépek térden állva
imádták, barna köldökén
a Göncöl forgott, válla balján
lámpásnak állt a holdkorong”*

(François Villon – Faludy György)

Tornai József

Styx

*Kozmosz-anyám, Duna-dajkám
én megnőttem felhő-sörényed habján,
most a Styxszel tartom esküvőmet.
Víznek kell a vízzel egybeforrni,
nem félek örvénnyel házasodni,
ős-valómban mindig örvény voltam.*

*Ős-valómban mindig örvény voltam,
nem félek örvénnyel házasodni.
Víznek kell a vízzel egybeforrni,
most a Styxszel tartom esküvőmet.
Én megnőttem felhő-sörényed habján,
Kozmosz-anyám, Duna-dajkán, Amazonas-keblű deltám,
óceánok partja döng rám.*

Egy nyomorék

*Egy nyomorék, ötven Sziklás-hegységből vers,
ne siránkozz miattam, kenyeres!
Ötven szárny a boldogtalanságba tártan,
oroszlán-nyelvű fény éjjél sivatagában.
Mit akarok még e néhány évtől,
kegyelmet a keréketöréstől?
Újabb írások vérekes hegyét,
égbe korhadt repecskés jegenyét?
Vén nyomorék, ezt még nem jósoltad!
Sejtett halál, honnan jön a jövőd, a múltad?
Nem tudhatod meg soha, ki voltál,
nem vagy különb egy milliárd holdnál.
Ember, nádas, féreg, állat-szépség:
elviselted a névtelenségét.
Egy nyomorék, ötven Sziklás-hegységből vers:
a csontvázad recsegés és csönd lesz.*

Hold-szarvas

*Erdő mélyét járom,
nincs nyakamban járom,
anyám a vadon.
Átfutok az éren
hétszer hét sötétben,
a Hold-szellem száll agancsomon.*

*Vadászok követnek,
én vagyok a legszebb
álom szemükön.
Ha meglátnak, lőnek,
szeretnék az ősznek
vér-gyümölcsét látni a fűvön.*

*Puskáik ropognak,
négy patám robog, vad
szikrát vet a hold.
Fülükbe üvölti:
ki méltó itt győzni,
ha nem én s a rokon csillagok?*

Petróczi Éva

Kéken és pirosan...

Sári unokámnak

*Kéken és pirosan
lobogó Sári-virágok:
ecsetteddel mindig
írj örömet,
kerüljön el sanda irigység,
kerüljön el kicsinyes átok.*

*Ne járj úgy,
mint nagyanyád,
akinek tolla
olykor hogyha virágzott,
toportyán lelkek
gyűltek köréje,*

vonyítva és acsarogva;

*szírom-szelíden
hiába szólt –
nőttön-nőtt mégis
bánata-gondja.*

Barna fürtök...

Rebinek és Panninak

*Barna fürtök
makacs erdeje,
vagy aranyvörös
szőghaj finom
szálai; mindegy:
ifjú erő
költözik egyként
szomjas ujjbegyeimbe,
bármelyiket simogatom.*

Utóirat, egy régi levélhez

„Nálunk már hűvösesek a napok, bizonyára ott is úgy van, ezért figyelmeztetek, kis Pintyőkém, hogy kendő nélkül ki ne járd az udvarra és hogy már most a melegebb ruhákat viseld, alsó ruhát is meleget végy fel, ne hogy Isten őrizzen, megfázzál.” Gyoma, 1908. szeptember 15.

Ida dédanyám és Gyula dédapám második levele tizenkét éves lányuknak (későbbi nagymamámnak), Vaniss Margitkának, Szegedre, az internátusba

*Bánatos kis Oroszlán utcai
„felsőbb leány”
lettél 1908-ban,
Szegeden, Vaniss Margitka,
nagymamám.*

*Ez volt a
második levélke,
amely Gyomáról érkezett;
e majdnem száztizenöt évtől
sem fakult meg
sárga lapján a tinta,
és nem fakult a szeretet.*

*Ida és Gyula
nőies-kacskaringós,
s férfias-szálkás
betűi elringatták este
szerelmük unoka-lehetne,
egyetlen, kései virágát.*

*Igen. Ez régimódi vers.
Miért szégyellném a könnyeket?*

Válasz

Krisztának, Erdélybe

„Te maradj olyan könnyed lepkeszárnyú, mint eddig és ne húzzon lefelé más mogorva visszautasításának súlya.” (egy nekem küldött levélből)

*Barátném, ez már jócskán
fakuló, gyöngülő lepkesség.
Rövidke, színes röptöket
szürke, kínlódó vánszorgás követ.*

*Meg-nem-érdemelt
így e szép levél,
de szárnyra mankózott
minden betűd.*

*Fogadd e pár sort,
áfonyahímes, hűs
hegyi napjaidban,
egy lebbenésnyi hálaként.*

Mohai V. Lajos

Mindnyájan későn hajrázunk (Az apai ág)

Azután, hogy Apánk életét a rák kioltotta, teljes súlyával nehezedett vállunkra a férfikor. Tudtuk, földi kincseink fogyóban. Miránk maradt Anyánk, miránk a család emlékezetének ápolása. De vajon ki mesél majd rólunk a halálunk után? Nehezen jutottam dűlőre magamban ezzel a kérdéssel, amely ha föltört bennem, forrósággal öntött el. Apró, éles tűszúrást éreztem a szívem tájékán ilyenkor. Vajon mi zajlik ott fönt, az Ég örökös fogságában? „Halál ellen nem terem fű a kertben”, hallottam a Bátyám hangját, ahogy gondterhelten hozzám lépett. „Lalikám, egy mozdulat sem öröm, ha már az összes félrecsuklik, és minden nehezeére esik az embernek.” Csak ekkor vettem észre, hogy a Bátyám deresedni kezd; „halántékd megeste kora dér” mondtam volna Kosztolányi szavaival, de jobbnak láttam inkább elharapni a szavam.

Azokban a hetekben színültig telt a pohár keserűséggel. Apámról lemondtak az orvosok, és én ideiglenesen hazaköltöztem egyrészt, hogy mellette legyenek, de főleg azért, hogy Anyámnak vigaszt nyújtsak. A Bátyám közbenjárásával Apánkat külön szobában helyezték el az utolsó napokra: a kórház urológiai részlegének helyet adó öreg épületet tatarozták, osztályokat vontak össze, s így üresen maradt néhány helyiség. Ahol Apánk haláltusája lezajlott, nem kórterem volt, csupán egy elhagyott, valamikori mosdó, amelyet tisztítószerrel tárolására használtak. Oda toltak be egy rozszant, kiselejtezésre váró vaságyat és egy vas éjjeliszekrényt.

Hálásak voltunk a sorsnak, hogy haldoklása idejére Apánk legalább egyedül maradhatott, távol a többi betegtől.

A kicsinyke szobának magas mennyezete volt, a kórház belső udvarára nyíló hosszú ablak majdnem fölért egészen odáig. Apámnak alig kellett mozdítania a fejét, hogy kilásson rajta; együtt nézhettük a fenyőfákat és a száraz égen vonuló felhőket. Aszkétasággal viselte a terhét. Én apró teendővel foglaltam le magamat, hogy fölülemelkedjünk a helyzeten. Valahogy túl kellett jutni a bonyodalmon, másképp pedig nem lehetett, mert a betegség lefolyásából következően akadtak mindkettőnk lealacsonyító pillanatok. Beszélgettünk is, ha nem is folyamatosan, mert ha csak töredék időkre is, igyekeztünk figyelmen kívül hagyni, hogy miért ott, a komor fehérséget árasztó falak közt vagyunk.

Várni a halált, és meghitt témát találni ahhoz, amelyben az élőnek nincs gyakorlata, nehéz feladat. Apám ágya körül mindnyájunkon a kimerültség végső jelei kezdtek mutatkozni. Anyám látogatásai rövidülni kezdtek, hogy Apám mind kevesebbszer lássa meg arcán azt a valóságot, amellyel már tisztába került, de azért vasakarattal távol tartotta magától. A Bátyám, ha csak tehet, már inkább a kórház kertjében ácsorgott. Beszédbe elegyedett betegekkel, ápolókkal, mert csillapító szavakat akart kicsikarni mindenikből, akiből csak lehetett. Hagytam, hogy a vásárlásokat, az apró-cseprő teendőket ő intézze, mert félt volt, hogy az idegőrlő fájdalom megtöri. Alakját sokszor, hosszan követtem a tekintetemmel az ablakból. Ott sem tudott a félelem burkától megszabadulni, lassú méreg volt ez a számára. Idegen csönd vette körül a kertben, az ősz mélyen megült már a bokrok alján, síkos lett a fű, korán kezdett sötétedni. Mi sem gyújtottunk világosságot Apámmal; hallomásból tudtam, hogy a félhomály jótékony hatást gyakorol a beteg szervezetre. Egy alkalommal valahonnan a Bátyám lába elé gurult egy szem vadgesztenye, szinte a semmiből, és ő belepöckölt a cipője hegyével. Félszeg mozdulat volt: a hatvanas évek divatjára emlékeztető, magasabb sarkú félcipőjében mintha kicsit egyensúlyát is veszítette volna, és a bokája is megbicsaklott. A rúgás közben azonban láttam, hogy önkéntelenül fölnéz, mintha az árnyékok csíkjai között keresne valakit, akinek odapasszolhatná a gesztenyét.

Hirtelen rájöttem, hogy a Bátyám mozdulatán a futballistamúlt sütött át. Gyerekkorunkban szenvedélyes drukkerek voltunk, és imádtuk a futballpályákat, minden meccsre kimentünk. Még a régi Bányász-pályára is emlékszem a Gépgyár híres vasvázás műhelycsarnoka mellett, ahol az állóhelyre az öltözők oldalából lehetett kijutni.

Hallottuk a focisták lépteit a folyosó kövein döngeni.

„Hol lehet a Kisjózsi stoplis cipője?“, kérdeztem Apámtól, de nem fordultam feléje, hanem csak bámultam ki tovább az ablakon. Ha hallotta, amit mondtam, talán lehunyta a szemét, és úgy próbálta fölidézni a Bátyám rövid futballista-pályafutását, amiről most mesélni készülök.

Kilencéves voltam, amikor a Bátyám igazi fociszerelést öltött, a kilences számú mezt, és kifutott a régi Dózsa-pálya salakjára. Csak úgy sütkéreztem a dicsőség fényében: ott volt a földlelátókon mindenki az utcánkából!

Néhány nappal ezelőtt, hogy Apám halálos ágyához indultam, egy ismerősöm a Krisztinában a kanizsai futballról kérdezett, mivel az Olajbányász az utóbbi bajnoki szezonban kiesett az enbéegyből. „*Mi van a Kanizsával?*“, tette fel a kérdést, szinte szemrehányóan. „*Biztos jól elkenődöttél?*“, fűzte hozzá. Rátapintott a lényegre: már rég nem jártam ki a pályákra, a kanizsai futballisták eredményeit mégsem voltam képes szenvtelenül figyelni. Pedig a hazai focit jó mélyre ástam el magamban a nemzeti tizenegy kudarca miatt. Azt hiszem, 1969 decemberében, a marseille-i vébérjátásáskor törtek darabokra az illúzióim. Azóta is megmaradtak bennem a lelki gátak, amelyeket ott a Földközi-tenger partján öntöttek betonba. „*Marseille-t kihúzzuk a térképről!*“ – szögezte le keserűen a Bátyám azon a szomorú tél eleji éjszakán; fogtuk a földrajzatlaszt, és feketével besatíroztuk a város nevét, hogy egy életre eltűnjön előlünk.

Nem volt mindegy, ami ott történt.

Néhány évvel korábban központi kérdéssé vált családunkban a futball: kezdő csatár lett a Bátyám a kanizsai Dózsa ificsapatában. Mindenkit lelkesedéssel töltött el a nagy esemény; a környékről libasorban jöttek a férfiak biztatni és győzködni a szüleinket, hogy bátran engedjék a Bátyámat játszani, mert „aranyat érő lába van”. Az utcabeliekben *benne volt a kehe*, ahogy arrafelé mondták. Dolmányos bácsi rátapasztotta a kezét a két fülére, vagy tölcserít formált a tenyeréből, úgy ordította a tribün első sorából, alig egy-két lépésnyire a partvonal szélétől: „Józsí! Józsí! Cselezz!”. A Bátyám cselkirály volt, ahogy ma mondanák. Felsőteste lágyan ringott, mint a könnyű szél, ahogy húzogatta a lasztit ide-oda a jobb lábával. Olykor megtolta maga előtt, aztán elmozgott kicsit erre, kicsit arra, attól függően, hogy mit kívánt meg a „szitu”. Ő így mondta. Nem bonyolódott hosszú cselsorozatba, inkább az üresbe tett labdákat szerette; kiugratta, „lyukra futtatta” a szélsőket, akik aztán lefutottak az alapvonalig, és beadták a labdát a centernek. Az edzők a három-kettő-ötös fölállást játszották, a taktikai meg a technikai készségekre építettek, az erőfutballt akkor csak hallomásból ismertük. Támadó foci volt ez, a szépségre és a fifikára hajtottak a focisták; ott, a kanizsai Dózsában is ezt játszották az ifik azon a salakos pályán, amely a szívünkben egyenesen a Wembley volt.

A Bátyámnak azonban hamar szögre kellett akasztania a stoplis cipőt, mert egy sportorvosi vizsgálatkor kiderült, hogy gyönge a szíve. Az első csapatban már nem is játszhatott. Így járt az én Bátyám, de a futballista sohasem hervadt el a szívében.

Észrevettem, hogy Apám küszködik a könnyeivel: akkor egyszer elhagyta magát abban a kórházi számkivettségében.

A munkások napközben eléggé lármáztak, estére azonban mély csönd telepedett az épületre. Addig maradtam, amíg a személyzet megengedte. Mindennap egyforma volt, egészen az utolsóig. Valahogy mégsem lehetett összetéveszteni őket.

Még az első kórházi napomon egy széket kerestem a folyósón, és odaállítottam az ágy végébe.

Onnan láttam a szenvedést.

A Pokol csíráját.

Sohasem fogom elfelejteni.

Arról a székről álltam föl tizenkilenc nap után, amikor Apám végére ért a kínhalálnak.

Mi volt azon a szobán kívül? A halottas szobán kívül?

A lyukas élet.

Amikor kiléptem a folyosóra, saját testem hajló árnyát láttam néhány poros villanykörte fényében, aztán elindultam lefelé a repedt körlépcsőn, ahogy százak, ezrek is elindultak korábban betegeiket és a halottaikat magukra hagyva. Szorongtam. Ha meghal bárki is, a józan észnek vége.

Egy ajtó véglegesen bezárult előttem.

A temetés napján addigi életünk eseményein merengve egyvégtében eltöltötünk egy teljes éjszakát a Bátyámmal a Rózsa utcai házban. A lassú órák alatt

emlékeink elfajósodtak, mint a halott testek a Hidegházban. Gyermekkorunk helyszínén, az udvari szobában egy horgolt terítőre sütött a Hold, és az odalát-szó kertek bádogtetejű melléképületein megcsillant az esővíz. Halkan szemerklélt odakint. Az utcai lámpa kátrányoszlopa szinte agyonnyomta a virágágyásokat a nagyszoba előtt, ahogy árnyéka rávetült a kerítésre. Sötét volt, sűrű novemberi éjszaka, távol az Ég aljára néha ködös szürkéség telepedett. Ha kimentünk levegőzni, és fölnéztünk a hűvösödő Égboltra; nem láttunk csillagokat. A kert áldozat, nyilallt belém. Az üres ágak közt megragadt levelek úgy lengedeztek, mint valami gyászlobogók.

Amit elvesztegettünk valahol, az odalett-e végleg, és vajon marad-e lehetőség a visszatérésre, legalább az emlékek lepkehálóján keresztül? Az ember visszanéz az életére, és ráborítja a vágját a múlt időre. Nemigen tud mást tenni.

Apám ellenben más alkat volt. Ő a múlt dolgait használhatatlan tudásnak tartotta. Olyannak, amely csak összezavarja a jelent.

Mindig meglepett, hogy milyen keveset beszélt a szüleiről és a gyerekkoráról. Nem büszkélkedett az őseivel, pedig az ősökkel való hencegés, miként máshol, divatban volt Kanizsán is. Hallgatásában számomra volt valami megmagyarázhatatlan körülmény, amit képtelen voltam megfejtetni, hiába is törtem rajta a fejem. Apám azt mondta, hogy a család minden okmánya odaveszett a háborús égésben. Nem maradt semmi, ami árulkodott volna a múltjukról. Persze a papírok mit sem számítanak. Azóta is sokszor morfondírozom azon, vajon miért hagyott ki ebben a tekintetben az emlékezete. A családjáról tehát mit sem tudtunk; azt, hogy mifélek, honnan származnak, arról végképp nem. Talán meszsi földről, északról-északnyugatról vándoroltak idáig; az én képzeletemben a családfa gyökerei, a Venczli vezetéknev miatt, egészen a szláv nyelvterület fölső határáig nyúltak. Csehek vagy morvák. Ez a feltételezés olyan mesésnek és titokzatosnak tetszett kisfiúként, hogy szívesen dédelgettem a vágyamat. A Venczlit a Venczelből vezetem le. Iskolás koromban gyakorta belerévedtem ebbe a névfejtésbe; érthető, hogy szörnyen becsapottnak éreztem magam, amikor kiderült, hogy a családban mindenki máshogy használja a nevét, és se nem Venczelek, se nem Venczlik nem vagyunk, hanem Venszlk. Egy, a magyarban alig kiejtendő mássalhangzó-torlódásban összekuszálódó, csúnya hangsor. Amikor 14 évesen az első személyigazolványomat készítették az Andrejka utcai általános iskolában, lebbent föl a vaskos tévedésről a fátyol. Az anyakönyvi kivonathoz kitöltöttük az űrlapot, az iskola ezeket eljuttatta a tanács illetékeseihez. Szörnyű megbántottság és nyugtalanság kerített hatalmába, ahogy kinyitottam a sárga színű válaszborítékot. *Venszl*, betűztem a vezetéknevrovatban. Emlékezetes nap maradt ez a számomra, mert még sűrűbb homályt éreztem, hogy mifélek is lennénk mi apai ágon. Ezek után minek keresgelnék a régi időkben, ha Apánk se tette?

Csakhogy én igényt tartok az őseim valamennyi pillanatára. Nem mondom, hogy süllyedjen el a régi múlt a halottak porhüvelyével. Nem! Ezt nem engedem! Engem kíváncsivá tesznek a hozzám kötődő életek, azok a titokzatos események, amelyek minden család emlékezetében jelen vannak, csak másképpen, és ha nem is beszélnek róluk, valahogy mégis további életre kelnek, megőrződnek olyan

szokások mentén, amelyek eredete talán ki sem derül soha. Mit visz tovább magával az ember ebben a földi labirintusban, melyik ősének a mozdulata ragadt rá anélkül, hogy tudatában lehetne valaha is?

Voltaképpen bárkik vagyunk is, bárhová születünk, alig pedzegetünk valamit ezen a világon a fényről és a sötétről.

Mindnyájan későn hajrázunk.

Apámról azt azonban tudtuk, hogy félárván nőtt fel, az anyját nem ismerhette; gyerekkorát ezért vegyesen kísérték szánakozó és együttérző pillantások, amelyek elől nem lehetett kitérnie. Lelkét bizonyára megnyomorította ez a hatalmas árnyék, mert követte mindenhová gyerekként és ifjúként is, amíg csak abba a korba nem ért, hogy a saját lábára álljon. Az életnek ezt a szörnyűséget nem lehetett helyrehozni. Sötét barázdákat vont a sorsára, ezért Apám gyermekkorra a bizonytalanság érzésében telhetett el, és sohasem lendült vissza a helyére, hanem hatalmas lelki robajjal szétesett. A nyomába lépő nincstelenség, sejtésem szerint, a megmaradt álmait is darabokra tépte.

Nem volt a sors kegyeltje.

Ma már megértem, hogy Apám ki akart bújni a múltnak ebből a hideg szorításából azzal, hogy nem vett tudomást róla. Hogy ne kelljen a sorsán viselnie anyajelként a régi idők kínzó történéseit. Hagyott tehát mindent ködbe veszni. Nem szívesen bántom meg haló poraiban sem, de azt gondolom, úgy spekulált, hogy ez az ő félárvasága rejtegetni való dolog; talán azért, mert nem tudott megbocsájtani az Istennek, amiért cserbenhagyta őt. De lehet, hogy prózaiabb oka volt mindennek, és csupán visszahúzódo természetéből fakadó, szemérmes alkata akadályozta meg abban, hogy kibontsa mások számára saját múltját; inkább feledésben hagyta az időt? Esetleg a földerengő arcoktól félt, ezért nem engedett a kísértésnek, és ezért tartott ki a végsőkig a felejtés mellett? Talán titkos fogadalmat kötött önmagával, hogy a kárörvendő tekinteteknek nem teszi közszemlére azt, amit a szíve fekete páncélja mögött, a lelke legmélyén őrizget? Bennem azonban azóta is gyakran fölmerül a kérdés, hogy vajon milyenek voltak az ősei, az én őseim, Apám ágas-bogas nemzetsége? Fölmenői vajon háborogtak-e a sors igazságtalanságai miatt, vagy késznek fogadták el az életet, olyannak, amilyen? Mit tehettek ellene? Amikor vándorútra indultak a világba, mezőkön és városokon át, hegyeken leereszkedve, folyók hullámain széttörve, vajon eltitkolták-e múltjuk szenvedéseit? És végül miért egy Kanizsához közeli uradalmi majorságban horgonyoztak le?

Azt, persze, természetesnek találtam, hogy ezen a szép zalai tájékon adtak hálát a sorsnak, hogy a fejükre zúduló sok baj után még életben vannak. A várost kísérő dombok alkalmasak rá, hogy elnémítsák a viharos érzéseket a szívekben.

Visszatérve Apámhoz, ő nyilván nem akart beelátni abba a mély kútba, amely fölé mi, írók folyamatosan szeretünk odahajolni. Ezért talán arra sem volna kíváncsi, hogy én mit sütöttem ki a családjáról. De erről sohasem esett szó közöttünk. Még haldoklása utolsó heteiben is kerültük a témát, mert tudtam, nem szabad semmit se mondanom, de talán még gondolnom sem róla.

Szemlesütve gondolok most vissza azokra a végtelenbe vesző órákra.

Apám meghalt, és úgy éreztem, hogy távozásával az ő szorongó titka most már végleg beköltözött az életembe. Apámra a beletörődést hagyták örökül, a sorssal való kiegyezést. Azt, hogy maguk elé emelik a kezüket, védekezően. Ezt sokan akaratgyengeséggel magyarázták, de korántsem biztos, hogy létezik igazság ezekben a kérdésekben. Bizonyosság pedig nincs. A széken való kucorodást hagyták neki; esténként, amikor otthagytam a cellájában, ahonnan csak én léphettem ki, én is a kucorodásból egyenesedtem föl, hogy elfordulva tőle kilépjek a világba.

Szerencse, hogy minden halott az emlékezetben él csak.

Bár ebben sem vagyok teljesen biztos.

Részlet A kanizsai hidegház című készülő regényből, amely a prae.hu kiadónál jelenik meg.

Pollágh Péter

Dundi muzsika

*Oratórium szól a középhullámon,
s felváltva sok védtelen népdal is:
jókedvvel, bőséggel áradok.
Konyak van a hegedűben, s véres
bor a bőr alatt,
hajdani eszelősök osonnak
önmagát álmodó toronyba:
a lépcsőkön, szappanszín csigákon,
míg zokszó nélkül zokog a zongora.*

*Az asztalon Jenki dzsúsz: ezt képzelem,
meg azt: nincs semmi ajtóm, csak te;
s ha nem vagyok jól magamtól, elvétem,
nem találok: kilincstelen, fosztóképzős,
vétő kölyök. Túlzó vagyok, mint az álom.
De nem fekete, nem fehér, nem szürke.
Legalább ma nem. Évfordulók: megülöm
őket, mint kísértetek a levegőket.*

*Reggel könnyebb felkelni, ha hozok teát,
ha világra hozlak. Kimegyek az erkélyre,
besegítem a fényt: nagy zsákkal megyek,
piaci kofakosárral. Megmártom a ragyogó
napsárgaságban, színvakításban;
majd rádióm a holdra hangolom,
esetleg bakelit-kereket cserélek:
jókedvvel, bőséggel áradót, és két
védőkarral én vezényelek neked és érted.*

Mindenki legyen jó

*Szuperszép vagy: mint a gyűrű,
nincsen neked véged. Felettesem
vagy, én meg most épp bocsánatos,
mint egy bűn vagy elballagó álom.*

*Kisasszony-kosztón tartalak, ígérem,
tányérsapkában, csíkos váll-lapban
jelentek neked, de csak ha elhiszed.*

*Este van, alusznak már az ember-haramiák.
33 is elmúltam, esteledik bennem a harag.
A könyveket szeretem, ők még gerincesek.
Bolondjuk vagyok. Várok egy hosszú viszlátot,
hogy egyszer ellapozzanak, elengedjenek,
s csillagok fehér mesze öntse le testemet.*

*Aztán legyen reggel, keljek ki, mint a virág.
Hozzak komolytalan, apró, szép teát, el-
törhetlent, mellé kristályos gyereksziklát,
mokkaformát. Csészealjok kelljenek hozzá,
és játéktavak, csúszdaszerű kanalak, jó tók.*

*Ugorjak fejest a reggel völgyébe.
Nem vagy valós: sűgjam a füledbe.
Képzelt személy vagy, való nekem.
Fújjon a szél. Mindenki legyen jó:
hangosan ennyit mondjak, tölgyfás
hangon, mással ne gondoljak.*

Ferdinandy György

Találkozások a Vörösmarty téren

Ünnepi Könyvhét, 2013

Régebben, ha jól emlékszem, az Ünnepi Könyvhetet valamelyik nagy érdeklődéssel várt vagy nagy port felvert kiadványa fémjelezte. Egy fiatal géniusz jelentkezése vagy egy idős mester hattyúdala. Az elmúlt években – nekem úgy tűnik – egyre gyakrabban csak arra emlékszünk, hogy június első hetére kisüt-e a nap vagy elveri-e az eső a könyvhetet.

Idén, 2013-ban, a Duna minden rekordot megdöntő áradása tette emlékezetesé ezeket a napokat. Még a Magyar Napló hajókirándulása – Hajózzon a magyar irodalommal! – is elmaradt. A gőzös nem fért volna át a Margit híd alatt.

A helyszíuke jellemezte a Vörösmarty teret is, ahol hivatalosan három és félszáz kötetet állított ki kis híján száz könyvkiadó. Hivatalosan, mert – akárki összeszámolhatta – a téren 2013 kínálata a prospektusban feltüntetett írárok többszöröse lett.

Nem céloim e dúsgazdag termés bemutatása. Ezt már nálam nagyobb szakértelemmel és sokkal szellemesebben elvégezte sajtótájékoztatóján Tarján Tamás. Hogy kikről ejtek hát szót az itt következőkben? Mondhatnám úgy is, hogy azokról, akik felkerestek standomon és odaajándékozták nekem szépen dedikált könyveiket.

De ez csak félig lenne igaz. Híven szokásomhoz, azokat veszem sorra idén is, akikről a sajtó – a hírverés – megfeledezett. És akik még így is, ismeretlenül is, mondanak valami lényegeset. Számomra ezek a találkozások jelentik az ideit, 2013-as Ünnepi Könyvhetet.

*

A hozzám hasonlók számára tehát az ideit könyvhét is elsősorban találkozásokból áll. Megöleli egymást – vagy gúnyosan egymásra vigyorog – a sok grafomán, aki év közben, dolgozószobájában veri az írógépet (vagy rója a sorokat).

De lássuk a részleteket! A színpadon – mindjárt Háty Jancsi bravúros megnyitóbeszéde után – egy Haas György nevű aggastyánnal beszélget a Magyar Rádió munkatársa, Kulcsár Katalin.

Megnézem magamnak: idestova három évtizede ismertem én is egy Haas György nevű bécsi fiút. Ő kíséretett a magyar határra, amikor egy idegenbeszakkadt még nem kapott az országba beutazó vízumot.

Nehéz sorsú ember volt, könyvben utazott, és napjában többször is rohant haza magatehetetlen, *sclerosisos* feleségéhez, akit egyedül gondozott. Ez volt szegény apám betegsége is, minket, kettőnket az irodalmon kívül ez a *sclerosis multiplex* is összehozott.

A barátságunkból végül is semmi se lett. Amikor először hazalátogattam (kaptam a saját hazámba egy kéthetes turistavízumot), Haas Gyurka a bécsi emigráció fórumaiban hazaárulónak nevezett.

Bántott, de nem haragudtam érte. Időközben kiderült, hogy a nagybeteg asszony ügynök volt, egy tartótisztnek mondta tollba a férjétől szerzett értesüléseket. Elváltak, bécsi társam egyedül élt, amíg nemrégén ő is hazaköltözött.

És most itt, a színpadon, ez a töpörödött öregember, akit Kovács Imréről, a parasztpárti politikusról faggat Kulcsár Katalin (Püski Kiadó, 2012, Budapest). De ez itt már egy másik témakör. Haas György két és félszáz oldalas irata élvezhetetlen. Nehézkes, közhelyes, de legfőképpen: magyartalan. Gyakran még a szórend is hibás. Az egyeztetésekről nem is beszélve. Az „egy-egy beszélgetéseink”-hez hasonló gyöngyszemekből több is található minden oldalon.

Azután, a tartalom! Ugy, mint anno engem, a szerző Kovács Imrét is lekísérgette a határra. Menet közben kiderült, hogy mi mindent művelt amerikai emigrációja alatt ez a „tisztá lelkű és szívű” magyar politikus.

Például egy újabb háború szükségességéről próbálta meggyőzni az amerikai politikusokat. (Mi itthon éppen azokban az időkben ünnepeltük az újjáépült Lánchidat...)

Én ma úgy mondanám: fantaszta volt, életidegen. Megszállott. A parasztságtól várta a felemelkedést? Parasztnak ma már sehohol sincsenek!

Ide tartozik, felidézem egy Kovács Imrével kapcsolatos emlékemet. 1968-ban a müncheni Új Látóhatár, a magyar emigráció legfontosabb fóruma, irodalmi pályázatot hirdetett. Novella kategóriában a zsűri az első díjat András Sándor írónak ítélte. Ezt a döntést támadta meg egy hosszú, felháborodott olvasói levélben a parasztpárti politikus. És ehhez a levélhez fűztem észrevételeimet.

András Sándor hőse egy Kaliforniában kallódó ötvenhatos, aki – ha jól emlékszem – kiábrándult és kábítószeres. Kovács Imre „szemétdombnak” nevezi András írását, és kétségbe vonja jogát a nyomdafestékhez. „Az amerikai magyar lapokban – írja – hetente olvashatni gyászjelentéseket magyar fiúk hősi haláláról Vietnamban.” (1968 a gyarmati háborúk ideje.) „A fényképekről – folytatja Kovács – tiszta arccal, nemes tekintettel néznek vissza ránk: 1956-ban még Budapest utcáin harcoltak, ’66-ban vagy ’68-ban a forró, gőzölgő dzsungelekben – *ugyanazért az eszméért.*” (Tény, hogy az USA-ba menekült 1956-os fiatalokat besorozta az amerikai hadsereg.)

„Azt hiszem, itt van elásva a kutya! – folytattam ezt a réges-régi válaszlevelet – tőlem a következetesség, a becsület ezt követeli: ha kiállunk egy kis nép függetlenségéért 1956-ban, Budapesten, ugyanezt tegyük 1968-ban is, bárhol éljünk is a világban, még akkor is, ha a kis nép neve történetesen nem Magyarország. Ha elhagytuk hazánkat 1956-ban többek között azért, hogy többé senki se vonhassa kétségbe jogunkat a szabad önkifejezéshez, akkor a nagyvilágban szétszóródva is ragaszkodjunk ehhez, még akkor is, ha annak, aki kétségbe vonja jogunkat irodalmi díjakhoz, megjelenéshez, aki szemétdombnak titulálja gondolatainkat, történetesen nem Zsdánov a neve.”

Befejezésül javasoltam Kovács Imrének, hogy tanulja meg a demokrácia játékszabályait. A toleranciát. A civilizált, a kulturált hangnemet.

Hát csak így. Írásomat nem közölték. Meg kellett tanulnom, hogy a politika olyasmit vár el az irodalomtól, amit az nyújtani – nem köteles.

Ami Haas Gyurit illeti: kezét fogtunk ott, a Vörösmarty téren. Erre, a megbékélésre is jó alkalmat adnak a Könyvhetek.

*

Várady Tibor könyve (*Napló, 1–2.*) is messziről érkezett. A több mint félezer oldalas szép, gondos munka az újvidéki Forum Kiadót dicséri. A szerző, a budapesti Közép-európai Egyetem tanára, nagyapja jegyzeteit adja közre. Várady Imre a Torontál megyei Nagybecskerekén élt, a szomszédságunkban, és mégis, milyen messzire!

„Az országok és rendszerek váltakozása ott van a történelemkönyvekben” – írja a szerző. „A történelmet – így vagy úgy – megtanuljuk. Feledésbe megy azonban az élet... nemigen van már Nagybecskerekén, aki továbbadja, fenntartja a német, a zsidó, vagy akár a magyar mindennapok emlékeit.”

A *Napló* nem szépirodalmi mű. „De mivel a lejegyzett eseményekre, szokásokra, körülményekre már egy évszázad kérge rakódott, a betekintés mégis a felfedezés izalmát hozza.” A szerző megpróbál az objektivitás talaján maradni. De hát ez a múlt a mi világunk volt. Tárgyilagos bemutatása ma is nehéz.

Első fejezeteiben Várady Imre még bujdosó, 1848-as honvédekről tesz említést. Halála előtt pedig már a Szabad Európa Rádió híradásaiból követi 1956 utóregzéseit. Közben apró, már-már banális események követik egymást (pl. hogy egy-egy családi esemény alkalmából kik és hányan keresték fel őt).

A felfedezés izgalma – akármilyen hihetetlen – így is megmarad. Amikor letesszük ezt a rendhagyó munkát, mindnyájan egy kicsit nagybecskerekiek vagyunk.

*

Gyerekkorunkban vicces bácsiknak neveztük a bohókás öregurakat, akik barackot nyomtak a fejünkre és megkérdezték, „hogyan ityeg a fityeg?”. Hát ilyen vicces bácsik bőven akadnak a Vörösmarty tér forgatagában, ahol néhány író körül jovialis különcök élvezik az Ünnepi Könyvhetet.

Első látásra György Réti is közéjük tartozik. Két stand között felállított apró asztalánál árulja saját kiadásában megjelent négy, igen, négy nyelvű füzetét, a százoldalas „*Négy bogliascói találkozó*” című díszes, a szerző fényképeivel gazdagon illusztrált albumot.

Hogy mennyiért, azt nem árulja el, amikor megmondom neki, hogy a cekke-remben cipelt könyvekről legfeljebb írni szoktam: pénzt nem adok. Az utolsó oldalra odaírja, hogy ez a negyvenedik kötet, amit eladott, majd úgy dedikálja, hogy a szerző „PhD. György Réti, gmail, chairman of soc. Italung.” (sic)

A füzetben található „Rövid információk” elárulják, hogy Réti 1938-ban született, diplomata, történész és közíró. Tanulmányait a moszkvai diplomáciai főiskolán végezte, majd 1962 és 1999 között a magyar Külügyminisztérium munkatársa, szolgálati helyei Peking, Saigon, Tirana és Róma. 1991-ben Brianza-díjat nyert (van-e, aki e kitüntetést nem ismeri?) – „*Kádár és Valiani, két fiumei fiú és az 1956-os forradalom*” című, ugyancsak hely és kiadó megjelölése nélküli könyvével. Azt, hogy a Nobel-díj

várományosa, az olvasó csak később tudja meg. Diplomáciai karrierjét saját bevallása szerint „nem egészen önkéntesen” fejezte be, hatvankét évesen.

Tévedne, aki ezek után irodalmi mércével mérhető műre számítana. De tévedne az is, aki elviccelné vicces bácsink írását, miután felsorolta száz oldalon át hogy ityeg a fityeg.

A négy találkozó ugyanis arról szól, hogy földi pályafutása vége felé hogyan találja meg az élet értelmét egy ember, Itáliában, egy paradicsomi szigeten. A négy történet a barátságról beszél, szereplői egy orosz költő és egy Pulitzer-díjas amerikai, a szerző öreg tanárnője, és végül, de nem utolsósorban a tenger, ez a legnagyobb, kis híján halálos szerelem.

Ezért a befejezésért elnézi az olvasó a körítést. Ha ért a négy nyelv valamelyikén, talán még el is olvassa a képekhez mellékelte érzelmes szöveget.

*

Ha már a vicces bácsiknál tartunk, van egy másik könyvem, ami ugyancsak ide kívánczik. (Szörényi László: „Éljen Kun Béla! Susy nimfomán”, Kortárs Kiadó, 2012, Budapest). A szokatlan címről csak annyit, hogy a római magyar nagykövetséggel szembeni falon található ez a különös felirat.

Könyvről így ír Szörényi László, a nagykövet: „Egyszer, a követség melletti szálloda szemetesében találtam egy harmincas évekből való kidobott könyvet, amelynek ilyesfajta címe volt: *A nevető diplomata*. Ebben az író – volt hivatásos diplomata – szórakoztató rémtörténetek sorozatában idézte fel pályája emlékeit. Gondoltam, erre talán vállalkozhatom én is. Összeírtam több száz emléktöredéket, hívó szavakat. Ezekből szeretnék most átnyújtani egy csokrot.”

Hát, mondjam-e? A vállalkozást siker koronázta. Szörényi félszáz szösszenetén – ha bele nem fárad – halálra röhögheti magát az olvasó. És ez nem minden! „Még vannak megíratlan céduláim!” – fenyegetőzik a jó humorú nagykövet.

*

Egy ilyen felsorolásban az ember tapintatosan kikerüli a standokon nyüzsgő, nyomuló dilettánsokat. Három és félszáz színvonalas betűvetője – mondanom se kell – nincsen ennek az aprócska hazának. A mi ünnepi kiadványaink jelentős hányada nem irodalom. Ne áltassuk magunkat! Nem géniuszok népesítik be öt napon át a Vörösmarty teret!

Ami engem illet, én szeretem a dilettánsokat. Csodálom lelkesedésüket, buzgalmukat. Nem ritkák közöttük a művelt, érzékeny, az olvasó emberek. Meg merem kockáztatni, hogy az ő elszánt, makacs igyekezetükre épül minden – hogyan is mondjam – magasabb, igényesebb irodalom.

Elviselhetetlenné csak akkor válik egyik-másikuk, ha félreérti jóindulatomat. Ha erőszakoskodni kezd. Mert ilyen is van. Megértem író társaimat, akik messzire elkerülik a dilettánsokat.

*

Itt, a Vörösmarty téren évről évre felbukannak a régiek. Egy barát a szigetvilágból, egy nyolcvanas, hirtelenszöke asszony, óvodáskorunkban voltunk egymásba – reménytelenül – szerelmesek.

Ezt a mosolygós szemű, velem egykorú férfit ma látom először. Orvos, valaha könyve jelent meg, én írtam róla először – mondja. A könyv – ez is eszembe jut – néhány idős, holokausztot túlélő orvos találkozása. Írója bízik benne, hogy egyszer el fognak tűnni a származási és vallási előítéletek, amelyek tönkretették nemzedéke életét.

Vajon hogyan látja a világot most, kilencvenévesen? Nem árulja el. Szomorúan mosolyog, rövidke, féloldalas írást tesz elém. A holokauszt a túlélők életét is kettétörte. Ezt írja le, újra meg újra, állhatatosan, következetesen.

Kádár Pál írása: *Amíg a ciklon-b elvégzi dolgát.*

„Auschwitzban hagytuk el a vagonokat. Talán 14-16 órát töltöttünk ott, mialatt emberből átalakítottak *heftlingg*é, és olyan jelekkel láttak el, amelyek felismerhetővé tették ezt a változást.

Mi is láttuk a kéményt és az épületeket. Azt hittük, hogy ott gyár van. De nem sejtettük, hogy milyen. Csak később, már a munkalágerben tudtuk meg, hogy amit láttunk, valóban gyár: halálgyár.

Én akkor már nem tudtam semmit a szüleimről. Ők csak két vagy három hónappal később *utaztak* ide. Anyámat már a rámpáról a *gyárba* küldték. Apámat talán öt-hat héttel később. Ő már tudhatta, mit gyártanak ott. A helyet tusolónak nevezték, és a belépés előtt meztelenre vetkőztették őket, ahogy ez tisztálkodás előtt elvárható. Bementek a *fürdőházba*, látták a zuhanyrózsákat. Az ajtó becsukódott mögöttük. Légmentesen.

A tusrózsákon át nem víz, hanem homokszerű szemcsék hullottak a *fürdőzőkre*. Valami furcsa, kesernyés illat kezdett terjengeni.

Apám, az orvos tudta, hogy mi ez az illat, és azt is, hogy mit hoz magával. Az öntudat ebben az *illatban* csupán néhány másodpercig működött, aztán már csak valami homályba vesző álmok következtek. Miért ne hihetnénk azoknak, akik a klinikai halálból visszatérve ilyesmiről számoltak be?

Ebben az állapotban apám talán még felismerhette már elveszettnek hitt három fiát: a tehetséges és sármos idősebbet, a kissé visszahúzódó, gátlásos középsőt és a lélekben, vágyaiban és külsejében rá leginkább hasonló legfiatalabbat. Talán kívánt volna nekik valamit, de már nem volt rá idő. Lehet, hogy az ő születésekor meghalt anyja, és talán elborult agyú apjának szomorú arca is felködlött előtte. A falu, az otthon, a sok gyerek, akit a világra segített? Aligha. Erre már nem maradt idő.

Eljött a nagy fehérség, a semmi. Beleolvadt ebbe a nagy fehérségbe. A semmi-be. A ciklon-b elvégezte dolgát.”

Hát csak így. Az ilyen találkozások teszik számomra emlékezetessé a könyvhetet. Az idén, két nagy eső között, néha kisütött a Vörösmarty téren a nap.

*

Az év novellái, Magyar Napló, válogatta és szerkesztette Kontra Ferenc.

Ha mesterem, Tarján Tamás módszerét próbálnám követni (ő 345 könyvet ismertetett a PiM-ben másfél óra alatt), azt mondanám, hogy ez az évről évre megjelenő csinos kis antológia jól kiegészíti a Magvető Körképeit. Szerkesztője idén huszonnyolc írót vonultat fel, jobbára alig ismert neveket (talán azért, mert a szereplők egyharmada – határainkon kívüli).

Dicséretes vállalkozás, tudjuk jól, hogy azoknak, akik nem a székesfővárosban élnek, mint mondják: *kánonba kerülni* egyre nehezebb. Vannak persze ismertebb írók is a kötetben. Kitűnik példának okáért Majoros Sándor, Szentmártoni János vagy Csender Levente szövege. Vagy az olyan nőírók, mint Tóth Krisztina és Mirtse Zsuzsa.

Egy szó mint száz: érdemes elolvasni ezt a háromszáz oldalas, sokszínű kötetet.

*

Csender Leventét eddig úgy ismertük, mint Erdély krónikását, aki humorral és költészettel átíratott történetekben írja le a távoli szülőföld hétköznapjait.

Új kötetében (*Murokszedők, novellák*, Magyar Napló, 2013) az író az anyaország feltérképezésébe kezd. Megtudjuk, hogyan lát minket, „hazaszakadtakat” egy olyan nemzedéktársunk, aki nem „messziről jött idegen”, és mégis új, megdöbbentő dolgokat tud rólunk mondani.

Az elbeszélő hol egy régi per vádlottjait próbálja felkeresni (későn, mert az ártatlanul elítéltek már nem élnek), hol egy szegény sorsú családon próbál (eredménytelenül) segíteni.

Remény? Reménytelenség? „Estefelé a szomszédasszonnyal teniszezünk. Megcsörget, kimegyünk és a kerítés fölött adogatunk. Konyakot. Át meg vissza. Teli át, üresen vissza. Nagy meccseket játszunk.”

Sírjunk? Nevezzünk? Csender csendes humora. Mindez olvasmányosan, élvezetesen.

*

Kocsis Csaba, a berettyóújfalusi énekmondó ezúttal szűkebb hazája, Biharország elfeledett hősről, Kádár vitézről énekel (*Kádár vitéz útja*, Magyar Napló, Budapest, 2013). A török hódoltság idejéből ránk maradt mondát hitelesen és igényesen dolgozza fel úgy, hogy az minden mai olvasó, felnőtt és gyerek számára tanulságos és érdekes.

Elgondolkozhatunk, hogy mi, más népektől eltérően, miért csak ilyen ritkán dolgozzuk fel a Kádár vitézéhez hasonló életeket. Egy-egy ilyen helytörténeti hagyomány történelmi tudatunk értékes része lehet.

„Ha felnőttél – köti egy kislány lelkére a szerző –, fiadnak és unokádnak is mutasd meg ezt a sírt!” Kocsis Csaba megfogadta a jó tanácsot. Kádár vitéz Bakonszeg határában található sírjánál a helybeliek évről évre megemlékezést tartanak.

*

Az itt következő három szöveggyűjteményt mindhárom szerző más és más műfajba sorolja. Tarján Tamás két tucat recenziója „olvasásírás” – nyilván a meg lehetőségen elcsépelte „olvasónapló” helyett (*Szemmagasságban*, Pont Kiadó, 2013, Budapest). A könyv szinte hiánytalanul felsorolja a múlt évszázad meghatározó irodalmi jelenségeit.

Folytatásuk Erős Kinga mai pályatársakat felsorakoztató esszégyűjteménye lehetne (*A belső szobához*, Orpheusz Kiadó, Budapest, 2013). Ő ezeket a recenziókat *felfedezéseknek* titulálja.

Végül Tóth Erzsébet a magyar társadalom betegségeiről ír (*Hidegbéke*, Nap Kiadó, Budapest, 2013), és hatvan – igen, hatvan! – nekiveselkedését kisprózának nevezi.

Tarján Tamás írásai közül számomra különösen fontosak a Weöresről, Mándyról, Lázár Ervinről, Örkényről, Hubay Miklósról szóló fejezetek. Őket a sors ajándékaként személyesen is megismerhettem vadnyugati kallódásom évei alatt. De megismerhető ebből a gyűjteményből az elmúlt évszázad második felének java magyar irodalma. Legfeljebb azt hiányolhatja belőle az akadémuskodó, ami mai (szűk) határainkon kívül született.

Erős Kinga a fiatal nemzedék figyelemre méltó kritikusa. Számára – saját bevallása szerint – az értő olvasás egyszerre imádság és felfedező expedíció. Nagy erénye, hogy kortárs irodalmunknak azt a szegmensét vizsgálja, amelyről alig vesz tudomást az irodalmi (köz)tudat.

Igy kerül sorra ebben a csinos kötetben Szabó T. Anna és Grecsó Krisztián után Szentmártoni János és Vincze Ferenc. Tormay Cecile útirajzai „még a ma olvasójának is jó szolgálatot tehetnek”. Útikalauzként, természetesen.

Mondjuk meg azt is, hogy a honi gyakorlattól eltérően Erős Kinga recenziói *kritikák*. Ha kell, elmarasztalja az ismertetett műveket. Már csak ezért a szuverén hozzáállásért is érdemes fellapozni „a belső szobához” (az ima színhelyéhez) mindvégig hű kötetet.

Tóth Erzsébet, a költő kisprózája harapásnyi friss levegő. Talán, mert nem irodalomcentrikus: életszaga van. A „Hidegbéke” – ki ne értené! – a hidegháború mai változata. A szerző a rendszerváltásnak nevezett folyamat sikertelenségét járja körbe. Úgy érzi, hogy a második világháború után már elkezdődött a harmadik.

„Az író – idézem – minden erejét, tehetségét műveiben igyekszik összegezni... mindazonáltal vannak helyzetek, amelyek közvetlenebb megszólalást igényelnek tőle.” Így született meg ez a publicisztika.

Többsége felháborodás szülte szösszenet. Hogy az olvasó egyetért velük vagy sem, majdnem lényegtelen. A lényeg: vitára, együttgondolkodásra készít valamennyi. Azt a szellemi közéletet helyettesíti, ami itt, nálunk tönkrement. Szóval, valahogyan így kellene. Keményen, szemtől szembe. Szenvedélyesen. A költőtől, lám, ma is tanulni lehet!

*

Nem tudom, „kánonba került” írókollégáim körbejárják-e a Vörösmarty teret. Engem érdekelnek azok a kis kiadók standján ücsörgő társaim is, akiket a dedikálások félhivatalos listáin meg sem említenek. Mellettük mindig árválkodik egy üres szék – számomra ez sem megvetendő! –, és velük, az ismeretlenekkel, két vevő között még társalogni is lehet.

Igaz, a „nagyok” asztalánál is évről évre rövidülnek a sorok. De mögöttük mindig ott sürgölődik a *marketing*: (valaki, aki kihúzza alólad a székedet).

Vannak persze kivételek. A Kalligram standján példának okáért a párizsi Kende Péter dedikál. Egy réges-régi társ, akit nem láttam már – kiszámolom – harmincöt éve. Akkor, hetvennyolc nyarán, a Magyar Füzetek nyomdásza

voltam. Burgundiában éltem, a francia tanyán. A munkát Kende Péter és Méray Tibor szerezte nekem, emlékszem, milyen jóízűen megmosolyogtuk a nyomda tulajdonosát, Michot urat, aki egy meglehetősen szélsőséges társaságba paterolta volna a magyar ötvenhatot.

„Gyuri, tulajdonképpen Tőled kaptam ezt a könyvet. Most visszaadom Neked kinyomva. S mindketten könnyesen emlékezünk Michot úrra.” Akkor, 1978 júliusában, a Magyar Füzetek első példányát Kende így dedikálta nekem. A szerény (ámde hibátlan) kiadványt ma is féltve őrzöm. Sok mindenre emlékeztet ez a kis füzet.

Visszatelepültem Galliába, innen a nyomdászság, ez a kétségbeesett kísérlet. Amikor a Füzetek első száma megjelent, Kende Péter vonatra ült a Gare de Lyonban, és meglátogatott. Már nem emlékszem, miről beszélünk, de arra igen, hogy ránk esteledett ott a burgundi borok fővárosában. Én pedig meghívtam őt, hogy velünk éjszakázzon, a tanyán. Velünk, azám! Az erdő szélén minket senki se várt. A ház – kibelevve. Míg én a nyomdában szedtem a szöveget, feleségem elszállította a bútorokat. Az udvarban szipogva ácsorgott tízéves kisfiam.

Péter sosem volt érzelmes ember. Nem tudom, aznap este mit gondolhatott. Felütöttem hat tojást, borunk volt, a pincébe nem ment le a francia asszony. Valahogyan megaludtunk. Tudtuk mind a ketten, hogy a nyomdászságnak és a francia tanyának aznap este vége szakadt. Ősszel már újra odalent tanítottam a trópuson.

Most pedig itt, a Vörösmarty téren. Kende Péter nem sokat változott. Új könyvét (*A kommunizmus és a magyar társadalom*, Kalligram, Pozsony, 2013) dedikálja. Rám néz, mosolyog. „Gyurinak – írja –, aki mindezt még nyomdászként ismerte. De régen volt, talán igaz se volt!” Hát igen. Mi ketten tudunk valamit, amit itt a téren talán senki se tud.

Párizsi emigrációjában Kende Péter kommunista újságíróból a szabadelvű demokrácia híve lett. Életművének első kötete az, ami most megjelent. Utána – jelzi az előszó – még három nagy témakör következik. Az „államiság a kommunizmus után”, a „Nemzetek és népek Kelet-Közép-Európában” és a befejező, „Magyarság, zsidóság, Európa”.

Nem célom ismertetni ezt a munkát. Itt talán csak annyit: élvezettel fogja forgatni minden művelt olvasó. A tét: Magyarország beilleszkedése Európa szabad-ságelvű intézményrendszerébe, mindnyájunk szívügye.

Aki ismeri Kende Péter igényes, tárgyilagos elemzéseit, csak remélheti, hogy végére ér ennek a nagy ívű munkának. A maga módján: csendesen, jókedvűen.

*

Nincs nap, hogy ne állna meg előttem egy mosolygó ismeretlen. Engem nem nehéz felismerni, az asztalon előttem áll a fényképem és a nevem. Az én dolgom azonban nehezebb. A legtöbb esetben még a bemutatkozás sem segít, ha nem követi egy város vagy egy kontinens.

Jönnek olyanok is, akiket sose láttam. Idős barátok, akik már nem utaznak, maguk helyett heroldokat küldenek. Csak, hogy tudjam: élnek valahol a nagyvilágban, és ilyenkor, tavasszal, eszükbe jutnak a régiek.

Egy ilyen küldönc megállt előttem ma is. A levelet, amit átad, egy szomszéd kislány írta, Judit. Négy- vagy öt éves korunkban játszottunk utoljára együtt, a nagymamák rendezte budai gyerekzsúrokon.

Gyönyörű lányka volt, aranyszőke, kék szemű. A háború után kétszer, ha láttam. Egyszer, amikor kitelepítették őket, és nálunk próbálták elrejteni az értékeiket. Másodszor, buszos koromban. Judit húgával, Madeleine-nel szállt fel a kocsimra. Nem ismertek volna rám? Elegánsak voltak és illatosak. És hát a belvárosi hölgyek nem fixírozzák a buszkalauzokat.

Azután jött ötvenhat, a forradalom.

*

Gyula, a küldönc, Washingtonból érkezett. „Hetvennyolc évesek vagyunk – áll a levélben –, és egyre kevesebb az esélye annak, hogy még együtt játszunk. De jó lenne, ha fel tudánk venni a kapcsolatot. Gyuszi barátom megígérte, hogy beszerzi a könyveidet.”

A jó barát valóban beáll a sorba, és megveszi a legutolsót. Ad helyette ő is, cserébe, nem is egyet. Életük vége felé az idegenbeszakadtak megírják az életüket.

Gyula története ráadásul nem akármilyen. Ez a nyíregyházi diák a Harvardon tanul 1956 után. Közben (álnéven) a MEFESZ, a nyugati magyar diákmozgalom elnöke, majd harminc éven át a Világbank tanácsadója. Néhány írása még az Élet és Irodalomban is megjelent.

Őszintén szólva nem gondoltam rá, hogy elolvassam, amit írt. Azután valami – egy apró részlet – mégiscsak felkeltette az érdeklődésemet. Mert hát ki lehet ez a velem egykorú ember, akit álnéven küldenek át Genfbe az amerikaiak? Azokban az években még privilégiumnak számítottak a saját, becsületes nevűnkre kiállított menekültútlevelek! Azután ez az ajánlólevél! A Világbank tanácsadója jól megszervezte a dolgokat!

Hát igen. Ő szűrte ki az '56-os diákmozgalmakból a budapesti ügynököket. De hát, fontos-e mindez fél évszázad után? A genfi diákszövetségről még annak idején se tudtam sokat. Francia író lett belőlem, eszem ágában se volt emigráns gittegyletekben ragozni tovább 1956-ot.

Egyszer, igaz, levittek Genfbe a párizsiak. Ez még a Magyar Műhely hőskorában, talán 1961-ben lehetett. Emlékszem, felolvastam egy elbeszélést, amiben a hős nem akarja megcsókolni a hercegprímás gyűrűjét. Hallgatóim nyilván botrányosnak minősítették ezt a részletet, mert a közönség egy része felállt, és tüntetően távozott.

Hogy volt-e valami elnökféle a teremben? Nem tudom. De térjünk rá írónk három kötetére! Az első az emigráns magyar diákmozgalom története (*Tanulmányúton*, Occidental Press, Budapest, 1992). A mintegy hétezer magyar diáké, akiket Nyugatra sodort a forradalom. Az írás sorra veszi az emigráns lét állomásait. A perctől fogva, amikor ezek a kezdetben tanácstalan fiatalok ráébrednek arra, hogy „hivatásuk van”... a szabad Nyugaton. Értsd: a hidegháborúban.

Befejezésül a szerző felméri a végzett diákok pályafutását. Akik „nem képviselni, csak szolgálni akarták hazájukat és otthon maradt diáktársaikat”. Hasznos adatok, pontosan, élvezetesen.

Naplóját később, 1992-ben kezdi írni a szerző (*Jelző nélküli magyar*, Littera Nova Kiadó, 2008, Budapest). Krónika és kommentár, tizenöt év külső és belső történései, az utószót jegyző Pomogáts Béla szerint. Ritka erénye, hogy a nézőpont mindvégig „hungarocentrikus”. Rossz értelemben vett kozmopolitizmusra nem leltem példát ezeken a lapokon.

A trilógia harmadik részét (*Tévíúton, ügynökök az '56-os diákmozgalomban*) 2011-ben jelentette meg a l'Harmattan Kiadó. Szereplői – mint az alcím jelzi – a genfi diákmozgalomba beépült hazai ügynökök.

A témának napjainkban reneszánsza van. De ma, fél évszázad után, az embernek kedve támadna elvégezni az ellenkező irányú műveletet is. Méltatni a hazai kollégákkal egy időben Genfben érkező amerikai ügynököket.

A vietnami háborúban elesett '56-os fiatalokra gondolva talán nem lenne fölösleges a budapesti fiúkat fogadó vadnyugati propagandáról is szót ejteni. Erre természetesen nem vállalkozik ez az egyébként mindvégig izgalmas, gondolatébresztő trilógia.

*

A Hajdúböszörményi Írótábor idei összejövetelén Kelemen Erzsébet a vizuális költészetéről tartott vetített képversekkel illusztrált kiselőadást. Mestere és inspirálója Papp Tibor, a párizsi Magyar Műhely alapító tagja. Az ő eredményeit ismertette és illusztrálta – saját műveivel – az előadó.

A párizsiak – kis késéssel – a hatvanas évek derekán fedezték fel a nyugati avantgárdot. Eltelt újabb ötven év, mire a vizuális költészet a Hajdúság fiataljaihoz is eljutott.

A felfedezés – mondanom se kell – nem lelkesítette a hallgatóságot. Az avantgárd-mozgalmak annak idején – idestova száz éve – egy olyan történelmi pillanatban születtek, amit ma itt, a Nagyalföldön újraélni nehéz. Legfeljebb tanulni lehet belőlük. Bátorrágot, újjítókedvet, korszerű módszereket.

Az ember azt képzelet, hogy a párizsi ős, Papp Tibor is végiggondolta ezeket a tanulságokat. Vörösmarty téri asztalán vaskos regényt reklámoz a Nap Kiadó (*El innen*, Budapest, 2013). Vajon mi történik, ha egy avantgárd-író visszatáncol a hagyományos mesemondás talajára, és a fiatalság bolondságai közé száműzi a performanszokat, a fonikus költeményeket?

Egyáltalán: lehetséges-e egy ilyen száznyolcvan fokos fordulat? És ha igen, gazdagabb, színesebb (jobb) irodalom lesz az eredmény? Más szóval: milyen lesz egy ilyen, a képversekkel kihajtó képtelen szöveg?

Hát meghökkentő, ez a legkevesebb, amit el lehet róla mondani. Aki ismeri Papp Tibor párizsi munkásságát, persze elsősorban arra kíváncsi, hogy sikerül-e az írónak felhasználni egy, a maga idejében bátor kísérlet eredményeit.

Az első benyomás nem ezt mutatja. Mintha éppen ellenkezőleg, a nagy kísérlet előtti módszerekhez akarna visszatérni a szöveg. Egy olyan tradicionális, anekdotázó prózához, amivel az avantgárd több mint száz éve szakított.

Hosszú, nyakatekert mondatokon küzdött itt át magát az olvasó. „Az udvarokban álló fák a hozzájuk képest jelentéktelennek tűnő ifjúember lépéseinek a ritmusát közömbösen... méregetik a magasból.” – találjuk mindjárt az első oldalon.

„A homokos utca közepén a kerékvágás az összetartozásra alapozott élet párhuzamos pecsétje.” És így tovább.

Nehéz olvasmány az „*El innen*”. Nem könnyít rajta, hogy az elbeszélő léptenyomon lerajzolja a környezetét. Tudjuk, idegenben helyszínekről álmodik az ember. Ezek a térképek szokatlanok talán, de nem különösebben érdekesekek.

Mi más szokatlan itt? A szerelmi jelenetek visszafogottak, szemérmesekek, pedig az aktusok taglalására bőven ad lehetőséget egy hosszú, szép kamaszszerlem. „Mikorra lelkében leülepedett az ifjúság erejét és a gyermeki világgal szembeni gyengeségét példázó emlékhamu”, (a szerelmes ifjú) „asztalára könyökölve révedezett.”

De térjünk a tárgyra! Miről szól ez a félezer oldalas regény? Az ötvenes évekről, mondanánk tömören. Ki ne tudná, hogy ez a mi szóhasználatunkban mit jelent! A félelemtől: érdemes lenne megszámlálni, hányszor kerül leírásra a szó. A rettegés, a félelem. A magyar ugar sivár, nyomasztó légköréről. Arról, hogy innen el kell mennie annak, aki élni akar. Aki élni akarja az életet.

Nem célozom felsorolni az elbeszélést tarkító apró-cseprő botlásokat. Az olyan fordulatokat, mint a „kirekesztés”, csak mi, késői utódok használjuk. 1956-ról kevés szó esik ezeken a lapokon. Itt-ott tévesen. A Sztálin-szobrot például nem aznap osztogatják a Blaha Lujza téren, amikor a Rádiónál lőni kezdenek. De hát Papp hősei vidékiek.

A menekülés (az el innen!) leírása viszont pontos, hiteles. Egy kicsit hosszadalmas talán. Körülményes. De ez az egész regényre elmondható. Izgalmasabb lenne négyszáz helyett – mondjuk – kétszáz oldalon.

Párizsban a francia kiadók lektorálják – ők úgy mondják: gondozzák – a kéziratokat. Nálunk ez a szép, hasznos tevékenység a jelek szerint kiveszett.

A Hajdúsági Írótáborban Kelemen Erzsébet a vizuális költészetéről szólva a mestert, Papp Tibort idézi. Hát igen: az „*El innen*” hőse meg sem állt Párizsig.

„Akit Böszörményben meg nem lopnak, Dorogon meg nem vernek, Nánáson meg nem basznak, az kimehet a világból, nem történik semmi baja!” – állapította meg a hajdúsági Csiha tanár úr lakonikusan.

Legfeljebb ír egy ilyen mamutszöveget.

*

A Vörösmarty tér kilátótorony ezekben a napokban: ablak a Kárpát-medencében születő új magyar irodalomra is. A valaha vajdasági Ex-Symposium írógárdája például mára irodalmunk egyik legerőteljesebb hajtása lett.

De itt vannak Erdély és Kárpátalja kiadói mellett a felvidékiek is. A Szlovákiai Magyar Írók Társasága antológiája (Pozsony, 2013, összeállította: Nagy Erika) negyvenkét szerzőt vonultat fel két és félszáz oldalon. Közöttük Duba Gyula, Gál Sándor, Grendel Lajos és Tőzsér Árpád mellett tucatnyi, alig ismert nevet.

A hangot Ardamica Zorán színi társulatának Mikes Kelemen stílusában megírt (T)Örökországi kalandja adja meg. A felvidéki magyar irodalomnak (Mikszáth és Grendel Lajos óta?) markáns, robusztus humora van.

Ebből ad ízelítőt Barak László rövidprózája, és az őt követő többiek. Időbe kerül, mire a messziről jött olvasó észbe kap: csikorog ez a humor, keserű ez

a nevetés. György Norbert szerint „túl sok itt az emóció. Túl sok. És kevés az irónió.” Nekünk sok ez a kevés. A Felvidék kétnyelvű írói játszanak a szavakkal. Sok mindenre megtanít a kétségbeesés.

Ne ragozzuk hát tovább, ami elmúlt!

*„Lásd, az Unió rabja vagyunk,
lassan, de biztosan éhenhalunk,
fagyaltunkban is téged nyalunk,
te legyél tehát az őrangyalunk.”* (Z. Németh István)

Szóval, csak így. Nyakig a jelenben. Röhögve, bőgve. Ezentúl, ha csak tehetem, felvidéki magyar szépirodalmat olvasok.

*

Néha – nagy ritkán – begyűrűznek a térre a kiebrudalt, feledésre ítélt száműzöttek is. A világgá futott vadnyugatiak.

A. Tóth Sándor (1904–1980) kubista-expresszionista festő személyében a modern magyar és francia művészet találkozik az 1930-as évek Párizsában. Küzdelmes életútját és művészetét most Budapesten élő fia, Tóth Gábor Sándor mutatja be (Püski, Budapest, 2000). A szerző tizenkilenc évig dolgozott ezen a hatalmas anyagon. Nélküle, az ő áldozatos munkája nélkül, A. Tóth Sándort ma sem ismerné a hálátlan haza.

A művész a gömöri Rimaszombatban született. Tizennyolc éves, amikor átszökik a trianoni határon, hogy Budapesten folytassa tanulmányait. 1929-ben kerül Párizsba, ahol a debreceni Blattner Gézával megalapítja bábszínházát, a *Théâtre Arc-en-Ciel*-t, majd – ritka kivétel! – néhány év múlva hazatér.

Idehaza működését – a monográfia szavaival – „meg nem értés kísérte”. A Nyugat írói köre ugyan részt vett egyik előadásán, de párizsi kiállításainak nem lett folytatása a szülőháza alacsony égboltja alatt.

Joan Miro, Picasso, Arp magyar társát 1996-ban, félévszázados késéssel mutatja be a New York-i Lincoln-center. Majd ez a díszes album, a fiú tisztelgése, aminek rövidített francia fordítása is megjelent (L' Harmattan, Paris, 2001).

Most már csak az a kérdés: eljut-e a pályatársakhoz, a szakmabeliekhez A. Tóth Sándor története? Terjeszteni itt nálunk nem szokás. Vagy ez a nagy művész továbbra is ismeretlen marad?

P. S.: 2013-ban, a Magyar Napló kiadásában megjelent *Mélyebbre* című rövid-próza-kötetem borítóját A. Tóth Sándor *Hólapátoló* című festménye díszíti.

Oláh-Gál Róbert

Bolyai Farkas levele báró Wesselényi Miklóshoz

A Kolozsvári Állami Levéltárban vizsgálódva egy rendkívül érdekes Bolyai Farkas-levél került a kezembe. Egyfelől minden Bolyai-levél művelődéstörténeti értéket jelent, másfelől ez a levél ismeretlen volt, úgy a Bolyai-kutatók, mint a művelődéstörténészek előtt. A Bolyai-levelekből Benkő Samu összeállított egy nagyon szép breviáriumot, de ez a levél nincs a bemutatott levelek között. Érdemes a közlésre, mert nemcsak a Bolyai-kutatás, hanem a marosvásárhelyi református kollégium története szempontjából is értékes tájékoztatás, illetve a mai gazdasági világválságnak is egyfajta „történelmi alliterációja”.

A történelmi alliteráció pedig a következő: 1815 májusában a Habsburg-ház rendeletet adott ki a tönkrement pénzrendszer megreformálására. Ennek értelmében 1816. június 1-jén „Privilegirten oesterreichischen National-Bank” néven francia és angol mintára megalapították a független osztrák központi bankot. Az alábbi Bolyai-levél háttere, hogy fokozatosan térnek rá a rénes forintról a váltó forintra. Ez viszont egy óriási elértéktelenedést, pénzromlást eredményezett Erdélyben és Magyarországon. Például Bolyai Farkas fizetése nagyjából évi 400 rénes forint volt, amit azután váltó forintban adtak ki, de az a korábbiaknak csak a háromnegyede volt. A marosvásárhelyi református kollégium tanári kara tudomást szerzett arról, hogy báró Wesselényi Miklós (1796–1850) gróf Széchenyi Istvánnal angliai tanulmányútra indul. Éppen ezért elhatározták, hogy megkérik a bárót, vigye magával Bolyai Farkast, hogy a nagyenyedi példából tanulva pénzt „kolduljon a kollégiumnak”.

Mi volt a nagyenyedi példa? 1716-ban Angliában ifj. Pápai Páriz Ferenc (1687–1740) és Ajtai Szabó András (1690–1733) kihallgatásra bebocsátást nyert az Oxfordi Egyetem kancellárjához. Ajándékba egy díszes magyar kardot és a Pápai Páriz-féle latin–magyar szótárt vitték, és a nagyenyedi református kollégium anyagi megsegítéséért esedeztek. A király parancsára gyűjtést rendeltek el a templomokban a nagyenyedi kollégium részére. Az akkor összegyűlt tőke közel 200 évig segítette a nagyenyedi kollégiumot. Később, 1799-ben, Bodola János (Zágoni) (Feldoboly, 1754. febr. 24. – Nagyenyed, 1836. jan. 6.) ugyancsak kiutazott Angliába, hogy tisztázza az angol alapítvány pénzügyi helyzetét.

Ennek az angliai alapítványnak a sikere buzdította fel Bolyai Farkast és a marosvásárhelyi kollégiumot, hogy tervbe vegyenek egy angliai kiutazást egy, a nagyenyedihez hasonló alapítvány megszerzésére.

„Méltóságos L(iber) Báró Ur

Méltóságos Patronus Uram!

Alázatosan instálni jövök Nagyságodhoz: egy olyantól a' Kit nem tűz szárnyak visznek az egre, vakmező nevezetnél egyéb választ nem várhatnék; ámbár én elég bátor vagyok, Hazámért 's

a' Vallásért el-is pirulni; ezeknek nevébe szollok; az Anya kér az ő tulajdon fiától 's a' halhatatlan térdepel egy halandó előtt; az Édes Anya egy olyan fiától, a' Kinek ő sokat adott, 's a Kinek ortzáiról még az ő enyésző tűze visszaég.

Régóta nem találunk semmi egyéb modot a „Devalvatioval” el romlott Kollégiumnak helyre állítására; hanem hogy valamelyiküink Angliába menjen; ott van még tűz és pénz; az az ügy meg van nyerve, a' mellyet a' Pál Templomába publicálnak¹; így segédet magán hajdan Enyed is, és ma is esztendőnként sokat kap onnét interesbe.²

Mínthogy én néhány nyelvekben alkalmasint gyakorlott vagyok, 's az Ánglus beszédbe is. Göttingába tűrhetőleg fluens voltam; mindig engem küldöttek volna az ha mind inkább nem gyengülnék, mint az elszegényedő peres, a ki igaz jussát se keresheti.

Az én alázatos kérésem tehát az (az egész Nagyságotat alázatosan tisztelő Professorátus nevébe), hogy Nagyságtok magokkal fel-vinni méltóztassanak: igyekezem nem alkalmatlan, hanem segítő útitárs lenni.

Szolgálók is ha kell, tsak Hazámnak szolgáljak; mint egy szent Vándor tűrök, a' pálya végén koszorú van. Nagyságod is el-kezdheti ezzel (a' melynek századokra jóltévő következetes lehet) azon szép tettek sorát, mellyeket a' Nagy Hazafi Örökösétől vár a' Haza.

Egyik azon néhány métek közül, mellyek az Erdély' halmai közt valamely szürkületes világot tartásanak olajja fogy; ki-alszik, ha mérél szebb áldozatot nem tesz valaki. Jól tudom, hogy a' Nép a' ki menetelből mér; ugyan azon tselekedetet ha el-sül isteníti, ha nem lehurrogja-, de annak az Országának, a' melybe én most beszélek Nagyságoddal, mértékébe tsak az a' vég napom, mellyet a' kezdet ígér; nemes tzelra tör tudni nemes eszközzel a' mi dolgunk, a' többi nem a miénk.

Én a jövő holnapba szándékozom a' fiamat Bétsbe az Ingenieur Academiába fel-vinni: ha elébb nem, ott is lehetne szerentsém Nagyságoddal találkozni. Instálom alázatosan minnél előbb Válaszát, hogy tudjam a' szerint rendelni dolgaimat; Vagyok magamat Gratiájába alázatosan ajánlva alázatos tisztelettel

A M(éltóságos) L(iber) Báró Úr Nagyságoknak alázatos szolgálja Bolyai Farkas Mateseos et Physicus Professor

MVásárhely 1818. 16-a Juni.”

Sajnos Bolyai Farkas angliai útja elmaradt. Valószínű, hogy a báró sem válaszolt Bolyai Farkas levelére, másfelől Wesselényi Miklós is Széchenyi István felkérésére lett Széchenyi utazótársa, és tanulmányútnak határozottan magánjellege volt.

Az is igaz, hogy 1818-ban már késő volt a református kollégium és a református valóság megsegítéséért pénzadományokat kérni. 200 évvel korábban még ennek volt alapja, de a XIX. sz. elején már nem. Bolyai Farkas kérésében egyéni érdek is volt, nevezetesen Wesselényi költségén szeretett volna Bécsbe felutazni, fia kísérőjeként. A fia, Bolyai János bécsi katonai akadémiai tanítatásának költségét, amely közel 10 000 rénes forint volt, már összekoldulta gróf Kemény Miklóstól és gróf Kendeffy Ádámtól. A nagyobb összeget talán gróf Kemény Miklós adta, aki akkor Marossszék főkirálybírója volt. Ezek után már nem tetszhetett Wesselényi Miklósnak Bolyai Farkas kérése. Azt se felejtjük el, lehet, hogy Wesselényi báró nem vette jó néven, hogy Bolyai Farkas a fiát a Bécsi Katonai Akadémián akarja taníttatni. Ugyanis ott felesküsznek a császárra, és egész életüket a Habsburg-ház szolgálatára kell áldozzák! Ezt nem minden erdélyi arisztokrata nézte jó szemmel, de Wesselényi Miklós egészen biztos, hogy nem!

1 hirdetnek

2 kamatba

Irodalom

Bolyai-levelek, válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Benkő Samu, Kriterion Könyvkiadó, Kolozsvár, 2002 (2. kiadás).

Ifj. Pápai Páriz Ferenc európai peregrinációjának emlékkönyve (1711–1726). Közzéteszi a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Magyarország európai uniós csatlakozása tiszteletére, 2004. május 1. (dr. Rozsondai Marianne, MTAK Kézirattára és Régi Könyvek Gyűjteménye vezetője, pályázati felelős, koordinálás, lektorálás, dr. Sajó Tamás, Studiolum Kiadó, átírás, fordítás, jegyzetelés, dr. Rozsondai Béla, a MTAK tudományos munkatársa, személyek azonosítása, életrajzok, Láng Klára, MTAK Mikrofilmtára, fotók, Studiolum, internetes kiadás, <http://ppf.mtak.hu/hu/001a.htm>)

Venczel József: *Ifjabb Wesselényi Miklós személyi levéltára*. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Kiadása, 2002. Erdélyi Múzeum LXIV (2002) 3–4.

Kolozsvári Állami Levéltár, Fondul familial Wesselényi de Jibou, Fond nr. 250., Inv. nr. 1303. Intocmit: Lia Dragomir

Németh Judit

Németh László és a Bolyaiak

Németh László természetesen kora gyermekkorától ismerte a Bolyaiak nevét és sorsát, hiszen nagyapám, aki földrajz-történelem szakos tanár volt, 13 éves koráig (ennyi idő volt apám, amikor nagyapámat behívták katonának) beszélt neki róluk. A későbbiekben azonban rendkívül kiterjedt érdeklődése ellenére részletesen nem foglalkozott velük, az 1932–36 között írt egyszemélyes folyóiratában, a *Tanuban*, ahol mindenről és mindenkiről ír (például már 1932-ben az Einstein-féle relativitáselméletről és a Hubble által 1925-ben felfedezett és a 20-as évek végén publikált Világegyetem tágulásáról), Bolyai Jánosról nincs cikk. A háború után, vásárhelyi tanársága alatt természetesen a diákjainak beszélt róluk, de részletesebben ott sem foglalkozott velük.

A Bolyai-problémára mint irodalmi témára egy fiatal erdélyi tanárnő hívta fel a figyelmét, aki legépelte és elküldte neki néhány levelüket. A levelek hangja megfogta a szívét és a képzeletét. Ezen levelek egy része még János göttingai tartózkodása alatt íródott, ott járt egyetemre, más részük akkor, amikor a fiú már visszatért Erdélybe, és apa és fia gyakorlatilag alig beszélt egymással. Németh László első perctől *„a csodálatos mód összeakaszkodott emberpár drámáját”* látta ezekben a levelekben. *„Arra, hogy egy szaknában dolgozó két embert ilyen drámaivá váló pedagógiai szenvedély ékelt volna egymásba, példát én nem tudok, s ez az, ami a Bolyaiak ügyét általános emberi érdekűvé teszi.”*

A két ember nagyon különbözött egymástól. Apám egy tanulmányában leírja, milyen volt a külsejük. Főleg Farkas leírásával foglalkozik részletesen. Rendkívül jóképűnek írja le, sokoldalúnak, sármőrnek. A társaságnak még öregkorában is kedvence, a nagyurak is befogadják maguk közé, a tanítványai szeretik, a nők rajonganak érte. *„Alighanem a legsokoldalúbb ember volt, aki magyar földön élt...ő szinte minden irányba, amelybe emberi tehetség kifejlődni szokott, alkotásra törően bizonyította képességét”* – írja róla Németh László. Hihetetlen nyelvtudása volt, valami nyolc nyelven beszélt folyékonyan. Erős technikai érzéke van (egy időben kemencerazással is foglalkozik, megoldja az önhajtású kocsiprobblémáját stb.). Tizennégy számjegyre vont négyzet- és köbgyököt fejben. Ennek a hihetetlen sokoldalú tudásnak megszerzése időnként káros hatással van az egészségére. Fiatalkori barátjának, Gaussnak írt leveleiből, sok mindent lehet megtudni Farkasról, a fiához való viszonyáról és a korabeli Erdélyben egy zseniális ember sorsáról.

Jánosnak ezzel szemben egész más a természete: komor, barátságtalan, az emberekkel nem találja meg a hangot. Míg Farkas még öregkorában is a társaság központja, János már fiatalon megkeseredik, mogorvává válik. Farkas hihetetlen sokoldalú, Jánosnak csak két irányban van tehetsége: matematikában és zenében. (Ezenkívül kiváló vívó is, számos párbajt vívott, nem is egyszer halálos végűt, és ő maga sohasem sérült meg.) Fiatalkorában Paganini darabjaival kápráztatta el a közönséget, Bécsben, az Operában egy szólórésznél állítólag a császár is megkérdezte, ki az, aki ilyen kiválóan hegedül. Természetesen ő is

beszért több nyelven, de például az irodalmi vagy a technikai hajlam teljesen hiányzott belőle.

Az író Németh László képzeletét megfogták az apa-fiú levelek. Ezek két korszakra választhatók szét. Az első a göttingai levélváltás, a gondoskodó apa hangja, aki Erdélyből próbálja irányítani a fiát minden téren, félti őt egészségileg, félti őt a nőktől, de legfőképpen a kelepccétől, amibe ő maga is beleesett, a paralellogrammák problémájától.

A másik megható levélváltásszakasz az öreg Bolyai és már idősödő fia között van. Apa és fiú szinte már nem beszél egymással, számos ok miatt összevesztek, de a matematikai problémák még ekkor is közös témájuk, hiszen ehhez egész Erdélyben jóformán csak ketten értenek. Már nem leveleket, csak cédulákat írnak egymásnak, apám eredetileg azt a címet akarta adni az egyik darabjának, hogy Címzetlen cédulák.

Azt hiszem, nem vitás, hogy apámat Farkas egyénisége vonzotta jobban, de ő íróként mindig tárgyilagos maradt: a műveiből kiérződik, hogy János a zseniális.

Mielőtt befejeznék ezt a visszaemlékezést, idézzük fel egy pillanatra, mi is volt a probléma a paralellogrammákkal. A geometria a görögök idejében vált tudománnyá, de nem a tapasztalatból, hanem néhány, a szemlélet számára nyilvánvaló igazságból vontak le következtetéseket: ezeket nevezték posztulátumoknak. Ilyen például a következő: Minden pontból minden pontba húzható egyenes. Más ilyen igazságokat axiómáknak nevezték, például azt, hogy: Az egész nagyobb, mint a része. Van azonban egy posztulátum, ami nem ilyen egyszerű, az úgynevezett ötödik (vagy a Bolyaiak által tizenegyediknek nevezett) posztulátum. Ez Euklidész megfogalmazásában úgy hangzik, hogy ha két párhuzamos egyenest metszünk egy harmadikkal, s az egyik oldali belső szögek összege kisebb 180 foknál, a két egyenes metszi egymást. Ezt a tételt azonban a szemlélet nem tudja közvetlenül igazolni. A feltevést azért fogadták el, mert a tér szerkezetéről való ismereteinkkel egyezik. A tizenegyedik posztulátumot számosan próbálták igazolni, Bolyai Farkas is, sőt állítólag Gauss is, de nem sikerült nekik. Ezért óvja Farkas annyira Jánost a paralellogrammáktól (még jobban, mint a nőktől). *„Az Istenre kérlek, hagyj békén a paralellának, úgy irtózz tőle, mint akármicsoda feslett társaságtól...”*

Farkas nem oldotta meg ezt a problémát, és egész életében szenvedett attól, hogy Jánost nem tudta lebeszélni arról, hogy ezzel foglalkozzék. János megoldotta a problémát, és egész életében szenvedett attól, hogy ezt nem ismerték el.

Németh László felismerte mindkét személynek a szenvedését, és ezt próbálta a két drámájában elénk tárni.

Staar Gyula

Simonyi Károly veszít

Fáj veszni látnom annyi büszke álmat.

Juhász Gyula

...bukásukban is ők vitték tovább az igazságot.

Illyés Gyula

Könyvtáram régi lakója egy könyvecske, inkább füzet: alig hatvan oldal, papírfédél, tűzött kötés, sárguló, töredezett lapok. Második világháborús példány. A Magyar Sakkvilág kiadása, Kecskeméten készítette az Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Részvénytársaság. A könyv címe: *Capablanca veszít*. A legendás kubai sakkvilágbajnok veszített játszmáit gyűjti benne össze Chalupetzky Ferenc és Kecskemét neves szülöttje, Tóth László. A könyv nagytestvére – *Capablanca sakkozói pályafutása és játszmái, 1888–1942* – ugyanettől a szerzőpárostól 1943-ban jelent meg, háromszáznál több oldalon. Abban a zseniális világbajnok tanítani való alkotásait, szép számú sikeres játszmáját követhetjük nyomon. Jó könyv, de a főhős veszített játszmái nélküli napos oldal. Az összképhez, az alkotó ember bemutatásához azonban hozzátartoznak a sikertelenül megvívott küzdelmek. Ezért született meg történelmünk viharos időszakában, kiegészítésként, a vesztes kötet is.

Már egy ideje az a megtiszteltetés ért, hogy a neves műegyetemi professzor, Simonyi Károly megőrzött leveleit olvashatom. Köztük gondosan összerakott, megszámozott lapok, címkézett iratgyűjtőben, melyre ezt írta: *A Marx-ügy*. A levelek egy szelmalomharc elszomorító történetének dokumentumai. A megőrzött dosszié bizonyítja, Simonyi professzort meglehetősen bántotta e levelekkel dokumentált kudarc, mely azon a területen érte, amit leginkább a magáénak érzett: „én elsősorban pedagógus vagyok” – vallotta. A sorba rakott levelek után pedig, mintegy magának összegezve, papírra vetette a tanulságokat; rá jellemző bölcsességgel, emelkedetten.

Jó ideje tervezem, hogy Simonyi Károly leveleinek segítségével bemutassam elhamvadt kezdeményezéseit, sikertelen küzdelmeit, amelyek azonban, így vagy úgy, de „továbbvitték az igazságot”. Halogatásra nincs sok idő, ezért most belevágok.

Mielőtt felnyitnánk a Marx-ügy dossziéját, nézzünk bele egy korábbi, azóta ismertté vált levélváltásba.

Németh Lászlót a Műegyetemre!

Németh László és Simonyi Károly levélváltásai több helyen is napvilágot láttak, legutóbb 2000-ben, az Osiris Kiadónál, a *Németh László élete levelekben 1962–1966*, II. kötetben. A leveleket 1963-ban írták, Simonyi Károly akkor még a Budapesti Műszaki Egyetemen az általa alapított Elméleti Villamosság-tanszéket vezette. Túl volt már egy sorsfordító megrázkódtatáson: az 1956-os szerepvállalása miatt támadták, ezért emelt fővel otthagyta a Központi Fizikai Kutatóintézetet, melynek igazgatóhelyettese, majd kinevezett igazga-

tója volt. Keszthelyi Lajos akadémikus, aki abban az időben Simonyi Károly fiatal munkatársa volt, így emlékezik erre az időszakra:

„Miután Simonyi professzort a (KFKI) Forradalmi Bizottsága elnökévé, Erő Jánost titkárává megválasztottuk, békésen hazamentünk és méltúkn, hogy hamarosan visszaáll a szokott rend és nyugodtan folytathatjuk munkánkat. Hogy ez így legyen, a KFKI-t és esetleges atrocitásoknak kitétt munkatársait semmi baj ne érje, Simonyi professzor Mérey Imrével többször felgyalogolt vagy motorral felment Csillebércre. Nekik is köszönhető, hogy a KFKI minden vagyona sértetlen maradt, minden exponált személy védelemben részesült.

Akkor még nem gondoltunk arra, hogy a sok munkáért, törődésért, mások segítéséért nem köszönet, hanem üldözés vár Simonyi professzorra. Máig fájó sebet ütöttek rajtunk a KFKI pártszervei. 1957 végén Simonyi-ügyet kreáltak és Simonyi professzort elmarasztaló határozatot hoztak: igazgatóhelyettesből osztályvezetővé minősítették vissza. Ő a minden alapot nélkülöző megaláztatást nem tudta és nem is akarta elviselni, lemondott állásáról, névtábláját összetörte. Mi egy hideg, sötét decemberi délutánon szomorúan néztük, amint egy autóban elhagyta kedves munkahelyét és szerett munkatársait. A KFKI-ba soha sem tért vissza. A Műegyetemen folytatta munkáját.” [1.]

Simonyi Károly úgy érezte, műegyetemi tanszéke, az oktatómunka biztos hátteret ad majd, hiszen előadóként is kiváló volt. Diákjai rajongtak érte, neki pedig számos, jobbnál jobb ötlete támadt, miként szélesítse tudáshorizontjukat. Például, igyekezett Németh Lászlót rábeszélteni arra, hogy tartson előadásokat műegyetemistáknak a természettudományok történetéről, azok egymásra hatásáról. Simonyi Károlyt a fizikus Németh Judit ismertette össze édesapjával. Erre így emlékezik a ma már akadémikus asszony:

„A beszélgetés elsősorban Apu és Károly között zajlott. Úgy tűnt, a két azonos felfogású férfi gyorsan egymásra talált. Édesapámat nagyon érdekelték a természettudományos eredmények, hiszen már a harmincas évek elején az általa írt Tanú című folyóiratban beszámolt Eddington új könyvéről, s túl volt már a Galilei drámájával kapcsolatos kutatásain, s akkor a Bolyai-kérdés foglalkoztatta. A közös érdeklődés a két férfit közel hozta egymáshoz... Károlyt már akkor foglalkoztatta a fizika kultúrtörténete, édesapám pedig a Négy könyv című tanulmánygyűjteményébe akarta szintézisbe foglalni a tudományok kölcsönhatását.” [2.]

Simonyi Károly terve azonban, hogy író barátját és a műegyetemi fiataltságot összehozza, nem vált valóra. Lássuk, miért nem.

Németh László Simonyi Károlynak

Kedves Károly!

Sajkod, 1963. szeptember 1.

Néhány napja találkoztunk, de annyi minden ért, olyasmiket tudtam meg azóta – hogy helyesebbnek tartom, ha Sajkodot nem hagyom el többet, s nem megyek ki abba a mérgezett levegőbe. 1958-ban egyszer már erre az elhatározásra jutottam – de akkor egy év után feladtam. Most úgy hiszem, állhatatosabb leszek.

Ez persze azt jelenti, hogy az előadásokat sem tarthatom meg. Úgyhogy, ha le kell fújni, jobb, ha egészen lefúvód – ha eztán kéne, mint mondtad, bejelenteni, hallgass róla. Én sajnálom a legjobban, hogy így történt. De az állapotom nem olyan, hogy egyhamar munkára képes legyek.

Az előadástervből annyi hasznom volt, hogy egyszer-kétszer Veled lehettem. – Móricz írta egyszer s épp velem kapcsolatban, hogy a legnagyobb öröm: a rokon gondolkodás. Egy rokon gondolkodású (s nem a mi gondolatainkat visszamondó) ember – megerősít bennünket önmagunkban. A Te társaságodban mindig ezt az erősséget érzem. Ha le-lejöt-

tök a Balatonra, nem tudnál néha útba ejteni? Azok közé a nagyon kevesek közé tartozol, akiknek vágyom a társaságára.

Sok szeretettel köszönt, Zsuzsának kezét csókolom: *N. László*

Simonyi Károly nem adja fel

Kedves László

Budapest, 1963. szeptember 23.

Szomorúan olvastam leveledet: önző módon elsősorban az fájt, hogy nem fogsz előadni egyetemünkön. Természetesen az is bánt, hogy ismét úgy zajlik körülötted a világ, hogy szükségesnek látod a teljes magányba vonulást.

Tudom, hogy a Te helyzeted más, de engem annak idején éppen az előadások, a hallgatókkal való kapcsolataim segítettek túl saját lelki bajaimon, és védtek meg a végső félreállítástól. Én így egy kissé mágikus erőt is tulajdonítok a katedrának: nagyon szerettem volna, ha Te is kipróbálsz...

Ellának kézcsók, Neked jó munkát – fizikait és szellemi – kívánok baráti szeretettel:

S. Károly

Kedves László!

Budapest, 1963. október 29.

Lemondóleveled ellenére elküldöm a hivatalos megbízást: hallgatók, tanárok és az állami vezetés egyaránt örülne előadásaidnak.

Én még mindig nem mondtam le arról, hogy valahogyan bekapcsolódj az ifjúság közvetlen nevelésébe. Tudod, hogy állandóan kacérkodom azzal a gondolattal, hogy működésem súlypontját a kísérleti neveléstan irányába toljam el (azért persze nem akarom oda *áthelyezni*); kísérleti alanyok majdnem korlátlan számban állnak rendelkezésemre, és állnának a Te rendelkezésedre is, ha ilyesmivel kívánnál foglalkozni...

Baráti szeretettel üdvözöllek: *S. Károly*

Németh László hajthatatlan

Kedves Károly!

Sajkod, 1963. november 4.

Nagyon köszönöm baráti leveled s makacsságod, hogy post festa egyetemi előadóvá akarsz tenni. Sajnos, az állapotom nem sok jóval biztat: néhány hete vérzést kaptam a jobb szememben, s a hipertóniánál ez aggasztó figyelmeztetés; nem tudni, hol és mikor lép fel vérzés a legközelebb.

Én azt gondolom tehát: beszélj meg a Dékán Úrral, hogy az előadásokat halasszuk a jövő tanévre; addig eldől, hogy milyen állapotban lesz az agy..., meg kéne facsarni, s milyen akusztika, mely előadásaim fogadja. Annak, hogy elkezdjük s néhány hét után megszakítsuk vagy megszakítsák: nem lenne értelme...

Annál könnyebben mondok le a tervemről, mert látom, mennyivel rátermettebben csinálsz. Annak is örülök, hogy súlypontodat arra tolsz, ahol az enyém egy életen át volt, anélkül, hogy ebből valami igazi haszon származhatott volna. Csináld Te, boldogabb korban, több szerencsével.

Zsuzsának, kérlek, add át üdvözlömetem, engem pedig részesíts a rokon gondolkodás jeleinek ritka örömeiben.

Szeretettel: *Németh László*

Nem sikerült tehát Németh Lászlót rábeszélni, hogy a műegyetemi hallgatóknak előadásokat tartson. Nehéz felbecsülni, mekkora veszteséget jelentett ez az érdeklődő diákoknak. Simonyi Károly azonban erről mit sem tehetett. Ő mindent megpróbált. Sokat jelentettek számára a Németh Lászlóval való együttgondolkodások, erre a *Forrásban* 1987-ben megjelent életútinterjújában így emlékezett vissza:

„Néha, amikor úgy elkeseredem, hogy vágyom a halálra, hiába teszem, megvéd a bennem rejlő inherens szívósság. Most Németh Lászlót kell említenem. Esszéi, drámái, élete és talán szabad kimondanom, barátsága sok nehéz órán átsegített.”

A Marx-ügy

A második levélcsozor 1971 tavaszán született. Simonyi Károly ekkor már túl van egy újabb nehéz döntésén. Erre így emlékezett:

„A KFKI-ból azzal a tudattal távoztam, hogy a Műegyetem Elméleti Villamosságtan Tanszékének vezetői állása biztos háttér számomra. Rá kellett döbennem, hogy inog alattam az is. Nagyon reális, logikus kérdést tettek fel a kinti erők. Aki politikai okok miatt nem vezethet egy kutatóintézetet, az vajon alkalmas-e arra, hogy a jövő értelmiségét, mérnökeit nevelje? Egyre fogyatkozó jégtáblán vívotam a magam harcát, most már mindössze azért, hogy pedagógus maradhassak, megoszthassam tanítványaimmal a tudást, nap mint nap láthassam az érdeklődő gyermektelinteteket... Nem akarok fárasztani a részletekkel, 1970. december 31-én az Elméleti Villamosságtan Tanszék ajtájáról lecsavaroztam a néotáblámat, és hogy a folyamatot irreverzibilisnek tartom, az üveglapot leejtettem a kőre.” [3., 4.]

Simonyi Károlyt a Műegyetem akkor megalakult Híradástechnikai Elektronika Intézetébe Barta István igazgató-professzor vette magához, mondván: *„Nálunk mindig van helyed.”* [5.]

Barta István (1910–1978) a hazai híradástechnikai oktatás megszervezője volt. A bécsi, a brnói, majd a karlsruhei műszaki egyetemen tanult, s szerzett elektromérnöki diplomát és doktori címet. Az Egyesült Izzólámpa és Villamossági Rt. kutatójaként Simonyi Károllyal együtt részt vett a Bay Zoltán vezette, 1946-ban sikerre vitt világhírű Hold-radar kísérletben. 1948-tól 1950-ig az Orion Rádió és Villamossági Rt. műszaki igazgatója volt. Tevékeny részt vállalt az egykori néprádió megtervezésében, a televíziótechnikai kutatásokban. Elindította a hazai színes televíziós technikai kutatásokat.

A Budapesti Műszaki Egyetemen 1949-től vezetője volt az akkor alapított Vezetéknélküli Híradástechnikai Tanszéknek. Ő indította el Magyarországon a telekommunikáció egyetemi oktatását. 1949-ben választották a Magyar Tudományos Akadémia levelező, 1976-ban rendes tagjának. 1957-ben Kossuth-díjat kapott. 1957–1960 között a Villamosmérnöki Kar dékánja, 1960-tól 1963-ig a Műegyetem oktatási rektorhelyettese. Humánus, jó ember volt, védőszárnyat adott a politikai okokból félreállított kiválóságoknak, így többek között Kozma Lászlónak és Simonyi Károlynak is.

Illő itt röviden bemutatnunk még a levélváltások további főszereplőit is, Marx Györgyöt, Gombás Pált, Kovács Istvánt és az akkori dékánt, Geszti P. Ottót.

Marx György (1927–2002) e levélváltások idején már Kossuth-díjas (1955), a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1970, rendes taggá 1982-ben választották), az Eötvös Loránd Tudományegyetem Atomfizikai Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára. Közismerten kiváló előadó, a fizika frontvonalainak ismerője, a részecskefizika magyarországi meghonosítója. Feladatának tartotta, hogy egyetemi előadásain túl a modern fizika eredményeit közérthetően megismertesse a nagyközönséggel. Ebben segít-

ségére volt kiváló íráskészsége és a minden új iránt fogékony szemléletmódja. Talán lehetek elfogult: szakkönyvein kívül számomra legemlékezetesebb könyvei a *Túl az atomfizikán* (Gondolat Kiadó, Budapest, 1961), a *Jövők az Univerzum* (Magvető, Budapest, 1969) és a *Marslakók érkezése* (Akadémiai Kiadó, Budapest, 2000) voltak. Marx György 1956-tól élete végéig nagyhatású főszerkesztője volt a hazai fizikustársadalom folyóiratának, a *Fizikai Szemlének*.

Geszti P. Ottó (1922–1985) gépészmérnök. 1957-től lett a Budapesti Műszaki Egyetem tanára, előtte 1949–1953 között a Mátravidéki Erőmű főmérnöke volt. 1959-től tanszékvezető egyetemi tanár, 1967 és 1973 között a Villamosmérnöki Kar dékánja. 1971-ben a Villamos Művek Tanszékének átszervezésével létrehozta az egyetem Erősáramú Intézetét, amelynek haláláig igazgatója volt. A Magyar Tudományos Akadémia 1967-ben választotta levelező, majd 1976-ban rendes tagjának.

Gombás Pál (1909–1971) kétszeres Kossuth-díjas (1948, 1950) fizikus, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja (1945-ben), majd rendes tagja (1946-ban). Bay Zoltán Szegedről távozása után 1939-ben ott lett egyetemi tanár. Amikor a Ferenc József Tudományegyetemet visszahelyezték Kolozsvárra, 1941-től Gombás Pál is oda került. 1944-től haláláig a Budapesti Műszaki Egyetem professzora volt. A statisztikus atomelmélet nemzetközileg elismert kutatója volt, a szakirodalom gyakran idézi a Thomas–Fermi–Dirac–Gombás-modellt. 1947-ben Szent-Györgyi Albert és ő is az Amerikai Egyesült Államokba távozott, ott azonban nem fogadták az itthonihoz mérhető elismeréssel az angolul nemigen beszélő Gombást. Révai Józseftől ekkor megtudakolta, hogy hazatérhetne-e.

„Gombás tehát 1948-ban hazajött, és helyzetében megerősödve vezette tovább a műegyetemi tanszékét, a Tudományos Akadémián pedig a vezetőségbe választották; tíz éven keresztül volt az Akadémia alelnöke. Még abban az évben megkapta a Kossuth-díj arany fokozatát, majd két évvel később ismét. A hivatalos tudánypolitika végre önmagával elégedetten ismert el egy nagy tudóst nagy tudósnak. Úgy képzelte, hogy ezzel védhetetlen kinevezéseit, kitüntetéseit is megalapozza... Gombás Pál hazaérkezése után a proletárdiktatúra pártunkívüli szerencsefiának számított. Ki is használta ezt a helyzetét; közvetlen vonal kötötte össze a Pártközponttal, azon belül is Révai titkárságával. Aki valamit el akart érni, az ilyen vonalról álmodozott akkoriban. Szerencsére Gombás csak nyugalmat akart, ezért csak olyankor használta a telefont, ha a helyi pártszervekkel nem tudott megegyezni.” [6.]

Gombás Pál 1971. május 17-én lett öngyilkos.

Kovács István (1913–1996) Kossuth-díjas (1951) és állami díjas (1975) fizikus, a Magyar Tudományos Akadémia 1949-ben választotta levelező, 1967-ben rendes tagjává. A Budapesti Tudományegyetem matematika–fizika szakát elvégezve szerzett diplomát. A Budapesti Műszaki Egyetemen 1936–1946 között gyakornok, majd a Budapesti Tudományegyetem Elméleti Fizikai Tanszékén oktató. 1947-ben lett az egyetem természet-tudományi karának párttitkára. Sopronban a BME Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Karán 1948 és 1949 között a Fizika Tanszék vezetője. (Ugyanitt volt az Elektrotechnikai Tanszék vezetője 1948-tól 1952-ig Simonyi Károly.)

Kovács István 1949-ben a Műegyetem Atomfizikai Tanszékének vezetője lett, miután Bay Zoltán, e tanszék első embere külföldre távozott. A tanszékvezetés mellett, 1950-ben kinevezték az újonnan megalapított MTA Központi Fizikai Kutatóintézetének igazgatójává is, melyet 1956. szeptember 24-ig vezetett.

Doktori disszertációját a kétatomos molekulák spektrumáról írta, s e tématerületnél fél évszázadig „lehorgonyzott”. Közleményei és monográfiája révén e szakterület nemzetközi tekintélyévé vált.

Az ötvenes évek végén ő szerezte a nagyszerű *Ezüst gitár* című táncdal zenéjét. [7., 8., 9.]

Az itt közreadott levelek a kor légkörét is megidéznek, a szakmai és politikai erőterekben érvényesülni vágyó emberek reakcióit, melyet egy jó szándékú, ártatlannak tűnő kezdeményezés váltott ki. Az állóvízbe dobott kavics nem várt hullámokat vetett.

Nézzük, megint mi jutott eszébe Simonyi Károlynak!

A levélváltások

*Dr. Barta István egyetemi tanár,
tanszékvezető*

Budapest, 1971. 3. 8.

Ambrózy dékánhelyettes úrral történt megbeszéléseim alapján tisztelettel kérem a Professzor urat, szíveskedjék a Kar vezetősége felé azon kérésemet továbbítani, hogy dr. Marx Györgyöt, az Eötvös Loránd Tudományegyetem professzorát az Elektronfizika tárgy egyik – esetleg kettős – órájának megtartására meghívhassam. Hangsúlyozni kívánom, hogy ezen meghívásnak semmiféle anyagi kihatása nincs.

Indokom a következő. Az Elektronfizika tárgy kötelező anyaga igen sok helyen érintkezik a fizikai alap kutatások ma aktuális kérdésköreivel, most például a relativisztikus tartományban működő gyorsítóberendezések és az elemi részek kutatásának kapcsolatára gondolok, amikor is a tervező mérnök számára a legfontosabb adatokat az elméleti fizikus írja elő. Az elemi részek elméletének mai állása ugyan nem tartozik a kötelező anyaghoz, de igen alkalmas arra, hogy a hallgatóságban a közvetlen szakmájukon túlmutató természettudományos ismeretek iránti lelkesedést felébressze, különösen, ha olyan szaktekin-télytől és pedagógustól hallják, mint Marx professzor.

*Simonyi Károly
az Elektronfizika tárgy előadója*

*Dr. Geszti P. Ottó
Dékán Elvtársnak
H.*

Dr. Simonyi Károly professzor kezdeményezésére – mint azt már szóban is jeleztem – arra kérem Dékán Elvtársat, hogy járuljon hozzá, hogy meghívhassuk Dr. Marx Györgyöt, az ELTE professzorát az MTA levelező tagját, az Elektronfizika című tárgy egyik, esetleg kettős órájának megtartására. Ezzel kapcsolatban közölhetem, hogy ezen meghívásnak semmiféle anyagi kihatása nem lesz.

Simonyi professzor a következőkkel indokolja a meghívást: az Elektronfizika tárgy kötelező anyaga igen sok helyen érintkezik a fizikai alap kutatások ma aktuális kérdésköreivel, pl. a relativisztikus tartományban működő gyorsító berendezések és az elemi részecskék kapcsolata területén. Ilyenkor a tervezőmérnök számára a legfontosabb adatokat az elméleti fizikus írja elő. Az elemi részecskék elméletének mai állása ugyan nem tartozik a kötelező anyaghoz, de igen alkalmas arra, hogy a hallgatóságban szakmájukon túlmutató természettudományos ismeretek iránti lelkesedését felébressze, különösen, ha oly szaktekin-télytől és pedagógustól hallják, mint Marx professzor.

Budapest, 1971. március 10.

*Dr. Barta István
egyetemi tanár*

*Dr. Barta István tsz. egy. tanár,
az MTA levelező tagja,
BME Vezetéknélküli Híradástechnika Tanszék
Helyben.*

Lássa Simonyi prof.

*Barta sk.
1971. 3. 15.*

Hivatkozással Professor Úr március 10-én kelt levelére, melyben kérte, hogy az Elektronfizika c. tárgy keretén belül az ELTE TTK-ról egy fizikus professzort vonjunk be egy, ill. két előadás megtartására, konzultáltam Gombás Pál és Kovács István akadémikusokkal, a Villamosmérnöki Kar professzoraival. A két professzor erre vonatkozó véleményét mellékelten csatolom.

Fentiek alapján a következőket látom:

1. A tervezett előadást Kovács István professzor vállalja, így kérem, hogy nevezettel a kapcsolatot az előadás részleteinek megbeszélése céljából felvenni szíveskedjék.
2. Ugyancsak kérem Gombás professzorral megállapodni, olyan vonatkozásban, hogy az Elektronfizika tárgy alapozása szempontjából szükséges ismereteket a Fizika tárgy keretébe építsék be. Annak megbeszélését is kérem, hogy ezen igény a jelenlegi programon belül megoldható-e, vagy pedig annak megváltoztatását igényli?
3. Amennyiben fenti előadást bármilyen oknál fogva nem lehet kari kereten belül megtartani, és ezt az illetékes fizika tanszék is közli, úgy hozzájárulok ahhoz, hogy külső előadók kerüljenek bevonásra.

*Dr. Geszti P. Ottó
dékán*

Melléklet

*Dr. Geszti P. Ottó dékán úrnak
Villamosmérnöki Kar Dékáni Hivatal
Helyben.*

Igen tisztelt Dékán Úr!

Barta professzor megküldött javaslatával kapcsolatos közös álláspontunkról az alábbiakban tájékoztatjuk.

A javaslat nem volt eléggé körültekintő. Nem vette figyelembe, hogy a karon van olyan tanszék: az Atomfizika tanszék, melynek közvetlen oktatási profiljába esik a Simonyi professzor által igényelt speciális fizikai alap. Az Atomfizika tanszéken megvan a megfelelő kapacitás ezen igények kielégítésére.

Egyébként a tervezett meghívás indoklását sem tartjuk helyesnek. Az előterjesztésben említett relativisztikus tartományban működő gyorsító berendezések és az elemi részecskék kapcsolatának az Elektronfizika c. tárgy keretein belül egyáltalán tárgyalható vonatkozásai nem indokolják egy kifejezetten az elemi részek elméletével foglalkozó, más egyetemhez tartozó tanszék oktatási bevonását.

Ilyen körülmények között nem javasoljuk az előterjesztésben szereplő meghívást.

Budapest, 1971. márc. 13.

*Dr. Gombás Pál s.k.
tanszékvezető
egyetemi tanár*

*Dr. Kovács István s.k.
tanszékvezető
egyetemi tanár*

A kiadvány hitelül (Suhai Ernőné) hivatalvezető

*Dr. Barta István egyetemi tanár
tanszékvezető*

A Dékán úr 1971. márc. 15-én kelt, iktatószám nélküli, a Professor úr által rám szignált levelével kapcsolatos állásfoglalásom az alábbi.

Mind a Dékán úr levele, mind Dr. Gombás és Dr. Kovács professzorok levele első pillanatban érthetetlen volt számomra. Kovács professzorral lefolytatott beszélgetés után kiderült, hogy ő abban a téves hitben volt, amikor a véleményét adta, hogy Marx professzor meghívása *heti 1 vagy 2 óra rendszeres órarendi előadásra szól, nem pedig egyetlen alkalomra*. Ilyen módon semmi értelmét nem látom, hogy egy félreértésből származó állásfoglaláshoz reflexiókat fűzzek. Gombás professzorral betegsége miatt nem tudtam beszélni.

Viszont most sem világos előttem a Dékán úr levelének 2., ill. 3. pontja, nevezetesen, hogy állapodjunk meg Gombás professzorral, „*hogy az Elektronfizika tárgy alapozása szempontjából szükséges ismereteket a Fizika tárgy keretébe építsék be.*”

A meghívásra vonatkozó javaslatomban „*a közvetlen szakmán túlmutató természettudományos ismeretekről, a fizikai alap kutatások aktuális kérdéseiről*” van szó, tehát Marx professzor előadásától semmiféle pedagógiai megalapozást nem vártunk. Így nem tudom, hogyan értelmezem a fenti mondatot: nem látom az összefüggést a látkörtágító, intellektuális élményadás és a program-egyeztetés – egyébként igen fontos, de már többször elvégzett munkája között.

Budapest, 1971. március 19.

Simonyi Károly

Simonyi Károly kézírásos megjegyzése a levél hátoldalán:

Barta prof. 1971. 3. 19-én szóban közli (feleségem jelenlétében), hogy megmutatta ezt a levelet a Dékánnak, de ő visszaadta azzal, hogy nem hajlandó Gombás proffal levelezni – állapodjunk meg velük magunk.

1971. 3. 23-án 10 óra. Megbeszélés Gombás proffal: ő is abban a tévedésben volt.

1971. 3. 23-án 10.45. Gombás + Kovács profok tárgyaltak.

*Dr. Barta István egyetemi tanár
tanszékvezető*

Marx professzor meghívásával kapcsolatos, 1971. márc. 19-én kelt levelem kiegészítése-képpen az alábbiakat közlöm a Professor úrral.

A Dékán úr utasításának megfelelően beszéltem Gombás professzorral. Ő ugyanabban a téves hitben adta véleményét, mint Kovács professzor, nevezetesen abban a hitben, hogy Marx professzor meghívása nem egyetlen alkalomra, hanem rendszeres órarendi előadás-ra szól. Gombás professzor közölte velem, hogy most már a tények ismeretében újból kapcsolatba lép Kovács professzorral egy új álláspont kialakítása céljából.

Budapest, 1971. március 26.

Simonyi Károly

Budapesti Műszaki Egyetem

Budapest, 1971. márc. 26.
ad. Vi. I-353/1/1971. E.H.

Dr. Barta István elvtárs
Tanszékvezető professzor
Vezeték nélküli híradástechnika tanszék

Hivatkozással márc. 10-én kelt Vi.I-353/1971. számú levelemre dr. Gombás Pál professzor kiegészítésként az ügyel kapcsolatban a mellékelt másolat szerinti levelet intézte hozzám, melyet Professzor elvtárs szíves tájékoztatására megküldök.

Dr. Geszti P. Ottó
dékán

Geszti P. Ottó
Dékán Úrnak
Budapest
Műegyetem
Villamosmérnök-kari
Dékáni Hivatal

Budapest, 1971. március 14.

Igen tisztelt Dékán Úr!

A Simonyi professzor által tett előterjesztésre Marx professzor meghívása ügyében adott véleményünkhöz esetleges félreértések elkerülése végett a következőket szeretném pótlólag hozzáfűzni.

A Kovács professzorral együtt adott elvi álláspontomat továbbra is fenntartom. Elvi okoknál fogva nem tartom helyesnek, hogy a Műszaki Egyetem bármely tanszékébe egy másik egyetem tanszékét mintegy beépítsük egy bizonyos tárgykör előadása céljából, különösen akkor nem, ha a Műegyetemen van olyan tanszék, amely ezt a feladatot el tudja látni.

Szeretném azonban kiemelni, hogy én Marx professzor személyét és tudományos munkáját igen magasra értékelem, és a magam részéről a fent említett ügytől teljesen függetlenül szívesen venném, ha pl. Marx professzort egy fakultatív előadás megtartására kérnék fel egy tárgykörből, melynek kiválasztását a Kari Tanács határozná meg.

Ez természetesen egész más jellegű ügy volna, mint amit Simonyi professzor kért, és megfelelne az egyetemi tradicionális szokásoknak. Én magam is gyakran kaptam a Budapesti Tudományegyetemtől fakultatív előadások megtartására meghívást, aminek mindig örömmel tettem eleget.

Tisztelettel:
Dr. Gombás Pál sk.

A másolat hitelül
(Suhai Ernőné)
hivatalvezető

BME Villamosmérnöki Kar
Dékáni Hivatala

lássza Simonyi prof
Budapest, 1971. 4. 5. B
ad. Vi I 353/2/1971 DH
Marx György egy. tan.
egyszeri, egy előadásra való
meghívásának kérdése

Dr. Barta István tsz. egy. tanár
az MTA lev. tagja,
BME Vezetéknélküli Híradástechnika Tanszék

Professzor úr fenti tárgyú, március 10-i megkeresésére március 15-én válaszoltam. E levelem intézése folyamán úgy látom, hogy Simonyi, Gombás és Kovács professzorok felvették egymással a kapcsolatot, melynek következményeként a mellékelt levelet kaptam Gombás és Kovács professzoroktól. A levél elvi és gyakorlati kérdéseket taglal, melyekkel teljesen egyetértek.

Professzor úr kérelme ugyanis nemcsak gyakorlatilag, hanem elvileg is vet fel problémákat. A Budapesti Műszaki Egyetemen az oktatás alapvető rendszere az, hogy egy-egy tárgyat egy professzor, vagy docens ad elő végig a félév folyamán. A dolog természetéből adódik, hogy vannak részek, melyek az előadóhoz közelebb állnak, míg vannak olyanok, amelyek távolabb állnak, de az egy előadó biztosítja az egységes felfogást, szemléletet az előadás során. Természetesen elképzelhető olyan oktatás is, ahol specialisták adnak elő, hiszen mindig található olyan szűk területre specializált szakember, aki egy-egy témáról több részletet tud mondani, mint esetleg egy egyetemen dolgozó professzor. Ez az előadási mód azonban sem a mi egyetemünkön, sem – tudomásom szerint – más egyetemeken sem honosodott meg a rendes előadási kereteken belül. Ezért számomra, mint dékán számára, ez ilyen gyakorlati részletkérdésnek látszó engedély megadása egy oktatási rendszer és elv feladásának veszélyét jelenti, amely precedenst teremt. Ha ui. már van olyan precedens, hogy valaki egy előadást tartott, akkor miért ne lehetne két-három specialistát hívni, egy másik tárgy keretében is alkalmazni ezt a módszert.

Elképzelhető, hogy bizonyos határon belül egy ilyen módszer helyes lehet. Akkor azonban mindenesetre a kérdés elvi tisztázása szükséges, amely azt igényli, hogy egy ilyen jellegű javaslatot kellene kidolgozni azoknak, akik egy ilyen oktatást jobbnak tartanak, hogy az alkalmazásnak – legalábbis ilyen elvi – nehézségei ne legyenek a jövőben.

Én a magam részéről személy szerint helyesebbnek tartom elvileg és gyakorlatilag azt a megoldást, melyet Gombás és Kovács professzorok javasolnak.

Jómagam a március 10-i levelet nem értettem félre, és így a március 15-én írott levelem érvényben marad, s az abban foglaltak végrehajtását kérem. Ez azt jelenti, hogy amennyiben a fentiek ellenére fenntartják igényüket egy ilyen előadás megtartása tekintetében, úgy kérem határozottan tisztázni, hogy ezt az egy előadást Kovács professzor megtartja-e. Kérem a Fizika, ill. Atomfizika anyagba a kívánt részeket beépíteni, hogy külsők bevonására a jövőben ne legyen szükség, és amennyiben Professzor úr megállapítja, hogy márc. 15-i levelem 3. pontjának feltételei bekövetkeztek, úgy ennek megfelelően járhat el. Határozottan rá kívánok azonban mutatni arra, hogy ez elvi oktatási szempontból külsőknek egyes órákra történő meghívása tekintetében precedenst nem jelenthet, és én ezt precedensnek tekinteni nem fogom. Amennyiben viszont Professzor úr egy ilyen jellegű oktatást helyesnek és szükségesnek tart, úgy kérem, hogy erre vonatkozóan egy általános javaslatot nyújtson be, melynek elfogadása esetén az ilyen igények előtt az elvi lehetőségek megnyílnak.

Dr. Geszti P. Ottó
dékán

*Dr. Geszti P. Ottó dékán úrnak
Villamosmérnöki kar
Dékáni Hivatal*

Simonyi professzor felkeresett és szóban is tájékoztatott bennünket a Barta professzor által írt levél tartalmáról. E tájékoztatásból kiderült, hogy a levél nem pontos fogalmazása következtében mind a ketten alaposan félreértettük a dolgot, miután megtudtuk, hogy itt nem egy heti 4 órás előadás egy, vagy két órájának átengedéséről volna szó, hanem az említett kollégium keretében kifejezetten *egy alkalomra* rendelkezésre bocsátott egy, vagy két óráról. Ez tehát lényegesen más dolog, s az egész kérdést új megvilágításba helyezi. Szükségesnek tartjuk tehát, hogy az új helyzetnek megfelelő álláspontunkat ismertessük a Dékán Úrral.

Az a véleményünk, hogy egy tárgy előadására kinevezett egyetemi tanárnak kell annyira uralnia a tárgyat, hogy a Kari Tanács által jóváhagyott program szerint előadandó anyagot azon a színvonalon és olyan mélységig, amelyen és ameddig ez a hallgatóknak egyetemen előadható, maga tudja megtartani. Éppen ezért, sem a mi egyetemünkön, és tudomásunk szerint más egyetemen sem volt szokásos eddig valamely előadó által meghirdetett egyazon előadás keretén belül bizonyos szakterület előadására külső szakemberek meghívása.

Mindazonáltal elképzelhetőnek tartjuk, hogy az érdeklődő hallgatók részére magasabb színvonal biztosíthatassék, mint amit az átlagos egyetemi hallgatók képzése megenged. Ennek egyik módja lehet külső szakemberek fakultatív előadásának meghirdetése, vagy másik – nagyon javasolható – formája pedig külső szakemberek egy-egy előadásra való meghívása, egy „kollokvium” keretében az egyetemi kötelező elfoglaltsággal nem ütköző időpontban. Ezzel kapcsolatban szeretném megemlíteni azt a közös emlékünket, hogy a felszabadulás előtt a Tudományegyetemen néhai Ortvay Rudolf professzor is ezt az utat követte híressé vált Elméleti Fizikai kollokviumain. Ezekben a délutáni órákban tartott kollokviumokon nemcsak belföldi, hanem külföldi világhírű szaktekintélyek is tartottak előadásokat egy-egy témakörből, s ilyeneket mi magunk is hallgattunk. Hogy csak néhány kiemelkedő nevet említsek, a belföldiek közül: Bródy Imre, a későbbi Nobel-díjas Békésy György professzor stb., a külföldön élő magyarok közül Neumann János, a későbbi Nobel-díjas Wigner Jenő, Teller Ede, Lánosz Kornél stb. Külföldiek közül: Bothe, majd Heisenberg, Hund és még hosszan sorolhatnánk a kiemelkedő neveket. Egy ilyen, vagy ehhez hasonló jellegű előadássorozat megindítását – egyelőre akárcsak belföldi kutatókra is szorítkozva – magunk részéről erősen támogatni tudnánk, és javasoljuk, hogy Simonyi professzor ilyen vagy hasonló keretben próbálja megvalósítani elképzeléseit.

Bp. 1971. március 24.

*Dr. Gombás Pál
tanszékvezető egyetemi tanár*

*Dr. Kovács István
tanszékvezető egyetemi tanár*

Dr. Geszti P. Ottó
Dékán Elvtársnak
H.

Dékán elvtárs március 10-én kelt levelemre 15-én válaszolt, ennek alapján Simonyi professzor kiegészítő megbeszélést folytatott bizonyos félreértések tisztázására Gombás és Kovács professzorokkal, aminek alapján Gombás és Kovács professzorok márc. 24-én Dékán Elvtársnak újabb levelet küldtek. Ezt összegezte Dékán Elvtárs a hozzám április 5-én kelt levelében. Minthogy az ügy már fontosságához képest is igen nagyméretűvé dagadt, lezárásként szeretném a következőket közölni, Simonyi professzorral egyetértésben.

Minthogy Gombás és Kovács professzoroknak a most már félre nem értett javaslatra adott válaszában szó sem esett arról, hogy a tervezett előadást akár maga Kovács professzor, akár másvalaki a fizika tanszékről esetleg megtarthatná, továbbá minthogy javaslatuk teljesen más jellegű és más célt szolgálna, mint az eredeti javaslat, ebben az ügyben további lépések megtétele nem kívánatos. Így tehát kérném Marx professzor meghívására vonatkozó leveletem tárgyalatlannak tekinteni.

Budapest, 1971. április 21.

Dr. Barta István egyetemi tanár

EPILÓGUS a Marx-ügyhöz (Kézzel aláírt feljegyzés)

Nem hiszem, hogy érdemes lenne túlságosan sok munkát fektetni abba, hogy teljes részletességgel taglaljuk Geszti dékán, ill. Kovács és Gombás akadémikusok utolsó levelét. Az eredmény ugyanis maga helyett beszél: megfosztottuk a hallgatókat egy jó előadástól, és helyette nem adtunk semmit. Viszont íródott 10-15 levél, és megsértődhetett 4-5 ember. Azért persze nem tudom megállni, hogy néhány dologra fel ne hívjam a – kinek is, magam sem tudom – figyelmét.

Ákárcsak az ezópuszi mesében: mérlegelve a dolgokat, nem javasoljuk Marx meghívását. Majd: alaposan félreértettük a dolgot, teljesen új szempontok szerint kell mérlegelnünk, tehát – nem javasoljuk Marx meghívását!

Ha eltekintünk Gombás és Kovács akadémikusok levelében szereplő, és előttem nem világos motivációból fakadó sértő fogalmazástól, akkor azt az indoklást lehet kiolvasni, hogy „sem a mi Egyetemünkön, és tudomásunk szerint más egyetemen sem volt szokás eddig...”, nem „tradicionális”. Hasonló szellemben aggódik a dékán is „egy oktatási rendszer és elv” sorsáért, ha netán Marx György egy előadást tartana az Elektronfizika keretében. Hogyan lehetséges, hogy Gombás és Kovács akadémikusok, Geszti dékán, levelező tag nem érezte, hogy egy ilyen indoklás mennyire nem időszerű még akkor sem, ha helyes tényekre hivatkoznék. Én a magam részéről nagyon hízelgőnek tartanám, ha valóban valami merőben új javaslatot sikerült volna tennem. Sajnos nem ez a helyzet! Most „az oktatás alapvető rendszere az, hogy egy-egy tárgyat egy professzor vagy docens ad elő végig a félév folyamán” állítás nem olyan tényleges esetek felsorolásával való triviális cáfolására gondolok, mint amikor egy professzort hosszabb külföldi távolléte alatt valaki helyettesítette, majd a helyettes külföldi távolléte idejére egy harmadik előadó lépett színre...., nem, én olyan esetekre gondolok, amikor valaki azért hív meg egy előadót, hogy ezzel az előadást színesebbé, érdekesebbé tegye: erre is lehetne példákat hozni.

A dékán mostanában nagyon el van foglalva a Műszaki Egyetemünkön eddig merőben szokatlan szervezeti formának, az intézeti formának a megvalósításával. Az intézetesítés nem csodaszor, ezt mindnyájan tudjuk: az előadások módszerének és tartalmának is idomulni kell a korszerű formához. Ha a dékán ilyen szemszögből nézné a javaslatomat, talán kevesebbet kellene vitatkozni a kari ülésen arról, hogy milyen adminisztratív eszközökkel lehetne kikényszeríteni a hallgatók jelenlétét az előadásokon.

Az egész Marx-ügy további – és talán nem vagyok beképzelt, ha azt mondom –, káros következménye az is, hogy néhány újabb tervem az előadás korszerűbbé tételére, bennem szorult. Ugyancsak nem merek előhozakodni egy, a kiváló hallgatókra vonatkozó, a velük való beszélgetés alapján kialakított elképzeléssel, mert mindezekből újból csak vége-láthatatlan vita kerekednék.

Szeretném a dékán figyelmét felhívni – ha egyszer erre módom lesz és lesz értelme –, hogy sokan abban látják az ebben az ügyben elkövetett ballépésemet, hogy egyáltalán bejelenttem az ügyet. Valaki határozottan úgy vélte, hogy a dékánnak nincs joga az ilyesmibe beleszólni, egy másik tanszéknek pedig különösen semmi köze ahhoz, hogy egy professzor hogyan látja jónak órája felhasználását. Én nem osztom ezt a véleményt, de azt hiszem, hogy ez a fajta bebeszólás „sem a mi Egyetemünkön, és tudomásom szerint más egyetemen sem volt szokás eddig.”

Budapest, 1971 áprilisában

Simonyi Károly

Helyükre téve a leveleket, itt akár befejezhetnénk a történetünket. Azonban még elmondom, hogy 1962-ben, a Budapesti Műszaki Egyetemtől nem is olyan messze, a nyolcadik kerületi Horváth Mihály téren lévő, Fazekas Mihály Fővárosi Gyakorló Gimnáziumban, hazánkban először matematika tagozatos osztály indult. A matematikatanárunk, Rábai Imre mesélte, hogy diákjai okulására rendszeresen meghívott neves matematikusokat, köztük akadémikusokat, tartsanak tanórákat a gyerekeinek: a matematikát más-más irányokból is világítsák meg nekik. A Fazekasnak ez az osztálya azután világhírű matematikusokat adott Magyarországnak, köztük Lovász Lászlót, akit a matematikustársadalom a Nemzetközi Matematikai Unió elnökének is megválasztott. Kilenc év múltán, a Fazekasgimnáziuméval testvér-tervet nem sikerült megvalósítani a Műegyetemünkön.

Simonyi Károlynak fokozatosan elfogyott az ereje az efféle szélmalomharcok megvívásához. „Életformám lett a visszavonultság” – mondta egyik beszélgetésünkben. A tudás átadásának szenvedélyéről azonban nem tudott lemondani. Diákjai, a mérnök-hallgatók rábeszélétek, tartson külön előadásokat is nekik. Elvállalta, és a fiataloknak a fizika, a technika múltjáról beszélt, mondandóját átszőve humánnummal. Előadásai sikerének a híre a Duna túloldalára, a másik nagy egyetemre is eljutottak. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Elméleti Fizika Tanszékének vezetője, Nagy Károly akadémikus segítette abban, hogy a fizika kultúrtörténetéről a tudományegyetemen is előadás-sorozatot tartson. [10.] A központi épület nagy fizikai előadótermét, a XI. termet 1975-ben és 1976-ban zsúfolásig megtöltötték Simonyi Károly előadásainak hallgatói. Előadás-sorozatával párhuzamosan pedig írni kezdte könyvét, *A fizika kultúrtörténetét*. Hatalmas munkája 1978-ban jelent meg, a természettudományos és a humán kultúra nagy szintéziseként. „Ez a könyv valódi emberek egymást követő nemzedékeinek gyönyörű és gyönyörködtető szellemi kalandjaként mutatja be a fizika fejlődését” – lelkendezett a kötet megjelenésekor Vekérdi

László. Azóta a könyv ötödik magyar nyelvű kiadása is napvilágot látott, s már több mint százezer példányban elfogyott. Német nyelven eddig három kiadást ért meg, és nemrégiben angolul is megjelent.

Időközben a történelem kereke is nagyot fordult. Eljött az idő, amikor Simonyi Károlyt, minden tiltakozása ellenére, a Magyar Tudományos Akadémia is magához ölelte (1993-ban levelező, 1995-ben rendes tag lett). 2000-ben pedig neki ítélték oda legmagasabb elismerésüket, az Akadémiai Aranyérmeket. Simonyi Károly akkor már nem mozdult ki otthonából. Díját a nagyobbik fia, Charles Simonyi vette át az Akadémia közgyűlésén.

Simonyi Károly még megírta és a *Természet Világa* különszámaként megjelentette *A magyarországi fizika kultúrtörténete (XIX. század)* munkáját, a hatyúdálát, és élete végéig tovább dolgozott annak és *A fizika kultúrtörténetének* a bővítésén.

Most már jöttek számára a kitüntetések, de ezeknél többre tartotta, hogy 1995 novemberében könyve, *A fizika kultúrtörténete* ott volt a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár rongyos könyvek kiállításán. Azokat a könyveket állították ki, amelyekből a könyvtárnak már csak egy példánya maradt, rongyossá olvasták őket, már nem kölcsönözhetőek. Simonyi Károly jeles szerzők között lehetett: Arisztotelész *Nikomakhoszi etikája*, Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzai*, Platón *Összes művei*... mellett ott volt *A fizika kultúrtörténete* is.

A „vesztett játszmák” pedig feledésbe merülnek, felidézésük mindössze hajszálnyi ecsetvonás egy letúnt korszak képén.

A Műegyetem, mai nevén Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Villamosmérnöki és Informatikai Karának Q épületében a legnagyobb előadóterem 2011 tavaszától Simonyi Károly nevét viseli. A lágymányosi egyetemvárosban, ettől alig száz méterre, az Eötvös Loránd Tudományegyetem fizikai épületének csarnokában egy újjáépített Van de Graaff-típusú elektrosztatikus részecskegyorsító magasodik. A mellette álló tábla tudatja minden arra járó egyetemistával, hogy ezzel a berendezéssel hoztak létre Magyarországon először mesterséges atommag-átalakulást Simonyi Károly és munkatársai.

Idővel minden a helyére kerül.

Irodalom

- [1.] Keszthelyi Lajos: *Simonyi professzorral a Központi Fizikai Kutatóintézetben*. *Természet Világa*, 2001. 2. sz.
- [2.] Németh Judit: *Találkozásaim Simonyi Károllyal*. In: *Az iskolateremtő Simonyi Károly*. (Pontus Kft., Budapest, 2011)
- [3.] Staar Gyula: *„Iszonyú rendet vágtam”*. *Beszélgetés Simonyi Károly Kossuth- és állami díjas professzorral*. Forrás, 1887. 10. sz.
- [4.] Staar Gyula: *De mi az igazság... Beszélgetések Simonyi Károllyal* (Közlöny és Lapkiadó, Budapest, 1996)
- [5.] Pap László: *„Tiszteld a tudomány végtelen bonyolultságát”*. In: *Az iskolateremtő Simonyi Károly*
- [6.] Füstöss László: *Arcképvázlat Gombás Pálról*. *Fizikai Szemle*, 2006. 4. sz.
- [7.] Palló Gábor: *A 20. század második fele*. *Fizikai Szemle*, 1991. 12. sz.
- [8.] *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai I–III. kötet* (MTA Társadalomkutató Központ – Tudománytár, Budapest, 2003)
- [9.] *História – Tudósnaplár* <http://tudosnaplar.kfki.hu/historia/>
- [10.] Radnai Gyula: *Egy műegyetemi professzor előadásai a Múzeum körúton*. *Természet Világa*, 2001. 12. sz.

Mózes Huba

Elfut, búvik a kedv

Dsida Jenő elveszettnek hitt színpadi mesejátéka

Az 1933 őszen Kolozsvárt megalakult Thália Rt. sajátos arcélú erdélyi színjátszás megteremtésére törekedett. Ezt a célt szolgálta Kacsóh Pongrác *János vitéz* című daljátékának 1934. szeptember 27-i bemutató előadása is a kolozsvári Magyar Színházban Kádár Imre rendezésében, Kudelász Károly (Kós Károly útmutatásait követő) díszleteivel és Rajnai Sándor jelmezeivel.

Az előadásról érdeklletes beszámolót az Erdélyi Helikon 1934. októberi számában olvashatunk, Dsida Jenő tollából:

„János vitéz bájos meséje úgy elevenedett meg a nézők előtt, ahogyan egy kalotaszegi gyermek képzelheti el magának színes fantáziával. Kalotaszegiek voltak a díszletek: az első felvonás faludíszlete, háttérben a jellegzetes kalotaszegi dombokkal, – a második felvonás francia trónterme, kalotaszegi tányérokkal és korsókkal a falakon, a dús faragású és színes festésű királyi trónussal, tulipános székekkel és padokkal, – a harmadik felvonás tündérországa a kalotaszegi erkéllyel és tornyokkal ellátott tündérpalotával. Ugyanígy kalotaszegi volt a szereplők jelmeze is. A statisztéria a kalotaszegi Vista község száz leányából, legényéből és menyecskéjéből telt ki, akik gyönyörű népviseletükben, a hímzések, varrások pazar színpompájában, a gyöngyök csillogásában, a hamisítatlan népművészet teljes pompájában fényes keretet adtak a különben is kifogástalan rendezésű előadásnak...”

A szerénység kötelez – gondolhatjuk. Dsida Jenő cikkében egyetlen szó sem esik arról, hogy a daljátékot az ő előjátékával mutatták be, holott ezt nemcsak a Keleti Újság 1934. szeptember 27-i számának műsorelőzetese, hanem a Pásztortűz 1934. október 15-i számának Járosi Andor jegyezte *Krónikája* is említi. A Keleti Újság műsorelőzetese egyébként azt is jelzi, hogy az előjátékban Tóth Elek, Beness Ilona és Fényes Alice szerepel.

Dsida Jenő *Séta egy csodálatos szigeten* című cikk- és levélgyűjteményének gondozója, Marosi Ildikó a kötet jegyzeteiben említi, hogy a *János vitéz* előjátékának a szövege sem a kolozsvári magyar színház könyvtárából, sem pedig a szerző hagyatékából nem került elő. Nos, az egyik Kolozsvárról származó hagyaték részben fellelhető mégis egy kézzel írt szöveg, amelynek címe – *Vass Jancsi* – nem a szövegre magára, hanem sajátos módon inkább a *János vitéz* címszereplőjére utal. A kézirat nem kevés és nem minden esetben egyértelmű javítása, a szereplők megnevezésében tapasztalható következetlenségek, az udvari bolond és a király közösen (is) élénkeket dalának pótlólagos, ceruzával történt beiktatása a tintaírású szöveg végére, s végül, de nem utolsósorban a különösnek mondható címadás arra vall, hogy a mesei igazságszolgáltatás érvényességét a bohóc magatartásán mérő verses mesejátéknak nem a végleges, hanem egy tisztázat előtti fogalmazásváltozata került elő. Nem lehetetlen, hogy ez a szöveg valóban a Kolozsvárt, 1934-ben bemutatott daljáték évtizedekig elveszettnek hitt előjátéka.

A mesejátékot, amely Dsida Jenő eddigi versesköteteiben nem lelhető fel, a magam olvasatában közlöm. Új címe, alcíme, szereplőinek felsorolása is tőlem származik. Szövegközlésemben a szereplők megnevezésének és a szerzői utasításoknak az egységesebbé, következetesebbé tételére törekszem.

Dsida Jenő

A bánatos király és udvari bolondja

Verses mesejáték

Személyek

Udvari bolond
Király
Főudvarmester
Királyné
Udvari nép

UDVARI BOLOND

Tudom, Felség, nagy régi bánatát,
mely keseríti éjét, nappalát.
Ha maga elé réved komorul,
a szívem olyan nagyon elszorul,
titokban én is sűrű könnyet ejtek
és bolondozni már-már elfelejtek.
A szép királyfi, tudom, tovatűnt
és azt sem tudjuk, mi van: élte, holta?
De ki követte el vajon a bűnt,
ki volt a bűnös, aki elrabolta?

KIRÁLY

Mért téped föl a gyógyuló sebet?
Tudhatnád, hogy csak feledést eped
szívem. S te vagy, ki újra felidézed
fiacskámat, kit elrabolt a végzet.
De igazad van: mindhiába űztem
a feledést mámorban, csatatűzben,
nem tudom elfeledni őt, az édest,
piros száját, a csacsogó beszédest,
mindig nevető türkizkék szemét,
mely csillogón tekintett szerteszét,
szép szöghaját, szikrázó, puha, telt
fürtjét, amely oly tiszta fényt lövellt,
mint arany hold a nyári esti égen...
(Lehajtja fejét)
Ha nem lelem meg, nincs más hátra...
végem.
(Zokog)

UDVARI BOLOND (Ő is szemét törölgeti)

Felséges jó Uram, bocsássa meg,
ha rosszul szóltam...
(Félre)
Válla is remeg,
úgy sír szegény...
(A királyhoz)
Ó, tengermesszi tájon

nincs, aki úgy kívánna felderíteni
téged, mint én, kicsiny szolgád, királyom,
és úgy szeretné kacagásra nyitni
keserű szádat, könnyes szemedet.

KIRÁLY

Az én szemem, szám többé nem nevet.

UDVARI BOLOND

Immáron, jaj, kérdezni sem merem:
hogyan történt? Még mélyebbre verem
a tört szívedbe, attól félek én.

KIRÁLY

Ily bús király nincs több a földtekén.
E tompa gyászt, e roppant bánatot,
e fekete színt te is láthatod:
mély gyászban áll királyi váram orma,
elnémult tánc, zene, vitézi torna,
nem zeng egyéb, csupán ha ránkba gyúrt
vén pásztorkézben felrikolt a kürt,
palástunknak sötét a szövete
s minden paripánk hollófekete,
mint halottas kocsik előtt a gyász-ló,
a város csupa nagy fekete zászló
és minden templomon sötét kereszt...

UDVARI BOLOND

Úgy van, jó Uram, én is látom ezt.

KIRÁLY

Két éve már, hogy szőke kisfiam
rabló kezek közt eltűnt, odavan
s vele kialudt szemem drága fénye,
sírba hanyatlott országom reménye.

UDVARI BOLOND

Akiknek szíve mindig érted dobban,
azért hívtak, hogy felvidítsalak.
Már három hete élek udvarodban,
de minden mókám zavaros salak
serlegedben, nem szőlő tiszta nedve,
melytől megjönne szíved régi kedve.
Azért ha tréfa, móka mit se használ
– hadd legyenek több a léhűtő pimasznál,
akinek semmi célja-haszna nincs –,
lelked ajtaján nyíljk a kilincs,
törd fel rajta a nehéz lakatot
s bocsásd ki a sok bús gondolatot;
én is kitárom lelkem ajtaját,
bánatod fele lépjen rajta át
s meglásd, e módszer majd sikert arat:
szívedben így csak fél bánat marad.

KIRÁLY

Hol tanultál meg így beszélni, mondd?
Sok bölcs embernél bölcsebb egy bolond.
Ezennel jó barátomnak nevezlek,
királyi jobb karommal átövezlek
és ím, testvéri csókomat vegyed...
(*Megcsókolja az udvari bolondot*)

UDVARI BOLOND (*Könnyekig meghatva*)
Nem érdemeltem én ilyen kegyet.

KIRÁLY (*Egy mérföldköre ül*)
Az üde pázsit puha hellyel kínál,
foglalj helyet, barátom, lábaimnál
és jól figyelj rám!

UDVARI BOLOND
(*Lent*)
Csupa fül leszek.

KIRÁLY
Nehéz a szó, majd gyakran könnyezek,
amíg a sok emlékkalászból kéve
kötődik... Azt hiszem, hogy három éve
lehetett, mikor első furcsa gyászom
bekövetkezett: eltűnt fővadászom,
kit elküldöttem özvadászni ebbe
a vár mögötti sűrű rengetegbe...
(*Az erdő felé mutat*)
Hiába vártam rája két napig,
két éjjelig és három hajnalig,
a harmadik nap hajnalára, tessék,
két más vadászt küldtem, hogy megkeressék,
de még csak nagyobb lett a bánás a gyász:
ők is eltűntek, mind a két vadász.
Királyi lelkem most egyszerre roppant
haragra és nagy fájdalomra lobbant
és gyors parancsot adtam valamennyi
vadászomnak a rengetegbe menni.
Kár volt bizony sok jó vitézemért,
mert udvaromba vissza egy se tért.
Ötödnappal reggel vitéz lovagokkal,
hegyes kopjával, csaholó kopókkal
magam indultam, királyi személyem,
hogy átalitva száz poklon, veszélyen,
a rengetegnek legmélyére fussak
és jó vadászaim nyomára jussak.
Mire bukkantunk, mit gondolsz, bolond?

UDVARI BOLOND (*Izgatottan*)
Minden szavadra hallgatok, no mondd!

KIRÁLY

Figyelmed mindjárt csodálatra válhat.
Csend volt az erdőn. Sem gonosz vadállat
nem tört reánk, sem gyilkoló zsvivány.
Az erdőn túl hatalmas ingovány
terült elénk. S amint csahos kopóink
előretörtek, látom, hogy a tó ring,
iszapos színét alulról kavarja
valami szörnyeteg rút, hosszú karja,
rófnyi köröm volt valamennyi ujján –
Akkor e csúf mancs hirtelen kinyúlván
és maga körül vad örvényt sodorva,
kopóimat magához rántja sorra,
aztán amint jött – egy fél pillanat –,
mélybe tűnik az ingovány alatt.
„Rajta – kiáltok –, fel munkára, rajta,
vizet merítsen csákó, bögre, csajka
és valahány tenyér!” Komolyra vettük
a nagy munkát s másnap reggelre végre
az ingoványt fenékgig merítettük.
Amit ott láttunk, esküszöm az égre,
nem volt gyerekdolog. Nagy rengeteg
lerágott csont közt rusnya szörnyeteg
gunnyasztott lent a mocsár fenekén,
vigyorgó-rondán, szőrös-feketén,
testének számtalan volt sebe, karca
s mint a majomnak, olyan volt az arca.
Ő volt az, aki később annyi tenger
bút hozott szívemnek, a *Vadember*.

UDVARI BOLOND *(Izgatottan felugrik és a színen nyitva álló üres ketrecre mutat)*

Ki e ketrecrek lett gonosz lakója?
Már kezdem érteni! Jaj, Isten óvja
derék királyfink életét, ha még...
(Zavartan elhallgat)

KIRÁLY *(Fejét lehajtva, tragikusan)*

Ha a vadember meg nem ölte rég...
(Rövid szünet után)
Vitézeim akkor dühödt birokra
keltek velem, nagy vastag vaslapokra
kötözték, két kezét gúzsba csavarták,
dróthálóból szőtt öblös zsákba varrták
és úgy cipelték váram udvarára,
váruddvaromnak rácsos ketrecébe,
melynek acélból hármast volt a zára
és fegyver állott őrt a tetejébe.
A hármast záron nehéz vaslakat,
hármast kulcsát, melyből a baj fakadt,
királyi hitvesem ágyába tette,

a vánkos alá s ott aludt felette.
S bármint vigyázott, mégis – nemde, furcsa? –
eltűnt egy reggel valamennyi kulcsa,
kinyílt a ketrec s tova lett lakója,
ó, vad dühöm kinek terhére rója
e szörnyű bajt: szép aranyszőke kincsem
vele együtt vészett... És nyoma nincsen.
Minden vitézemnek parancsot adtam,
hogy aki félholt, az is lóra pattan
és minden földet hétszer átkutattam:
s két ízben lett azóta teleő
e táj: fiacskám nem került elő...
S én bús országgal ekképp maradtam
nagy árvaságban... Apai szívemről
úgy szakadt le, mint most az őszben erről
a fáról hull aranyszín levele,
ha beletép az őszi est szele...

(A fát szél legyinti, sok levél hull alá. Sokáig csend. Fent a várból vezető úton feltűnik a gyászba öltözött királyné és kísérete. Velük jön a főudvarmester is. Mindnyájukon nagy fekete gyászszalagok. Lassan, teljes csöndben közelednek)

UDVARI BOLOND *(A ketrecre hajolva, lassan, szótagolva)*

Oly furcsa bánattal vagyok tele
s a szívem így még sosem vert nekem...

KIRÁLY *(Sírva)*

Én édes, drága, szöszeke gyermekem.

FŐUDVARMESTER *(Hórihorgas, kellemetlen arcú ember, aki egyszerre tud mézesmázos, hízalgő és goromba lenni. Előlép, és ráírvall a bolondra)*

Semmirekellő! Hitvány gézengúz!... Bocsánat, felséges jó királyom, hogy ily méltatlan szavak szúrós bogáncsi fakadnak ajkam talajából világító lényed jelenlétének fennkölt sugarában, de ezt a naplopót meg kell kissé rendszabályoznom... Felséged aranyos szíve, melyet most a bánat kísérteteinek hideg lehelete homályosított el, túlságosan is elnéző az ilyen falánk, semmirevaló, élődsi férgék irányában, amilyen ez a bolond is... Állj ide elé! Reszkess, nyomorult! Hát mondd, miért hívtalak én nemes, jó királyunk udvarába? Nem azért, hogy dalolj, táncolj, mókázzál és bolond agyvelőd rakétaival fénysugarat lövellj felséges királyunk bánatának éjszakájába?... És te ahelyett itt búslakodol, könnyezel, nyomorult! És jó királyunk lelkére is újra meg újra ráteríted a gyász komor köpenyegét... Leüttetem a fejedet, ha most rögtön énekelni nem kezdesz... Egy-kettő-három... dalolj! Dalolj, különben véged!... Halljuk!...

UDVARI BOLOND *(Szemét törölgetve, dadogva, ijedten felel, néha a királyra néz, aki mély bánatba merülten, mozdulatlanul áll, mint az imént)*

Nem könny ez, nem... a telt szőlőgerezdek
leve ez, must, mely... borra forr ki majd...
és minden embert táncra, dalra hajt...
Nagyuram... rögtön... énekelni kezdek...

FŐUDVARMESTER

Nem rögtön, hanem most! Csirkefogó!

UDVARI BOLOND

Már kezdem is...

(A király felé fordulva énekel. Amint a szöveg megváltozik, úgy változik szomorúvá a bolond hangja és arca is. A király átszellemülten figyel)

Dalt, dalt! melyben ég, lángol a tűz!

Dalt! Dalt! mely borút, bánatot űz!

Táncolj! Balga, ki sír

és búsong, mint a parti fűz.

Jaj, jaj, bárhogy is rejsd, ami fáj,

jaj, jaj, sírásra rándul a száj.

Elfut, búvik a kedv

és bolyongsz, hogy rátalálj.

FŐUDVARMESTER

Nem így, te ördög kölyke! Nem így, hanem vidáman.

(Meg akarja ragadni a bolondot, de a király hirtelen elébe áll)

KIRÁLY *(Némán, fölségesen, parancsolón int a főudvarmesternek, hogy takarodjék)*

FŐUDVARMESTER *(Fejét lehorgasztva, megszégyenülten el)*

KIRÁLY *(Átöleli a bolondot és ő is elénekli a dalt, amelyet a bolond énekelt. Mindketten énekelik a refrént. Az ének befejezte után csöndben megfordulnak, és összefogózza indulnak visszafelé, fel az úton a várba. Az udvari nép utat nyit kétoldalt, a királyné a király jobb karjába karol, majd valamennyien elvonulnak lassan)*

A pásztorkürt újra megszólal, a színen báránycsordák mennek át, és velük a kürtöt fúvó pásztorfiú.

Függöny csöndesen lemegy.

Lengyel András

Előzetes modernség-jegyzetek

A magyar modernitás gondolkodástörténete
(1890 – 1949)

Egy korszak történetében a gondolkodástörténet csak egy vékony szál. A történelem nem azonos a gondolkodástörténettel, annál sokkal gazdagabb, rétegzettebb: komplexebb. De e vékony szál különösen fontos, mert minden, ami az embert mozgatja, a fejen megy keresztül. A gondolkodás képezi le mindazt, ami addig történt, s a gondolkodás az, ami ezeket mint tapasztalatokat földolgozza, megfogalmazza a vágyakat, célokat, kialakítja az elérésükhöz szükséges eszközöket, s – egyáltalán nem utolsósorban – megvalósításukra tör. A gondolkodás történetét persze nagyon különböző nézőpontokból nagyon különböző módokon lehet tematizálni, s ezek a résztörténetek, miközben szétválnak és önállóulnak, elvesztik összetartozásuk tudatát is. A mindenféle jelzős történet, amelyet egy-egy kutatási projekt hoz létre s különít el, például a nevelés-, az irodalom-, a filozófiatörténet, vagy éppen a politikai gondolkodás története, széthasogatja a világot, s megfogható (vagy csak megfoghatónak vélt) izolált – tehát eleve meghamisított, értelmetlenített – értelmezéseket hoz létre. Ezek az így létrejövő valóságrepresentációk persze maguk is a valóságkonstrukciók generálói, belejátszanak a folyamatba. Valójában azonban, tetszik vagy sem, csakis egységes folyamattal lehet számolni – még akkor is, ha ez az egységes folyamat az értelmezés számára túlzottan összetettnek és bonyolultnak látszik is. Nincs mese, a folyamatot egységében kell fölfognunk, ha érteni, pláne, ha megérteni akarjuk. A szétdarabolás (a szaktudományos tematizáció) csak ideiglenes, mondhatnánk, műhelytechnikai megoldás lehet, az egymástól elszakított részeket újra egységben kell látni.

Külön probléma a modernitás kérdése, amely a gondolkodástörténetnek csak egyik – lehet, hogy nem is a legfontosabb, bár kétségkívül legaktuálisabb – szakasza.

A modernitás kritériumai. A modernség a kibontakozó kapitalizmus mentális reprezentációja s egyben szabályzórendszere. Leképez és előír. Kérdés, használható-e az önállósított modernség, modernitás-terminus, vagy ez csupán a kapitalizmus terminológiai fedőelnevezéseként, lényegének elrejtéseként szolgál? Bizonyos, kapitalizmustól elszakított s „önállósított” terminusként nincs létjogosultsága – az ilyen, ma nagyon gyakori használat tarthatatlan. De kapitalizmus és modernitás megkülönböztetése, ha összetartozásuk tényét nem tévesztjük szem elől, jogosult. A modernitás (modernség) a kapitalizmusnak egyik valóságos vetülete. Olyan mentális vetület, amely a gyakorlati életnek is közvetlen alakítója, nem pusztán „képmás”, hanem vezérlő elv, előíró gyakorlat. De ez a kétféle funkció elvileg sem választható szét, kölcsönösen függenek egymástól s kölcsönösen jelen vannak a másokban.

Kérdés, hogyan jön létre a modernitás? Lehet-e például modernizálni a (még) nem modernt, vagy a modernség csakis szervesen kibontakozó, mondhatnánk, organikus folyamat lehet? A kérdés látszólag fölösleges, hiszen a modernitás organikus megszületésére is, a nem modern modernizálására is van példa. De ha ezt elismerjük is, fölmerül a

kérdés, e kétféle modernitás jellege és természete azonos-e? S a szándékoltan modernizált fölveheti-e a versenyt az „eredendően” modernnel? Vagy elegendő, ha – pragmatikusan – a modernség változatokban élésével számolunk, s ez a variabilitás már nem is szorul külön értelmezésre? Így természetes? A másodlagos, szándékolt modernizáció eredményként megszületett modernségvariáció azonban nemcsak időben későbbi, mint mintája, de „tökéletessége” sem teljes, és hatékonysága is rosszabb, vagy legalábbis más, mint amazé. Ez pedig további kérdéseket vet föl. El kell gondolkodni azon, vajon a modernitás mint modernizációs minta nem az érdekérvényesítés idealizált s elrejtett formája-e, amely legitimitását mintaszerűségéből meríti, de nem szolgál rá? A minta ugyanis a maga zárt egész voltában gyakorlatilag követhetetlen és reprodukálhatatlan, csak egy másodlagos származék hozható létre, amely automatikusan alárendelődik a mintának?

A modernség a kapitalizmus leképeződése, s magában rejtja a modernséghez/hagyományhoz való nagyon komplikált viszonyt. A modernség a hagyományhoz viszonyítva igazolásra szorul, nem evidens, de a hagyományos sem képes csupán elutasításra berendezkedni. A modernitás (valójában a kapitalizmus) dinamikája azonban nagyon erős, s amint a tőkeviszony a modernitás alakját veszi föl, olyan igazolásra tesz szert, amely már fölénybe kerül a „szegényes” hagyományossal. Önmagát ugyanis civilizatorikus vívmányok sorozatává alakítja, s mint az élet gazdagítóját jeleníti meg.

A modernség nem csak (sőt elsősorban nem) irodalmi s művészeti reláció, átfogja az élet egészét, s a korábbiakhoz képest minden területen egy új viszonyulási módot jelent. Kifejeződik benne egy nagy, az élet egészét átfogó átalakulás, de ez a kifejeződés egyben regulatív normává is válik. Szabályoz, megkülönbözteti a modernt s a nem modernt, s utóbbit mindjárt nem kívánatossá is minősíti. Irodalomban és művészetekben is így van ez, sőt e területeken érzékelhető mindez a legtisztábban, de – például divatként – az élet leghétköznapibb oldalait és vonatkozásait is regulálja. Nem egyszerűen stílusserű fejlemény, még csak nem is mindenre kiterjedő korstílus, a „stílushoz” mérten nagyon erőteljes benne az előíró s legitimáló funkció összefonódása. Az átalakítás, a transzformáció mozzanata. Az, ami nyers tőkeviszonyként nemcsak igazolásra szorulna, de igazolhatatlan is lenne, modernként evidenciává alakul át, s a maga absztrakt általánosságában mint idealitás érvényesül, amelyről időközben már lekopott a gyakorlat szennye. A modernség ebben az értelemben metamorfózis, átlényegülés. A szennyes gyakorlat eszménnyé és normává alakulása.

Önmagában, elvontan egyebek közt ezért sem lehet adekvátan értelmezni.

A modernitás magyarázata a nyers, elsődleges tőkeviszony megértésében rejlik. A tőke „logikája”, építő és romboló dinamikája, legitimációs szükségletei teszik érthetővé, hogy a modernségben mi konstituálódik s mi rejtőzködik el. A modernitás és a működő tőke homológ, strukturálisan azonos, csak mint felület különböznek. A tőke a „gazdasági” áruhájában jelenik meg, a modernitás pedig a kultúráéban, s ez azt a látszatát kelti, hogy különbségeik a fontosak, holott éppen mélystruktúrájuk azonossága az, ami figyelemre méltó. Egy rugóra járnak.

A modernitás konkrét, empirikus tartalma értelemszerűen változik, más a korai modernitásban s más a késeiben. Idővel idealitása egyre jobban lelepleződik. Történetileg a hagyományhoz mérten jelenik meg, s a hagyományt szorítja háttérbe, mert a mindenkori mostani, a „modernus” mindig felülírja a csak tovább élő: szelektál, megerősít, átformal. De a modern ezen túl magával a hagyományszerűséggel, a hagyományozódással is harcban áll, s azt nem modernként elutasítja, miközben a maga irracionális „racionálizmusát”, a tőke-logikát kényszeríti rá mindenre. A tőke logikája azonban nem egyetemes, hanem parciális, kiterjesztése tehát illegitim és romboló. A modernség mítosza erre az illegitim kiterjesztésre épül, s önmagát univerzálisként igyekszik elfogadtatni. A bomló, de újra s újra szerveződőni igyekvő hagyomány, a maga autoritását védve, mindig szemben áll a terjeszkedni, sőt

egyeduralkodóvá válni igyekvő modernitással. Racionálisan mindkettő megalapozhatatlan (az ész modern kultusza, a felvilágosodás is), de amíg a hagyomány – lényegéből adódóan – statikus (lassan mozduló) és „stabil”, a modernitás dinamikus és instabil. Inkongruensek.

A modernség katalógusa összeállítható, de nem rögzíthető. Más a centrumkapitalizmus viszonyai közt, s más a perifériákon. Az előbbihez mérten az utóbbiak hiányosak és deformáltak, „torzak”. De egyidejűségük nyilvánvalóvá teszi, hogy nem pusztán valami megkésettségről van szó, amely idővel behozható, hanem eleve egy másféleségről. Leképeződik a centrum-periféria viszony itt is, s a centrum a perifériákból táplálkozik, miközben önmagát is föléli. (Nem véletlen, hogy a posztmodernitás ideológiája, de úgy is mondhatnánk, mítosza a centrumban formálódott ki – ez a zsákutca de facto bevallása, miközben továbbra is a modernség logikáját érvényesíti, önmagát terjesztendő.) A modernitásban zajlik le a tőke önellentmondásainak kulturális feldolgozása.

Történetileg sajátos módon nem a tiszta, kifejtett modernitás az igazán érdekes (ennek sorsa már megpecsételődött), hanem a perifériák modernitása. A „megkésettség”, az „elmaradottság” ugyanis – esetleg, de nem törvényszerűen – előltnyé válhat. Megismerésük tehát, legalább elvileg, nemcsak érdekes, de az orientációkeresés szempontjából is aktuális lehet. Itt érdekes lehet hagyomány és modernség aránya, küzdelmük terepe és módja, a „felületi” és részleges modernség valóságos szerepe.

A modernség az élet minden mozzanatában tetten érhető, de ha gyakorlati szempontból le akarjuk írni, célszerű a legjellegzetesebb pontokra koncentrálni, azokra, amelyekben a modernség legjobban szemlélhető.

Az egyik ilyen pont bizonyosan az intézményes (iskolai) nevelődés. A modernségben a nevelődés valójában mindig egyben átnevelődés is, itt zajlik a hagyomány és az (új) norma küzdelme, azaz a viszony intézményes elsajátítása az iskolában történik. S hogy e két tényező viszonya milyen stádiumban rögzül, messzemenően karakterizálja az adott modernség-stádiumot.

Ez a reláció nagymértékben függ az intézményes iskolaszervezettől, amely eleve egy munkamegosztási történet része, meghatározott funkcióra készít elő vagy képez ki, s egy meghatározott látószög bevéssése a feladata. Így a világ egységének tudata nem „középről” nézve jön létre, hanem a tőkeviszony kijelölte helyről, s annak a látószögnek megfelelően. Onnan pedig van, ami látszik, sőt hangsúlyosan jelenik meg, s van, ami nem, vagy alig érzékelhető. Az igazi funkció éppen ennek a szelektív érzékelésnek a kialakítása.

Mindez történetileg nagyon jól megfogható. A nyomtatott iskolai értesítőkből nagy anyag található. Így például a tantárgyak felosztása, az oktatott tananyag stb. Az oktatott tananyag szövegei szimptomatikusak a hagyomány és a modernség viszonya szempontjából. (Időben előrehaladva kiderül, hogy maga a készen átvehető hagyomány is már egy – előzetes – modern stádium tükré, s a viszonyban a modernség belső, strukturális törésvonalai is megmutatkoznak.)

Az iskola azonban nem az egyetlen intézmény, amely az egyéneket, s így közvetve az egész modernséget kondicionálja. A társadalmi érintkezés maga is az önkondicionálás intézménye. Olyan intézmény, amely gyakorlatilag az iskola hatásait is korrigálja, s benne két nagyon fontos részkomponens jelenik meg. Az iskolán kívüli családi (tágabban mikroközösségi) szocializáció és az egyéni életút során fölhalmozódó személyes társadalmi tapasztalat, a habitualizáció.

A családi (mikroközösségi) szocializáció nyomainak családi levelezésekből, életútinterjúkból, s ezekre alapozva, pótlólagosan bevont forrásokból rekonstruálható. Ilyen, pótlólag bevonható forrás például a gyerekklapok anyaga (Pósa bácsi gyerekirodalmi szövegei stb.). Ezek részben a társadalmi viszonyok speciális leképeződései, részben – s elsősorban – generálói: „fölteszik a szemüveget a gyerekre”, megtanítják, hogyan illik, sőt kell látni a

világot. A gyerekirodalom persze némileg még az iskolai szocializációval rokon fejlemény. A népszerű vicclapok anyaga – szöveg és rajz egyaránt – azonban már úgy képezi le az adott viszonyokat, hogy – kedélyesített s fikcionalizált formában – a tényleges törésvonalakról is sok mindent elárul. Vizsgálatuk több szempontból is fontos. Mindenekelőtt kiderül, a domináns csoport (amely meghatározható) hogyan látja a nem domináns csoportokat, s eközben milyen értékek vezérlik. Azaz, mit tartanak jónak, s mit rossznak, s milyen attribútumai vannak ennek is, annak is. Külön forrástípust képeznek az illem- és párbajkódexek. Ezek – az idealitás köntösében – a kívánatos társadalmi érintkezést írják le s írják elő. Más dolog természetesen a norma, s más a tényleges gyakorlat, de a norma absztrakt formában leképezi és kifejezi azt a relációt, ami létrehozta, formáját és tartalmát kialakította. Ugyancsak fontos forrásanyag az egykorú bűnirodalom – a hírlapi riport és az ugyancsak újságról formált bűnügyi fikció (ponyva, krimi). Ez az anyag a társadalom tényleges töréspontjairól és törésvonalairól árul el sokat, hiszen a normaszegések történetét rajzolja ki. S ebből kiderül, milyen normákat kik s milyen módon szegték meg. A korszakra jellemző konfliktusszerkezet „hétköznapi” vonulata lepleződik le. S egyáltalán nem utolsósorban a normaszegéshez való ambivalens viszony is megmutatkozik.

Gyerekirodalom és bűnirodalom: összetartoznak, ugyanannak két végétét jelentik. Mindkettőben jelen van egy norma, s mindkettőben megjelenik egy konfliktusszerkezet is. Csak arányuk egymáshoz viszonyítva épp fordított.

Minden modernségstádiumra jellemző a habitusok egy adott rendszere. Ezek mint ugyanannak fokozatai s egymásnak ellentétei együtt jellemzőek. A magyar modernitásnak egyik nagy hasadása itt érhető tetten. A dzsentri habitus és a zsidóságra szignifikánsan jellemző habitus ugyanis egyszerre jelent a modernséghez való (sok szempontból) ellentétes viszonyt, s „etnikai” (származási) szembenállást, amely utóbbi részben valóságos, részben konstruált. Együttes jelenlétük kollízió, s többszörös inverziót eredményez: a modernitás belső szakadását etnikaiává transzformálja, az etnikaihoz pedig hozzárendel bizonyos etnikumok feletti viszonyulást. Így lesz probléma a magyar—nem magyar, s a modern nép kontra maradi nép konstrukciója. A dolgot komplikálja, hogy volt egy harmadik nagy tömb is, és ez a paraszttársadalom egy társadalom (értsd: többé-kevésbé modern társadalom) alatti, legtöbb elemében s jelentős részben nem modern („tradicionális”) társadalom volt. Ez a társadalom – „etnikai” okok miatt – jelentős (bár nem kizárólagos) részben ahhoz a dzsentri habitushoz alkalmazkodott, amely pedig őt valójában lenézte, alávettként kezelte – ám kereszténynek és „magyarnak” ismerte el. Sőt, a válságba került „úri” középosztály önmaga megújulásának forrását idővel egyenesen ebben a tradicionális, a moderntől még el nem rontott, keresztény és magyar paraszttársadalomban fedezte föl. (Ideológiai szükséglet és gyakorlati viszonyulás természetesen csak nagyon speciális összefüggések közt esett egybe. De a diszkrepanciát a közönsnek vélt, ideologikusan átértelmezett érdek elfedte, pontosabban: háttérbe szorította.)

A magyar modernítésra szerkezetileg jellemző heterogenitást kommunikációtechnológiai szempont is tagolta. Az írásbeliség, az íráshoz és olvasáshoz való viszony nagy szétválasztó erővel bírt. Egyrészt fölosztotta a társadalmat (amelynek szervezősége eleve kétséges) az írásbeliség és a szóbeliség (oralitás) szereplőire, másrészt az írásbeliségen belül szétválasztotta az alkalmi és felületes használókat és a „könyv népét”, azaz a magaskultúrában érdekeltektől elválasztva egy nagy, nem, vagy csak felületen tájékozódó populációt tartott fenn. Ez a tagoltság egyben a modernitás vívmányaihoz való hozzáférést, az eredmények gyakorlatias hasznosításának lehetőségét is eltérő módon rögzítette.

Az írás és olvasás térhódítása, mértékének alakulása akár statisztikailag is megfogható. Így nemcsak az írástudás és az analfabetizmus aránya mérhető föl, de az íráshoz és olvasáshoz való viszonyban érintettek belső arányai is. Például fölmérhető a csak elemít

végzetek száma és aránya, az érettségizetteké vagy éppen az egyetemet végzetteké. Más oldalról pedig fölmérhető a magaskultúra fogyasztóinak (pl. a Nyugat olvasónak) száma, s az egészhez viszonyított aránya, s fölmérhető az újságolvasás gyakorlata is, például a bulvárlapok olvasóinak száma. A kultúrafogyasztás mértéke tagol – s kondicionál.

Ki vagy mi alakítja ki az adott modernitás karakterét? Elvileg természetesen minden tényező együtt, a karakter közös teljesítmény. Gyakorlatilag azonban jó okkal lehet föltételezni, hogy nem minden tényező azonos súllyal vesz részt az adott modernitásra jellemző speciális karakter kialakításában. Vannak elemek, amelyeknek szerepe elhanyagolható, vagy legfőljebb módosító, színező jellegű, s vannak elemek, amelyek elsődlegesen meghatározók. Ilyen meghatározó szerepű tényezőnek az eddig mondottak értelmében a kapitalizmus dinamikája látszik. A tőkeviszony térhódításának mértéke, a tőkelogika érvényesülése olyan momentum, amely bizonyosan döntően szól bele abba, hogy milyen lesz egy modernitás. Ez nem lehet kétséges. De ennek inverze is hasonlóképpen fontos. Annak a szociokulturális térnek a nagysága és jellege, amelyben a tőkelogika nem, vagy csak részlegesen érvényesül, legalább olyan súlyú tényező, mint az, amelyikben érvényesül. A hiány maga is konstitutív tényező. S ha pontosak akarunk lenni, akkor azt kell mondanunk, hogy a tőkelogika érvényesülése és érvényesülésének hiánya közötti, elvileg végtelenül sok átmeneti forma konkrét jelenléte az, ami az adott modernitás finomra hangolását elvégzi, karakterét megadja. A felület lehet teljesen modern, lehetnek extrém pozitív szigetei, „modernitáscentrumok”, de mindezt teljességgel törekennyé teszi, ha ezzel szemben nagy, nem modern területek léteznek, s szimbiotikus viszonyba kerülnek a modernnel. A modern persze a tapasztalatok szerint kihasználja, a maga javára hasznosítja a gyöngébb nem modern szférát, de ez a reláció egyúttal alá is aknázza a modernnt. Nemcsak visszahúzza, fékezi, de labilissá is teszi. Mert a nem modernben nem a modern játékszabályai működnek, itt a modern legfőljebb máz és mimikri, a működésmód lényege attól idegen. S ez azt jelenti, a tőkelogika érvényesülése csak felemás lehet, „köhög a motor”.

Mindez azzal jár, a magyar modernitás bemutatásakor, leírásakor nagyon különböző dolgokat egyaránt figyelembe kell venni. Középpontba a kapitalizmus térhódításának reál-folyamata kerül. Számba kell venni, mely területeken és milyen kiterjedésben történt meg a tőkeviszony kialakítása, s ez a populáció mekkora részét érinti. Ez azonban önmagában még kevés. Föl kell mérni a külső, politikai és jogi modernizáció mintázatát s érvényesülési erejét, kiterjedését. Utána számba kell venni az intézményes (iskolai) nevelődést. Meg kell találni azt a mediátor intézményt, amely a reál-folyamatok mentális földolgozását elsődleges szinten elvégezte, szétszórta, elterjesztette. S föl kell mérni, hogy mindebből mi épült be a habitusba, milyen habitusvariációkat hozott létre. A magaskultúra elit intézményeiben mindez már csak finomodott és reflektálódott, az egész modernitás finomszerkezete mégis ezekről olvasható le. Fontos, hogy a különböző tényezők bemutatásának sorrendje olyan legyen, hogy ez a sorrend egyben a folyamat irányát és egymásra épülésének módját is megmutassa. Itt ugyanis nem statikus elemekről van szó, hanem különböző dinamikák összjátékáról.

Az egész végső soron létrehoz egy előfeltevés-rendszert, amely a modernitás modern és nem modern komponenseinek egymáshoz való viszonyát mint általános tapasztalatot rögzíti. Ezek a rendszert alkotó előfeltevések már relatíve önállóak, létrejöttük folyamata idővel eltűnik a szem elől, s mint érvényes idealitások élnek az emberekben, meghatározva gondolkodásukat, sőt mindennapi gyakorlatukat is. A nagy kollektív teljesítmény éppen ez az előfeltevés-rendszer, amely – ismételjük meg – leképez és előír, s hosszú időre önállósulni képes.

Ez az előfeltevés-rendszer lesz a modern hagyomány, amely meghatározza a dolgok látását, és szétválasztja az ebben az összefüggésben érzékelhető és érzékelhetlent (utóbit tudattalan létre kényszerítve).

Vasy Géza

Az égig érő fa

Kormos István pályaképehez

Amikor 2001 nyarán leadtam a Kormos-monográfia kéziratát, meglehetősen sok addig ismeretlen adat, tény birtokában voltam már, de azt is tudtam, hogy bőven volna még kutatni-keresnivaló az életrajz és a művek kapcsán. Néhány ismeretlen verset is találtam még, de aztán más feladataim miatt nem foglalkoztam többé ezzel az életművel. Úgy gondolom, hogy amit megismertem, kötelességem nyilvánosságra hozni, főként akkor, ha köztük van a költő feltehetően legelső verspublikációja.

A legelső publikációk

Maga Kormos István mindig azt állította, hogy húszévesen kezdett verseket írni, s hogy első versei 1947 tavaszától jelentek meg. Az első könyve, *Az égig érő fa* című verses mesegyűjtemény ugyan még 1946-ban, majd az első verseskönyv, a *Dülöngélünk* 1947 júniusában. Ebben a kötetben a költő dátumozta a verseit, a legrégebbieket 1943-as évszámmal, vagyis éppen húszéves korával. 1991-ben publikált László Pál 21 olyan Kormos-verset, amelyek 1943. október 23. és 1944. október 24. között jelentek meg. Ezek közül tíznek az újraközlése olvasható 1945 után, változatlan vagy átírt formában. Nekem később még két korai verset sikerült találnom a *Forrás* 1944. évi számaiban. Az 1943-ban és 1944-ben publikált versek alapján meg tudtam állapítani, hogy Kormos István már egészen fiatalon is rohamosan fejlődött a költői mesterségben, s javította, átírta a verseit. Tehetsége mellett ebben szerepe volt a középiskolai tanár és szerkesztő Szíjgyártó Lászlónak, akivel 1943 decemberében ismerkedett meg, s „szabadegyetemi tanára” lett a fiatalembernek.

Könyvem megjelenése után Gy. Szabó Ferenc tanár úr hívta fel a figyelmemet több adatra, köztük arra is, hogy egy repertórium szerint Kormos István szerepel a *Sztár* című folyóiratban. A *Sztár* 1937 és 1944 márciusa között jelent meg, s önmeghatározása szerint „Film, színházi, irodalmi, művészeti szaklap”. Sajnos Budapest nagy könyvtáraiban nincsen meg minden lapszám, sőt a különböző könyvtárak anyagából sem lehet teljes évfolyamokat összeállítani. Az 1942. januári számban a következő felhívás szerepelt:

„Olvassunk verseket

Legutóbbi számunkban bejelentettük, hogy folytatjuk verspályázatunkat, amelyet Márai Sándor cikke indított el a Sztár 1941. májusi számában. A feltételek nagyon egyszerűek: bárki beküldheti verseit, minden külön formáság, vagy feltétel nélkül, a jókat sorra közöljük. A végső jutalom viszont annál szokatlanabb: a legszebb verset kiplakatirozzuk Budapest utcáin.”

Rendszeresen közöltek beküldött verseket. A később ismertté vált nevek a hozzáférhető számokban Kormos István mellett: Örvös Lajos, Tasnády Varga Éva, Tavasz Sándor. Eredményhirdetésre tudtommal nem került sor, ha más nem, a világháború, a lap megszűnése ezt megakadályozta. Ám versszöveg se igen jelent meg plakátra érdemes.

Kormos István előbb az 1943. júliusi számban szerepelt *Eső* című versével, majd szeptemberben jelent meg a *Nyár és ősz*, tehát mindkét vers 1943 októbere előtt. Egyelőre nem ismerek korábbi közlést, de talán nincs is, hiszen itt egy tehetségkutató pályázatról van szó. Erről könnyen értesülhetett Kormos, hiszen az őt felnevelő nagymamával rendszeresen jártak színházba, ahol kezébe kerülhetett a *Sztár*. Az első közlés mellett szólnak maguk a szövegek is.

Eső

*Jókedvükben az angyalok
felborítottak egy égi kannát,
s kacagtak amikor
hullott a harmat,
hogy földre csurogjon,
ők akarták.
Hullott az eső végig az erdőn,
a réteken tanyázó
ezer virágon,
velük kacagott a nyári napfény
az esőtől csuromviz
elázott világon.
Kacagtak trillázva
dallamos hangjukon,
egyszer csak kifogyott
mennyei kannájuk.
Szivárványt húztak fel
a kéklő égboltra
szivhuron harsogott
ezüstös hárfájuk.
játékból csináltak esőt a világnak,
sóhaját küldi el a kósza szellő.
Játékos kedvüket
boldogan köszöni,
a harmatos vadvirág
s a zúgó erdő.*

Aki ismeri Kormos verseit, okkal mondhatja, ennek van egy sokkal érettebb változata, az *Eső esik*, amely először a *Szegény Yorick* kötetben jelent meg, 1943-as évszámmal. A monográfiában közöltem egy köztes változatot is. Ez a már említett *Forrás* 1944. februári számában volt olvasható.

Eső...

*Jókedvükben az angyalok
Fölborítottak egy kannát*

*S lila mennyből leskelődtek:
Csurog-e nyakukba eső?...
Pillés lábbal ugrándoztak,
Hulló csöpppek port verdestek,
Hallgatták a háztetőkre
Füstölő víz muzsikáját.*

*De Szent Péter rájuk dörrent:
Magszeppent a sok kis kócos,
A tócsákra sőhajt fújtak –
S szivárványt húztak az égre.*

Az összehasonlítás kedvéért ideírom a harmadik változatot is:

Eső esik

*Egy meztelen fenekű angyal
vízzel teli kannát rugott föl,
aztán remegő orrcimpával
esőt kiabál pironkodva.*

*Eső, eső, eső, eső,
lucokban fürdik a mező,
ajtaján Szent Péter nyikorgat,
gyere csak a szobámba lányom!*

*Büntetné a rugdalkozót,
az küszöbére térdepel,
nézvéen meztelen fenekecskét
hümmög atyásan s félre fordul.*

Az 1943 nyarán megjelent vers igazi amatőr munka, amely feltehetően a jó ötlet és a játékos humor, a vidámság miatt tetszett meg a szerkesztőknek. Feltételezem, hogy Kormos strófákra tagolta a szöveget, s erre csupán a helyszűke miatt nem került sor. Világos ugyanis a 6–6–4–4–6 (vagy ez utóbbi 2–4) tagolás, amely egyúttal mondatzáró szüneteket is jelent, s ezt erősítik az első szakasz kivételével az egyébként ügyetlen rímek is, amelyek közül a virágon – világon persze elnyúthatetlenül örök érvényű. A ritmus hiányos, következetlen, akkor talál rá, amikor kétütemű hatosokat ír.

A második változat mindössze fél évvel később jelent meg, s ez már költői munka. Elsősor is megtanulja a tömörítést: nem kell mindent beleírni a versbe, ami az eszébe jut. A 26 sorból így 12 maradt. Tökéletesen végigvisz egy régi ritmust, a felező nyolcasokét, s ahhoz is van bátorsága, hogy eltérjen a felezéstől: 5/3, 3/5 változatot is alkalmaz. Nem tartja szükségesnek a rímelést, s ez egyértelműen modernebb teszi a szöveget. A versindító ötlethez, amely mind a három változatban azonos, hozzátett még egy lényegeset: Szent Péter alakját, eljátszva egyúttal az ő mérgező dörrenésének és a mennydörgésnek a párhuzamosságával. A húszéves fiatalembertől ez már hibátlan munka. Fölmerül a kérdés: vajon miért nem szerepelt ez a szöveg a *Dülöngélünk* lapjaiban? Az is elképzelhető, hogy a kötetét villámgyorsan szerkesztő Kormosnak akkor nem

került a kezébe ez a szöveg, de inkább arra gondolok, hogy az angyalok és Szent Péter emlegetését nem tartotta igazán időszerűnek a magát szinte forradalmárnak gondoló fiatal, aki az 1943 októberében megjelent *Nincstelen János éneke...* című versének második változatát *Mit is akart Dózsa?* címmel írta át. Ebből lett 1971-re a *Karcos torokkal*. Vagyis ennek a pályakezdő szövegnek is három változatát ismerhetjük. (Erről a *Műhely* 1993. 5. számában írtam.)

De volt a *Sztár* lapjain még egy szöveg, amelynek nincsenek későbbi változatai, tehát a költő nem tartotta megmenthetőnek a verscsírát sem. Igaza volt. A nyár és az ősz egymásutánja ősi költői toposz, slágerekben ugyanúgy lehet vele találkozni, mint Ady Endre híres versében. Talán ez utóbbi is adhatott példát a költőtanoncnak. Ügyetlenség az is, hogy még szinte nyár van, de az ősz léptei már ropognak a bús avarban. Érdekeség, hogy mint az előző versben, itt is meglehetősen soká érkezik meg a válasz a rímhívó szavakra, ám az első versszak ügyetlen ragrímét a másodikban egy érdekes rímpár követi. A harmadik szakaszban viszont zavaros a *sárga csősz* megjelenése, rímkenyszer érződik benne.

Nyár és Ősz

*A Nyár az Ősszel
ma kacagva táncolt
és aranykupából ittak, ittak...
a Nyár az Őszre
az Ősz a Nyárra;
egymás egészségére koccintottak.*

*A Nyár nagybúsan búcsúzott
és szétnézett az őszülő tájon.
Sírva még megrázta
az Ősz kezét,
utána eltűnt,
mint egy elvesző lábnyom.*

*A fason ballagva sétál
a lombokat lopkodó Ősz.
Léptei ropognak
a bús avarban
könnyű sóhajban
és beállít a sárga csősz.*

Irodalmi ösztöndíj

Kormos Istvánnak három, Szabó Lőrinczhez írott levelét is csak a monográfia megírása után ismertem meg. Ezeket közzétettem a *Műhely* 2003. évi 6. számában. Az első levél 1944. augusztus elsején keletkezett, s a nem ismert versküldemény mellett bemutatkozás. Több új adat szerepel benne, s annak a későbbi állításnak a megerősítése is, hogy húszévesen kezdett verset írni, s egy év alatt írt ötven verset. Itt olvashatjuk a következőt is: „*Ősszel kaptam az Irodalompartoló Társaságtól ezer pengőt, összevásároltam a felém egy zsákravaló könyvet. Szeretnék sokat tanulni és sok jót írni még –.*”

A Magyar Irodalompartoló Társaság 1943 januárjában alakult meg, s működésének első évében mintegy hatvanezer pengővel gazdálkodhatott. Tízezer pengős nagydíjat adott Szabó Dezsőnek, könyvnapdíjat László Gyulának. Ezenkívül 3000 és 1500 pengős jutalmakat kapott hét-hét író: Bibó Lajos, Erdélyi József, Kodolányi János, Sinka István, Szabó Lőrinc, Szabó Pál, Tamási Áron, illetve Asztalos István, Barsi Dénes, Böződi György, Gulyás Pál, Kádár Lajos, Tatay Sándor, Wass Albert. Elismerést érdemlő lista ez. 1944. március 15-én, miként erről, s a társaság tevékenységéről máskor is, a *Magyar Élet* tudósított: „A közgyűlés során vitéz Szabó Lajos elnök indítványára felhatalmazta a választmányt arra, hogy az 1944-ben díjazásra szánt összeg jelentős részét arra érdemes, rászoruló, még be nem érkezett és fiatal írók támogatására fordíthassa.” Nyilván így kaphatott Kormos István ezer pengőt. Levelében ugyan őst emleget, s ez 1943-ban lett volna, de sokkal valószínűbb 1944 tavasza. Egyrészt az idézett határozat akkor született, másrészt előző ősszel Kormos még éppen csak megjelent, gyakorlatilag senki sem ismerte. Mint Lőrinc Pálhoz írott leveléből tudható, 1943 decemberében kereste fel Szij Gábot, azaz Szijgyártó Lászlót, aki patrónusa lett, s 1944-ben már a *Magyar Élet* felelős szerkesztője. Ily módon nyilván meghatározó szerepe lehetett abban, hogy Kormos István ilyen nagy összegű támogatást kaphatott. Van még egy eldönthetetlen kérdés ezzel a levéllel kapcsolatban. Mint ismeretes Kormos szép önéletrajzi vallomásából: „Első könyvtáramat negyvennégy nyáron megette egy láncos bomba” (A vasmoszár törője alatt). Tudomásom szerint erre a bombatámadásra augusztus előtt került sor, s akkor furcsa, hogy ezt a tragikus ténytet Kormos nem említi levelében. Vagy Terus néni emlékezett rosszul? Vagy több bombatámadás is volt azon a nyáron Pestszenterzsébetnek azon a részén, ahol laktak?

Vers Zsuzsához

Párizsból való végleges hazatérése előtt Kormos a következőket írta Fodor Andrásnak: „Mint előző levelemben írtam Neked: soha ilyen jó erőt nem éreztem magamban. Minden versem, amit jónak érzek, publikálni akarom, 1952-től kezdve, az akkori Kláriról írtakat, az Orpheuszt (...) és az 1962-től keltezetteket. Remélem lesz kiadó a kötetemre, noha illetékesek könnyen magánügyé degradálhatják az írásaimat. De Tardos, Vázsonyi, és újabban azt hallom itt, hogy Háy is melletttem bizonyítanak, ők nem nyernek annyit nyugattal, amennyit én veszítek.” (1965. október 30. Megjelent: *Műhely*, 1979. IV. 16.) Az évszámokkal, úgy látszik, sokat bajlódott a költő. 1952-ben ugyanis már elváltak, Kormos elköltözött, s válságos két esztendő telt át. Kláriversek aligha keletkeztek ekkor, s ha mégis, akkor eltűntek. Életművében egyébként az 1948 tavaszán az esti gimnáziumban megismert Pallos Klárához mindössze a *Klári, nyár, csönd* kapcsolható, 1948 márciusában jelent meg az első szövegváltozat. A gyűjteményes kötetekben 1948-as dátumú a *Zöld lány* is, de ennek *Kukorica* című első változata 1947 decemberében jelent meg.

A második házasság hőséhez, Rab Zsuzsához ugyancsak egyetlen verset kapcsol az életmű. Az elválást megörökítő *Orpheus panasza* az 1965-ös évszámot kapta, de levélbeli vallomások szerint valamilyen formában már 1962-ben készen volt, s szinte bizonyos, hogy Párizsban is formálgatta a szöveget. Tudjuk például, hogy az *Egy kihantolt sírra* 1956 januárjában megjelent szövegét Párizsban dolgozta át véglegessé. Az idézett levél más Zsuzsa-verset nem említ, pedig az udvarlás idején megjelent még egy, s éppen Kormos István hosszú hallgatását megtörve. Az *Új Hang* hozta 1955 novemberében a *Nehéz szívvel*, s mellette a *Tél közeledtén* és a *Havas rét, ifjúságom* címűeket. Az utóbbi kettő kötetekbe került, az első, a Zsuzsa-vers nem. Mondhatnám rejtély, hogy miért nem, de a

szerelemi kapcsolatok története és azok költői megjelenítése nem a szigorú logika szerint szokott zajlani.

Nehéz szívvel

*Sötét éjszakámból
hozzád fordulok,
sötét éjszakámban
térdre roskadok.*

*Kímban forgolódom,
vernek vas-szegek,
sistergő parázson
hozzád hadd megyek.*

*Verik szívem átal
zsoltár-szavaid,
löknek el tetőled
két jó karjaid.*

*Eleitől fogva
téged hittelek,
mért gyaláz a porba
a te istened?*

*Én őt meg nem bántom,
el nem kerülöm,
hiányod, hiányát,
azt keserülöm,*

*Csillag, aki voltam,
nem ragyoghatok,
férfi, aki volnék,
csak leroskadok.*

*Égről lezuhantam,
föld be nem fogad,
mutasd meg Zsuzsánna
régi arcodat!*

Okkal feltételezhető, hogy a költő túlságosan szokványos udvarló-esengő írásnak tartotta ezt a verset, s az is, hogy barátsággá változó kapcsolatukhoz csak az Orpheusz-verset tartotta méltónak. Mégis érdemes itt újra közölni ezt a verset, mert a pályakezdőnél sokkal érettebb, újra a hangját kereső Kormos István szólal meg benne, s egyúttal érdekes motívumot említ az udvarlás eredménytelenségével kapcsolatban. Zsuzsa református volt, Kormos pedig katolikus, ezért voltak „más isteneik”. Az is feltételezhető, hogy a férfi nem gyakorolta vallását, nem volt templomjáró, s ezért kell bizonykodnia az ötödik versszakban. Az udvarlásnak ez a formája mindenesetre eredményessé vált: 1956. március 3-án

házasságot kötöttek. Rab Zsuzsa már kamaszként verselt, az ötvenes években azonban az orosz próza, majd a líra fordítójaként kezdett ismertté válni. Kormossal feltehetően az ő munkahelyén, az Ifjúsági Könyvkiadó szerkesztőségében került közelebbi kapcsolatba. A válás utáni évekről írta Rab Zsuzsa: „Jó barátok maradtunk – egy keserves intermezzót kivéve – mindvégig, sőt talán csak akkor lettünk igazi barátok. Ott folytattuk, ahol kezdtük: ő a kiadó belső, én külső munkatársa. Segítségére mindig számíthattam. Rengeteget tanultam tőle. Irodalmi ízlésemet ő irányította. Eligazított a változó irodalompolitika útvesztőiben. Könyörtelenül kipécézte szövegem gyenge pontjait. Ma is, ha valamit nyakbehúzva írok le, ott látom mutatójúját a papíron: ez meg mi?!” (Játékos esztendők, 1982. = Szegény Yorick. Kormos István emlékezete. 2002. 48.)

A Rákosi-korban

A lírikus Kormos István 1949 nyarán elhagytott, s hat éven keresztül csak gyermekversek szerzőjeként szólalt meg. 1949-től 1950 nyaráig a filmgyár dramaturgia, majd mintegy félévi munkanélküliség után az Ifjúsági Könyvkiadó munkatársa lett. Itt először verses meséinek újabb kiadása jelent meg 1951-ben, de az első kiadásból kimaradt két mese, szinte bizonyos, hogy ideológiai okokból. A *Krisztus és az oláh pap* már címével elutasítást kaphatott, *A halál és a vénasszony* a haláltéma miatt lehetett ellenszenves. De maga a költő később sem vette elő, átdolgozásra sem, ezt a két mesét. Ez az új kiadás azonban, s a kiadó egy másik munkatársának, Komjáthy Istvánnak Hunyadi Jánosról írott elbeszélő költeménye kiváltotta a *Szabad Nép* munkatársának a haragját. Az volt a baja, hogy a kiadónál méltatlan kivitelben jelent meg „*Emi Sziao, a nagy kínai költő írása Mao Ce Tung gyermekkoráról és ifjúságáról*”, miközben „igen izléses, szépkötésű kiadásban” vált olvashatóvá Komjáthy és Kormos. „Az Ifjúsági Könyvkiadó vezetője és vezető lektora – valami különös mérték alapján – talán jobb és fontosabb műnek tartja saját versét, mint Emi Sziao könyvét? Talán úgy gondolják, s ez lenne az a különös mérték – hogy saját műveik azért értékesebbek, mert saját kiadóvállalatuknál szép kiadásban jelentek meg? Ha így van, ezzel a véleményükkel meglehetősen egyedül állanak, mert a legszebb kiadás sem tudja ellensúlyozni egy mű belső ürességét. Nem arravaló az Ifjúsági Könyvkiadó, hogy vezetői saját gyönyörűségükre egymás könyveit adják ki értékes, a fontos könyvetek pedig gyenge kiállításban.” (1951. október 31.)

Nem tudom, hogy mi volt a fegyelmi következménye ennek a bírálatnak. Kormost talán csak megdorgálták, viszont a következő évben más lett a kiadó vezetője. Maga a kiadvány brosúra lehetett, ilyesimből akkor sok jelent meg, s még az is elképzelhető, hogy a nyomda döntötte el a papír típusát. Kormos István azonban – a *Válasz*-publikációk, majd a szabotázsra hivatkozó, csoportos filmgyári elbocsátás után – ismételten megtapasztalhatta, hogy milyen veszélyes ez a korszak. Kormosnak egyébként volt más köze is Komjáthy művéhez, ugyanis a *Könyvbarát* 1951. évi harmadik, augusztusi számában elismerő kritikát írt róla. Ez is elfeledett írásai közé tartozik. A kritika központi fogalma a nép. A korabeli történelemfelfogásnak megfelelően a néptömegek történelmi szerepének hangsúlyozásáért, Hunyadi népi hősként való bemutatásáért, a főurak elítéléséért kap dicséretet a mű, amely szakít „a reakciós történelemszemlélettel”.

A frissen alakult, sajátos profilú könyvkiadóról pedig tudható volt, hogy kezdetben kézírathiánnyal küszködött, s a szerzői garda alakításában mindvégig fontos szerepe volt Kormos Istvánnak. Ő egyébként igyekezett egyéni életútjának tapasztalatait és a kor kívánalmait összekapcsolni. Ugyancsak 1951-ben jelent meg a kiadónál *Az erdő* című leporellója, amelyben kiélezően szembeállítja egymással az 1945 előtti úri világot és a jelenkort, a nép országát. Nem a régi világ képe a hamis, hanem az ötvenes éveké, amelyekről nem a valósságot, hanem a propagandaszólamokat adta vissza, ügyesen megverselve, így akár még

híhetően is: „*A kastélyban ki az úr? / A nép ott a gazda. / Nincs egy fia ispán se, / aki bottal hajtsa. // Ahol régen az uraknak / irtották a fákat, / nyoma sincs az embernyúzó / fejszecsattogásnak. // Gépfűrésszel irtanak, / dőlnek a fák sorra, / nevetnek a favágók: / öröm így a munka. // Aki szívvel dolgozik, / megbecsülik érte, / fia-lánya büszke az / apja két kezére.*”

Ma már kinyomozhatatlan, hogy mennyi volt a szerepe Kormosnak a *Honvéd* induló megírásában. A Zeneműkiadó Vállalat négylapos füzetben tette közzé ezt a kottát, amely az *Ütközet békében* című filmből való. A szöveget Innocent Ernő és Kormos István nevével jelzik, a zene Ránki György szerzeménye. Egyetlen sort sem érdemes idézni belőle.

Mint ismeretes, Sztálin halála után 1953 nyara némi enyhülést jelentett a hazai bolsevik diktatúrában, s ez az irodalmi életben is megmutatkozott. Az 1953–1956 közötti évekre mindössze négy verset dátumozott a költő, de közülük az egyik csak 1970-ben jelent meg (*Citerázó asszonyok*). Ezeket egészítettem ki most a *Nehéz szívvel* cíművel. A Kormos István művei ezenkívül csupán a *Don Quijote* ifjúsági kiadásának előszavát közölte. Azóta módom volt újraközölni *Nadányi Zoltán: Aranypiros pillangó* című, a költő halála után készült válogatásról írott méltatást (*Magyar Nemzet*, 1955. június 18. és *Műhely*, 2003. 6.). Ez az írás okkal szerepelhet Kormos Istvánnak egy újabb gyűjteményes kötetében, akárcsak egy másik korabeli írása a 25 éve meghalt Benedek Elekről. Ezt a *Magyar Nemzet* közölte 1954. augusztus 17-én. A napilaphoz méretezett bemutatás második bekezdése ugyan az 1867 utáni magyar történelemnek, Benedek Elek életidejének a hivatalos bolsevik felfogás szerinti értelmezése, de utána, itt is a nép fogalmát állítva a középpontba, beleérző módon tekinti át az életművét annak, aki azt tette, „*amire a tehetsége kötelezte: népe ügyét szolgálni, a maga hangján, a maga erejével. Petőfi, Ady forradalmisága mellett a hűség, lelkes Benedek Elekek erejére is szüksége volt népünk kultúrájának, hogy tovább éljen, megőrizve azokat a formákat, amelyek lelkének, jellemének, gondolkodásának legsajátosabb vonásait tükrözik.*” A méltatás mai olvasója ne feledje azt se, hogy azokban az években csak úgy lehetett valakit visszaemlíni az elfogadott értékek közé – vagy ott megtartani –, ha azt bizonygatta az írás, hogy az alkotó voltaképpen az adott korszak hivatalos értékrendjének az előfutára.

A korszak kiadványai között található két olyan mű, amelyeknél a kísérő tanulmány alatt Kormos István neve szerepel. Szinte teljes bizonyossággal állítható azonban, hogy ezeket nem ő írta. Azokban az években nem volt szokatlan, hogy a tilalmi listán szereplő írók megélhetési gondjain úgy próbáltak segíteni jólelkű, de publikáló társaik, hogy ilyenféle munkákat adtak a „négereknek”, s persze a „névadó” a honoráriumot átadta. Az egyik mű Csehov válogatott elbeszéléseinek kötete 1954-ben (*A csinovnyik halála, Ifjúsági Könyvkiadó*). A kötetet Kormos István válogatta, s a 15 oldalas bevezető tanulmányt is ő jegyzi. A fordítók: Rab Zsuzsa és Szöllősy Klára. Kormos nem tudott annyira oroszul, hogy igazából válogathatta volna az újra lefordítandó elbeszéléseket, magának a tanulmányt pedig mind történelmi gondolatmódja, mind nyelvhasználata idegen a költőtől. Véleményem szerint ugyanez a helyzet Bazsov: *A rézhegyek királynője* című mesegyűjteményének utószavával (*Új Magyar Könyvkiadó, 1955*).

Az Ifjúsági, 1957-től Móra Ferenc nevét viselő könyvkiadó igazgatója 1952 és 1963 között, nyugdíjazásáig Fazekas Anna (1905–1973) volt. Tudni kell róla, hogy az ő nővére régi illegális kommunista, és Gerő Ernő felesége. A kiadó munkatársa természetesen nem lehetett akárki, viszont aki oda került, az alighanem fokozottabb védeltséget élvezhetett. Fazekas Anna gyermekíróként vált híressé. Máig, 1953 óta sokszor kiadott könyve *Az öreg néne őzikéje*. Él egy legenda, mely szerint az őzikéhez hasonlóan „sete-suta” szöveget az igazgató asszony beosztottja, Kormos István fésülte át. Ha így volt, ez is erősíthette a költő helyzetét a kiadónál, s talán Fazekas Annának is volt szerepe abban, hogy 1963 májusában hosszabb időre Párizsba távozhatott.

Végül egy olyan szöveget említek, amely névtelenül jelent meg. Ismeretes, hogy a két gyöngyszem-sorozat Kormos István ötlete, s haláláig ő szerkesztette azokat. *A világirodalom gyöngyszemei* között jelentek meg *Robert Burns válogatott versei*. Kormos, aki már egy 1952-es Burns-kötet társszerkesztője volt Kéry Lászlóval, ezt az újabb kiadványt egymaga válogatta, így nem lehetett a szerkesztője is. Ebben a minőségben a kiváló műfordító, Réz Ádám neve olvasható a kolofonban. A kis kötet végén egy háromoldalas életrajzi vázlat van, majd szómagyarázatok következnek. Ezek szerzői nincsenek megnevezve, de nyilvánvaló, hogy vagy Kormos vagy Réz Ádám tollából származnak, illetve meg is osztozhattak a feladatokon. A kötet nyolcezer példányban jelent meg, feltehetően 1955-ben. A tömör pályakép hitelesen igazítja el olvasóit.

Kormos István az ötvenes évek első felében korai verses meséit részben átdolgozta. Egyre jelentősebb műfordítói munkát végzett. Szerkesztőként haláláig számos lektori, szerkesztői jelentést írt, ezeket azonban a monográfia készítése közben hiába kerestem. Fő műve ezekből az évekből egyértelműen a *Mese Vackorról, egy pisze kölyökmackóról*, amely 1956-ban Szántó Piroska rajzaival húszezer példányban jelent meg, s ezt a mai napig újabb kiadások követik, hiszen a gyermekirodalom klasszikusává vált két folytatásával együtt.

Elfeledett írások

Az erdő

*Bagoly huhog, zúg a lomb,
lebeg egy kis felhő,
fák tövében gomba nő,
uraké az erdő.*

*Lombja, dombja uraké,
bokra, fészke, fája,
kirándulók elibe
áll a tilos-tábla.*

*Áll a kastély begyesen,
tündököl a tornya,
gazdája meg fegyverét
vállára csatolja.*

*Unalmában vadászat,
nyúlra, szelíd őzre,
vigan lopja a napot
az erdőn időzve.*

*Szegény asszony rőzsét szed
rongyos batyujába,
sírva hordja hazáig,
belegörbül háta.*

*Fejsze csattog az erdőn,
fölveri a csöndet,
szegény ember fejszéjére
dőlnek le a tölgyek.*

*Szakadásig dolgozhat,
nem kap semmit érte,
ázik-fázik, éhezik,
aki úr cselédje.*

*Erdő, erdőrengeteg,
tölgyek, nyírek, nyárfák,
bükkfák, a nép örömet
lombjaikban zúgják.*

*Zúg a lomb, a leveles,
lebeg egy kis felhő,
makkot gyűjtő úttörőktől
zeng a kerek erdő.*

*A kastélyban ki az úr?
A nép ott a gazda.
Nincs egy fia ispán se
aki bottal hajtsa.*

*Ahol régen az uraknak
irtották a fákat,
nyoma sincs az embernyúzó
fejszecsattogásnak.*

*Gépfűrészsel irtanak,
dőlnek a fák sorra,
nevetnek a favágók:
öröm így a munka.*

*Aki szívvvel dolgozik,
megbecsülik érte,
fia-lánya büszke az
apja két kezére.*

(1951)

Az újból virágzásnak indult verses elbeszélő költészet egyik legjelentékenyebb alkotója Komjáthy István Hunyadi Jánosról írt eposza. Felfogásában és ábrázolásában haladó hagyományainkat követi. A hang, amelyet megszólaltat, népies. Régi regős énekeink ősi nyolcasát eleveníti fel, amely bizonyára elbeszélő költészetünk alapformája lehetett.

Népi jellegű a Hunyadi-eposz abból a szempontból is, hogy noha a cselekmény közép-pontjában a törökverő hős alakja áll, – mégpedig utolsó, nagy haditette, a nándorfehérvári diadal – , mégis a tulajdonképpeni „mese” Gergelynek és Ibolyának, a nép két gyermekének szerelme. Az ő nevüket nem jegyezte fel a történelem, mint ahogy nem beszél azokról az emberekről sem, akik győzelemre vitték a török elleni harcokban Hunyadi zászlaját. Komjáthy helyesen ismeri fel, hogy ők a történelem igazi hősei, tulajdonképpen rajtuk épül a magyarság ellenállása, amely az országot „Nyugat szállóigészerű védőbástyájává” tette. Így az eposznak tulajdonképpen kettős cselekménye van. Az egyik a történelmi események kivilágított színpadán játszódik le, és azt mutatja meg, milyen rossz kezekben volt akkor az ország vezetése, és hogy a kormányzóságról letett, várában visszavonultan élő Hunyadinak mennyire a hatalom ellenére, saját elhatározására és népének hűségére támaszkodva kell végrehajtani a nagy feladatot, Nándorfehérvár megvédését. Ebben a nagy színjátékban feltűnnek a történelemből ismert alakok: V. László szerencsétlen, akarat nélküli bábegyénisége; a hatalomhoz ragaszkodó oligarcha főurak, a török szultán és a világtörténelmi kavargásból hasznot húzni akaró, gyáva Brankovics. A történet többi szereplői seregestül bukkannak fel a rendi Magyarország névtelen embertengerének nagy áradatából. Elsősorban az ő sorsukat kellett megmutatni, azt a nyomás alatt sínylődő, ugyanakkor egyre jobban erősödő jobbágyot, akit nem tud letörni sem a kíméletlen természet mostohasága, sem az urak zsarnoksága; nem képes elsöpörni a történelem véres háborúinak sora és a nyomukban fellépő, falvakat megtizedelő betegségek sem.

Komjáthy költeményének szerkesztési fogása, hogy akárcsak Katona Bánk bánja, egyetlen markolással fogja össze a történelem és a nép alakjait, együtt állítva őket az olvasó elé. Művének egységét ez a sokrétűség egyáltalán nem bontja meg, mert érezni lehet: a történelmi momentumokat csak azért vonultatja fel, hogy annál élesebben kirajzolódjának a képzeletében született arcképek. Hunyadi táborában pedig találkozik világtörténelem és paraszti sors. Nemcsak Dugovics Titusz pillanatra felvillanó példájában, hanem Gergely kalandozásában és hősiességében is. A vers igazságot szolgáltat Hunyadi János alakjának is. A reakciós történelemszemlélet vértelen középkori lovagja helyébe a v a l ó d i Hunyadi személyét állítja, azét az emberét, aki népi ősoktól származott, és aki a magas társadalmi polcon sem felejt el, hogy népéhez tartozik. Éppen azért veszélyeztetik életét a tőle idegen, és csupán saját érdekeikkel törődő főurak intrikái. Tehát nem érezzük erőltetettnek, mikor az ország legnagyobb főura, Beszterce grófja és tömérdek birtok gazdája otthonosan mozog a parasztlakodalmon.

Komjáthy kitűnő érzéssel válogatja ki a jeleneteket, amelyekből a hiteles történelmi hangulat kialakul. Amikor leírja az árvíz ellen védekező nép sáncépítését, vagy a halászok életét, nemegyszer remekel. Kitűnő realista ábrázolással eleveníti meg a tábori életet, az ostromot, a küzdelmeket, a török tábor minden szemetét, a bécsi udvart. Ugyanakkor szereplőit való emberi közelségbe hozza. Amikor például a szerelmes Ibolya távoli jegyesére gondol, népdalszerű könnyedséggel fonja bele bánatát a rokkáról pergő fonalba. A fiatal és harcias Mátyás félig csínytevő, félig hősi rókavadászata a költemény egyik legsikerültebb epizódja. Mikor Hunyadi fegyverei láttán felidézi hajdani csatáit vagy búcsúbeszédét halottaságján elmondja, a jelenetből valódi történelmi levegő árad.

Mindent egybevetve: Komjáthy költeménye nagy nyeresége új irodalmunknak. Remélhető, hogy nemcsak ifjúságunk olvassa szívesen, de eljut a legszelebb olvasórétegek kezébe is.

(1951)

Benedek Elek

1859–1929

Huszonöt éve halott Benedek Elek, a nagy mesemondó, nemzedékek népszerű „Elek apó”-ja, a magyar népmesekincs fáradhatatlan gyűjtője és kutatója.

A kor, amelybe beleszületett, a kiegyezés kora: még a tegnapi Bach-korszak árnya nehezedik az országra, de már készíti az úri osztály a langymeleg millenniumi fürdőt, az ezeréves évforduló görögtüzét a jogaitól továbbra is megfosztott népek. Innét csak egy lépés a céltalan s vesztett háború, s rá a nyomor és a csendőrszurony „békéje”, az irredenta uszítás és a gyűlölködés kora, amely új háborúhoz vezetett.

Mit tett ebben az időben Benedek Elek? Azt, amire tehetsége kötelezte: népe ügyét szolgálni, a maga hangján, a maga erejével. Petőfi, Ady forradalmisága mellett a hűséges, lelkes Benedek Elekek erejére is szüksége volt népünk kultúrájának, hogy tovább éljen, megőrizve azokat a formákat, amelyek lelkének, jellemének, gondolkodásának legsajátosabb vonásait tükrözik.

És ez a törekeny ember eleget vállalt magára. Írt, szerkesztett, írta elbeszéléseit, regé-nyeit, drámáit, cikkeit, s lapot csinált, nem is egyet.

De legszívesebben a gyermekekhez hajolt, átültette magyar nyelvre a Grimm fivérek meséit; a világirodalom legszebb meséiből is állított össze értékes antológiát, sőt életművének legnagyobb vállalkozását is gyermekeknek szánta, az ötkötetes „*Magyar mese- és mondavilág*”-ot, amelyből nemzedékek ismerték meg az elnyomott nép álmait és vágyait, a szegény ember igazát, azt az örök érvényű mondanivalót, amely a világ minden népének mesekincsében közös. A gyűjteménybe foglalt mesék legnagyobb része a magyar nép életerejéről és találékonyságáról ad bizonyosságot. Tanúskodik arról, hogy a nép törhetetlen szelleme sose tudott belenyugodni az elnyomó társadalmi rendbe. Erős János vagy Vas Laci keményen vállalják a harcot, és hősieen megküzdnek a hétfejű sárkányokkal – tulajdonképpen a nép feltörő tiltakozásának adnak hangot. Meséiből kiütközik a jobbágyi élet ezer szenvedése. Az üveghegyek, amelyeket meg kell mászni, a várfalak, amelyeken át kell hatolni, mind megannyi gát és korlát, amelynek leküzdése után lehet csak boldog a mesehős, a nép. De a magyar szegény legény keményen állja a sarat; Benedek Elek egyik hőse még az időt is oda-kötözi egy fához az erdőben, hogy munkáját elvégezhesse, mert különben rövid lenne az éjszaka.

Benedek Elek maga is megkötözte az időt, hogy el tudja mondani az ifjúságnak mindazt, amit a nép álmodott és mesében továbbhagyományozott. Csak ezzel magyarázhatjuk vastag köteteket megtöltő, termékeny és változatos életművét. Összefoglalta a magyar mesehagyományt: a székely góbé éppoly otthonosan mozog könyve lapjain, mint a dunántúli paraszt. Régi krónikáinkból is kihámozta azokat a mondászerű elemeket, amelyek a nép költészetéből kerültek bele a történetírás kezdetleges alkotásaiba.

Maga is született mesemondó volt. Nem csupán átdolgozta az előtte járt kutatók, Kriza, Erdélyi, Gyulai és mások feljegyzéseit, de gyakran továbbfejlesztette, hézagait kiegészítette, szögleiteit lecsiszolta. Járt a székely falvakat, járt a jóval Bartók és Kodály előtt, hallgatta az öreg mesélőket, akik esténként, a robotmunka terhét letéve, mielőtt fejüket pihenőre hajtották volna, eltűnődtek ezekben a mesékben a saját sorsuk felett. A történeteikből elő-előbukkanó hősök, akik tarisznyájukban a hamuban sült pogácsával nekivágnak a világnak szerencsét próbálni, hatalmas feladatokat megoldani, félelmetes ellenségeket legyőzni, saját ábrándjaiknak hősei voltak: ezeknek az ábrándoknak irodalmi rögzítését vállalta hivatásul Benedek Elek.

Fáradhatatlanul dolgozott élete utolsó esztendeiben, gyermeklapot szerkesztett „Cimbora” címmel, amelyből Erdély magyar ifjúsága tanulta meg a nép szeretetét és az ízes magyar nyelvet. Hirdette a népek közötti testvériséget, harcolt a sovinizmus ellen.

S hogy jól végezte munkáját, bizonyítja a csalhatalan értékmérő, az utókor: alkotásainak java ma is él és hat, gyermekeink a szívükbe zárták Benedek Elek meséit, műve kultúránk elidegeníthetetlen része.

(1954)

Pomogáts Béla

Fogyatkozó nemzedék

Fogyatkozik körülöttem a barátok és kollégák tábora, a közelmúlt néhány hónapban hárman is itthagytak bennünket: Katona Tamás nyolcvanegy, Szekér Endre hetvennyolc, Görömbei András hatvannyolc éves korában távozott az élők közül. Nem először érzem az elmúlásnak ezt a szorongató rettenetét, néhány évtizede kellett búcsúzni Illyés Gyulától, Németh Lászlótól, Déry Tibortól, Vas Istvántól, Weöres Sándortól – a mögöttünk maradt évszázad magyar irodalmának hatalmas és mindig hiteles alkotó személyiségeitől. Őket is jól ismertem, közülük többekkel is közeli kapcsolatot ápoltam, nemcsak a szakmai tisztelet, az irodalomtörténet-írói elismerés alakította ezt a kapcsolatot, hanem a személyes rokonszenv és elkötelezettség is. Ők azonban a korábbi nemzedékeknek a klasszikusok magaslatára emelkedett képviselői voltak, és egy irodalommal foglalkozó kutatónak mindig számolnia kell azzal, hogy a becsült és szeretett alkotó egyéniség előbb-utóbb átlépi az örökkévalóság küszöbét. Katona Tamással, Szekér Endrével (Bandival) és Görömbei Andrással (Andorral) más volt a viszonyom. Nem csak a kollegialitás: a magyar irodalom, a magyar kultúra iránt érzett elkötelezettség és felelősség fűzött velük össze, hanem a személyes barátság, és ennek sok évtizedes élményvilága is. Katona Tamással nemegyszer tettem tapasztalatokban gazdag erdélyi és kárpátaljai utazásokat, Szekér Endrével több mint fél évszázad barátság kötött össze, Görömbei Andrással ugyancsak sok évtizedes szakmai közösség, együttesen vívott küzdelmek, például a magyar népi irodalom és az erdélyi magyar irodalom méltányos elismertetése érdekében, és persze számtalan baráti eszmecsere Budapesten, Debrecenben, Tokajban, egyszer még meg is szálltam debreceni otthonukban egy odalátogatásom során.

*

Katona Tamás, bátran mondhatom, mindent tudott, amit a negyvennyolcas forradalomról és szabadságharcról tudni lehetett. Nem csak történelmi kiadványai tanúsították ezt, jóllehet ezek a tudós gondosságával készült könyvek maguk megérdemelték volna, hogy összeállítójuk, szerkesztőjük megkapja értük a legmagasabb tudományos fokozatot. Igaz, nálunk, legalábbis annak idején, egy néhányszor tízoldalas „tézissel” is akadémiai fokozatot lehetett szerezni. Csak kapásból említem meg itt Katona Tamás hatalmas tárgyismerettel és szellemi igényességgel közreadott történelmi dokumentumkiadványait: *Mohács emlékezete* (1976), *A szabadságharc kilenc nagy csatája* (1978), *Az aradi vértanúk* (1979 és 1983), *A korona kilenc évszázada – Történelmi források a magyar koronáról* (1979), *Görgey István: 1848 júniusától novemberéig – okmánytár* (1980), *A tatárjárás emlékezete* (1981), *Vukovics Sebő visszaemlékezései 1849-re* (1982), *Klapka György: Emlékeimből* (1986), *Orbán Balázs: Torda város és környéke* (1986), *Kossuth Lajos: Írások és beszédek 1848–1849-ből* (1987), *Görgey Artur: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben* (1988), *Budavár bevételének emlékezete, 1849* (1989), *Csány László erdélyi főkörménybiztos* (1991) és az *Aradi vértanúk naplói* (1991)

című tudományos alapossággal sajtó alá rendezett köteteket. Valamennyit igen gondos bevezető tanulmány és hatalmas jegyzetapparátus egészítette ki – ez a tudományos kísérőszöveg akár több nagydoktori fokozatnak a megítélésére is elegendő lett volna.

Tamást annak idején egy olyan baráti társaságban ismertem meg, ennek a már korábban eltávozott kitűnő barátom: Szakály Ferenc és a sikeres filmrendező, és ugyancsak sikeres művelődéstörténet-író (ámde kevésbé sikeres kulturális intézményvezető) Jankovics Marcell voltak a kezdeményezői és szervezői. Ez még valamikor a hetvenes évek világában történt, amikor még csak halvány reménység sem mutatkozott afelől, hogy a diktatúra rendszerét valaha a demokrácia rendje fogja felváltani. Tamás akkoriban vált a hazai történelemismeret és ismeretterjesztés egyik központi tényezőjévé, akinek igen nagy szerep jutott abban, hogy a magyar értelmiség felfigyelt az elmúlt évszázadok igazi értékeire és teljesítményeire, és hogy a negyvennyolcas forradalom emléke lassanként megszabadult azoktól a manipulációktól, amelyekkel a hivatalos történelemfelfogás többnyire meg kívánta hamisítani 1848 igazságait, el kívánta jelentékteleníteni azt, hogy a negyvennyolcas forradalom és szabadságharc igazi jelentősége (a magyar társadalom belső szabadságának kivívása mellett) mégiscsak a nemzeti függetlenség helyreállításában volt. A nemzeti függetlenség eszméjének túl erőteljes hangoztatását ugyanis nehezen lehetett összeegyeztetni a szovjet függőségi helyzettel, ennek szomorú tapasztalataival. Amit 1848–1849 valódi üzenetének és politikai értékeinek helyreállításában Katona Tamás magára vállalt, az mindenképpen a „rendszerátalakítás” szellemének megerősödéséhez járult hozzá.

Így aztán korántsem volt a véletlen műve, hogy Tamás előtt 1989-ben egy igen gazdag és eredményes politikai pályafutás lehetősége nyílt meg. (Igaz, ebben az is segítette szerepvállalását, hogy az egyetemen Antall József évfolyamtársa volt, és barátságuk a későbbiekben is megmaradt.) Mindenesetre Tamás politikai szerepvállalása az (időnként bizony erős kritikát érdemlő) új magyar demokrácia sikertörténetei közé tartozik. Az első szabad országgyűlési választásokon a Magyar Demokrata Fórum jelöltjeként Vácott szerzett képviselői mandátumot, 1990–1992-ben a Külügyminisztérium politikai államtitkára, majd 1992–1994-ben a miniszterelnökség államtitkára volt, később a budai Vár polgármestere, utóbb varsói nagykövet. Diplomáciai munkáját az is elősegítette, hogy igen széles körű nyelvismerete volt. A német, az angol és a francia nyelv mellett oroszul is tudott, a budapesti bölcsészkaron könyvtár–magyar–arab szakon szerzett diplomát, Varsóba érkezve lengyelül is megtanult. Közismerten igen eredményes szerepet vállalt akkor, midőn a kilencvenes évek Szerbia és Horvátország között kitört háborúja idején Magyarország a horvátoknak szállított fegyverek miatt botrányba keveredett, és a tehetetlenkedő külügyi vezetés oktan politikájának kínos következményeit Katona Tamásnak kellett elhárítania. Igaz, politikai szerepvállalásával sokat veszített a magyar történettudomány, mindazonáltal azt megállapíthatjuk, hogy a huszadik században bizony meglehetősen sokat ügyetlenkedő magyar diplomácia (volt néhány kivétel, így a húszas években Bethlen István és Bánffy Miklós, a harmincas években Kánya Kálmán, Csáky István és Teleki Pál, a második világháború után azonban szinte senki) történetében Katona Tamás a kisszámú sikeres vezető között foglalt helyet.

Utolsó találkozásaink egyike a januárban Görgey Artur várbeli lovas szobránál rendezett ünnepségen esett meg, ott Tamás tartott ünnepi megemlékezést: lényegrelátóan és tartalmasan foglalta össze a nagyhíró, sokat rágalmazott és később szinte elfeledett tábornok pályájának tanulságait. Utána még meghívott egy kávéra várbeli lakásába, egy régi, és bizony elhanyagolt ház földszintjén, valójában egy könyvtárba, amely példás, szinte katonás rendjével hívta fel magára a figyelmet. Tamás akkor bizakodott abban, hogy az orvosok úrrá tudnak lenni a súlyos betegségen, amellyel küszködött. Nem így történt:

külföldről hazatérve kaptam hírt haláláról és temetéséről. Mindenképpen megérdemelné, hogy tudományos munkássága egybegyűjtve kerüljön az olvasó elé.

*

Szekér Endrét még egyetemi éveim során ismertem meg: részben az ugyancsak kecskeméti származású Bölcs István révén, aki gimnáziumi osztálytársa volt, részben Sipos Gyula barátom jóvoltából, akivel (és az ugyancsak a kecskeméti folyóirat későbbi munkatársai közé tartozó Honffy Pállal) együtt végezte a budapesti Pedagógiai Főiskolát (ahol az általános iskolák felső tagozata számára képeztek tanárokat). Bandi életrevaló és jó humorú fiatalember volt akkoriban, rengeteg politikai viccet ismert, tulajdonképpen az is a magyar gondolkodásmód nem éppen kedvező átalakulását jelzi, hogy ilyen viccek ma már nincsenek. Később kerültünk szorosabb szakmai és baráti kapcsolatba, midőn Bandi a *Forrás* szerkesztőségének tagja, majd helyettes vezetője lett, és én a hatvanas évek végétől kezdve rendszeres munkatársa lehettem a folyóiratnak. Első írásom, legalábbis emlékezetem szerint, az 1969-es évfolyam 5–6. számában került az olvasó elé, *Az erdélyi magyarság és az örökség* címmel, ahogy most újraolvasom, ma is vállalható. Ugyanebben a számban volt olvasható Szekér Endre *Arcképvázlat Herceg Jánosról* című tanulmánya – a két egymást követő írás jelzi, hogy a *Forrás* (különben a szegedi *Tiszatáj* és a debreceni *Alföld* című folyóiratok mellett) milyen kezdeményező szerepet vállalt a határokon túli magyar irodalmak felfedezésében, ami akkor nem kevés kezdeményező-készséget és bátorságot kívánt: tulajdonképpen küzdelmet az akkori irodalompolitika nemzeti defetizmusával.

Abban az időben (az azóta méltatlanul elfeledett) Varga Mihály volt a szerkesztőség vezetője, és olyan írók, illetve irodalomkritikusok dolgoztak a szerkesztőségben, mint Buda Ferenc, Hatvani Dániel, Orosz László, Szekér Endre, és technikai szerkesztőként Goór Imre. Visszatekintve a jelenből, „legendás” idők voltak az akkoriak: a magyar irodalom időleges megfegyverzése és visszaszorítása után, amely az ötvenhatos forradalom leverésének következménye volt, a hatvanas évek végén – a hetvenes évek elején kapott megújuló erőre és bátorságra az irodalmi élet, és ennek a megújulásnak a kezdeményezői, műhelyei mindenekelőtt a vidéki folyóiratok, közöttük a *Forrás* voltak. Talán megengedi nekem az olvasó, hogy önmagamot idézzem, a Katona József Megyei Könyvtár igazgatójának, Lisztes Lászlónak a felkérésére *A Kiskunság és a Forrás repertóriuma 1955–1978* című kiadvány számára írott bevezető tanulmányból (a kötet egyik lektora különben Szekér Endre volt). Az írás az irodalmi folyóiratok akkori rendszerének vázlatával fejeződött be.

Idézem akkori bevezető tanulmányomat: „A kecskeméti Forrásnak is ebben az alakuló (s nemegyszer változó) rendszerben kellett megtalálnia a maga helyét és feladatát. Ezt a helyet és feladatot, ahogy az eddigiek során bizonyítani próbáltuk, a következő tényezők határozták meg: a népi hagyományokra épülő elkötelezett költészet, a társadalmi és nemzeti gondokkal küzdő »valóságirodalom«, a szociográfiai érdeklődés, a népköltészet és népművészet ápolása, valamint a »kelet-európai« tudat. Ezek a tényezők természetesen hatnak más folyóiratok munkájára is: a költészet népi elkötelezettsége jelen van a *Tiszatáj* verseiben, a »valóságirodalom« az *Alföld* prózájában, a szociográfia a *Valóság* című társadalomtudományi folyóiratban, a népköltészet iránti érdeklődés az *Új Írásban*, a »kelet-európai« tudatosság a *Kortárs* és a *Tiszatáj* közleményeiben. Nem véletlenül, minthogy valamennyi ilyen tényező a mai magyar kulturális tudat lényeges alkotóelemét képezi. Ebben a sajátos összetételben, ha tetszik, »vegyületben« azonban csak a kecskeméti folyóiratnál vannak jelen. Ennek a »vegyületnek« köszönhetően alakult ki a *Forrás* egyéni arculata és karaktere, ennek révén foglalta el sajátos helyét az ország irodalmi folyóiratai között. A második évtized küszöbén talán nem is kívánhatunk mást a kecskeméti folyóiratnak, mint azt, hogy e helyét, amelyet a hivatástudat jelölt ki számára, továbbra is őrizze meg.”

Az itt jelzett hagyománynak és szerepvállalásnak éppen Szekér Endre volt a képviselője és gondozója, tudós barátom 1969-től kezdve több évtizeden át töltötte be a folyóirat főszerkesztő-helyettesi tisztségét – mindig nagy újszerűtettel és szerkesztői buzgalommal. Közben az általános iskolai tanári oklevél mellett 1963-ban a budapesti egyetemen magyar-történelem szakos diplomát, majd doktorátust is szerzett, 1955 és 1969 között szülővárosának iskoláiban tanított, leghosszabb ideig a Katona József Gimnáziumban, amelynek korábban maga is diákja volt, és folyamatosan jelentette meg tudományos munkáit: *Stilisztikai szöveggyűjtemény és példatár* (1970), *A nominális stílus jelentkezése Gárdonyi műveiben* (1975), *Érték és írás* (1981), *Hagyomány és újítás mai költői nyelvünkben* (1988), *Erős várunk a vers* (1991), *Benedek Marcell* (1994), *Buda Ferenc* (1996), *Márai Sándor és világa* (2010) című köteteit. Ezek a könyvek azt mutatják, hogy Szekér tanár úr az irodalomnak mint nyelvi művészetnek a titkait kívánta (és tudta) megfejteni. Ezekben a műveiben József Attila, Illyés Gyula, Radnóti Miklós és a kortársak közül Tornai József, Fodor András, Bella István, Buda Ferenc, Utassy József és mások költészetének alapos ismeretéről és értő-értető elemzőkészségről tett bizonyosságot.

Most csupán az utolsónak említett kötet egyik írását: *A mai magyar vers metamorfózisa* című (elméleti alapvetésnek is tekinthető) tanulmányt idézem ide. Ez a következőket állapítja meg: „*A líra is a korrallal együtt változik. A költők különböző módon tágtítják az elődöktől készen kapott lírai kifejezési lehetőségeket. Sokan megőrzik vagy átalakítják a lírai műfajokat. Mások kiterjesztik a líra határait a különböző művészetek felé: zenei, festői eszközökkel élnek, és ismerik a Múzsák testoírását a szobrászattól a táncig. Közben a szokásos versterjedelmet a minimumra csökkentik, vagy olykor eposzi méretűvé tágtítják. És kevésnek érzik a megszokott lírai nyelvet, ezért például hivatalos nyelvi elemeket lopnak a versbe. Megszokottá vált a vizuális eszközök használata, gyakori lett a képvers, például Nagy László Seb a cédruson című versére gondolunk. A költők szívesen élnek különböző jelekkel, a pontoknak és más írásjeleknek szinte szóértéke lett. A költészet pedig szinte határtalanra vált: archaizálhat, népies lehet, evokációval élhet, különböző alakváltozásokban jelenhet meg stb. Mint Utassy József írja – a »Mindenség Déva-várát« ostromolhatja. Az igazi költészet és újítás mindig megszenvedett munka eredménye: »Mindenség Déva-vára: / VÉR AZ ÁRA«.*”

Szekér Bandi barátom mindig igen érzékeny verselemzőnek bizonyult, ebben természetesen szerepe volt nyelvészeti, stilisztikatudományi érdeklődésének és szakértelmének is. Annak idején – Horváth Jánostól Németh Lászlóig – sokan emlegették azt, hogy a magyar pedagógusnak „tudós tanárnak” kell lennie. Ez a fogalom, sajnálatosan, megkopott vagy leértékelődött az idők során, a mögöttünk lévő évtizedekben, tapasztalataim szerint gyakrabban lehetett találkozni olyan tanárokkal, akik az iskolában töltött idő után inkább a kiskertben, a „háztájiban” foglalatostkodtak, mint a könyvtárban, irodalomtörténeti szakmunkák, tudományos folyóiratok, cédulák között. Szekér Bandi azonban a szó hagyományos értelmében „tudós tanár” volt (s mellette Kecskeméten még Orosz László meg néhányan mások). Jó volt beszélgetni, találkozni, levelezni vele (egész köteg levele van nálam), és szomorú, hogy az utóbbi hónapokban, jóllehet két alkalommal is megfordultam Kecskeméten előadásokat tartani, nem tudtunk találkozni, Bandi akkor már a betegség rabja volt. (Különben a Piarista Gimnáziumban jártam, ennek meghívását mindig kötelességemnek érzem elfogadni, minthogy magam is a pesti piaristák tanítványa voltam, és közeli barátaim, így Jelenits István és Lukács László tevékenykedtek a kecskéméti gimnázium tanárai között.)

Barátom temetésére nem jutottam el – külföldön jártam, és utamat már nem lehetett megváltoztatni, így levélben fejeztem ki részvételemet. Bandi felesége, Zsófi (aki különben későbbi férjének gimnáziumi tanítványa volt) remélhetőleg nem fog nehezteni azért, hogy most ide idézek néhány szót nekem küldött válaszából. „A kórházba is – szól a

levél – bevitte a *Nyelv és varázs* című Dávid András-könyvet és a *Gondolatok könyvét* Gábor Györgytől. Halála előtt négy nappal még nővéremet figyelmeztette: »Kati, olvasd el *A törött váza* című verset Kosztolányi fordításában!« Itthon értettük meg, miért is mondta. Szóval tanított az utolsó leheletéig. A tüdőgyulladás legyőzte.” Most megkerestem a verset Kosztolányi műfordításai között, Armand Sully-Prudhomme, a tizenkilencedik század végének neves, és mára elfeledett francia „parnasszista” költője írta, csak az első és a két utolsó versszakot idézem ide, mintegy búcsúzva barátomtól, Szekér Banditól: „*Hol a verbéna haldokol ma, / a kristályváza megrepedt. / Egy legyező épp csak súrolta, / még zaj se hallatszott, beteg. [...] Szívünkhez is így ér a drága / és megkarcolja hirtelen. / A szív tovább hasad, virága / elhull, az édes szerelem. / Az emberek azt vélik, ép még, / de benn szívünk sír és sajog. / Mert érzi mély-mély repedését. / Törött: hozzá ne nyúljatok.*”

*

Végül harmadik barátom, akitől búcsúznom kell, Görömbei András, akivel viszonylag „fiatalon”: hatvannyolc éves korában végzett a gyógyíthatatlannak bizonyult betegség (más irodalomtudós ekkor érkezik el a „betakarítás” életkorához). András, vagy ahogyan barátai hívták: Andor, a győri bencés gimnáziumban érettségizett, édesapja a Tisza-vidéki Polgáron az ötvenhatos forradalom eseményeinek ottani irányítója volt, ezért börtönbüntetést is szenvedett, és minthogy fiát nem vették fel egy állami gimnáziumba, a bencések iskolájába került. A debreceni egyetemen szerzett magyar–orosz, majd német tanári oklevelet, két esztendeig a hajdúböszörményi iskolában tanított, majd 1970-ben a debreceni egyetem bölcsészkarának magyar irodalmi tanszékére hívták meg, 1992-ben lett egyetemi tanár, 1993-ban lett rektorhelyettes, 1989–1991-ben vendégprofesszor volt Helsinkiben. Megszerezte az irodalomtudomány kandidátusának, majd doktorának tudományos fokozatát, József Attila- és Kossuth-díjat kapott. Egyike volt azoknak, akik a hetvenes-nyolcvanas években (Czine Mihály, Tamás Attila, Béládi Miklós, Kiss Ferenc, Bata Imre és mások mellett) megalapozták a hazai irodalomtörténet-írásnak azt az „iskoláját”, amely a magyar népi irodalom, valamint a határokon túli magyar irodalmak kutatásában, népszerűsítésében találta meg feladatát. Ilyen módon eredményesen tevékenykedett abban a nemzeti szellemű megújulásban, amely a nyolcvanas években végbement. Ezt a szellemiséget szolgálta és ápolta Görömbei András a budapesti *Hitel* című folyóirat szerkesztőségében végzett munkája során (Csoóri Sándor munkatársaként).

Ez a szellemiség alakította ki irodalomtörténet-írói és kritikusi tevékenységét is. Egyike volt a legtöbbet és legeredményesebben munkálkodó irodalomtörténet-íróknak, irodalomkritikusoknak, egymást követve jelentek meg irodalomtörténeti monográfiái és tanulmánygyűjteményei. Így *Sinka István* (1977), *A csehszlovákiai magyar irodalom 1945–1980* (1982), *A hetvenes évek romániai magyar irodalma* (Bertha Zoltánnal, 1983), *A romániai magyar irodalom válogatott bibliográfiája 1971–1980* (Bertha Zoltánnal, 1983), a kétkötetes *Napjaink nemzetiségi magyar irodalmi* (1984), „*Ki viszi át...?*” (1986), *Sütő András* (1986), *A magyar irodalom rövid története* (1992), *Nagy László költészete* (1992), *Napjaink kisebbségi magyar irodalma* (1993), *Kérdések és válaszok. Tizenhét interjú a hetvenes évekből* (1994), *A szavak értelme* (1996), *Kisebbségi magyar irodalmak* (1997), *Létértelmezések* (1999), *Csoóri Sándor* (2003), *Irodalom és nemzeti önismeret* (2003), *Csak az igazat. Tanulmányok Illyés Gyula születésének centenáriumán* (2003), *Nagy Gáspár* (2004), *Sors és alkalom* (2008), *Azonosság, nemzet, irodalom* (2008) című könyvei, *A magyar irodalom rövid története* című munkája 1991-ben finnül, 1997-ben ukránul is az olvasóközönség elé került.

Miként ezek a művei is mutatják, Görömbei András a hazai irodalomtörténet-írás, mondhattám így: „nemzeti felelősségvállalásának” a szakmai és morális megújulásában vállalt igen tevékeny szerepet. Annak a felismerésnek a nyomán, amely korábbi klasszi-

kusnak tekinthető gondolatokra épült, minthogy olyan gondolkodók szellemiségét vallotta magáénak, mint amilyen Illyés Gyula, Németh László, Kodolányi János, Féja Géza, Cs. Szabó László, Szabó Zoltán, általánosságban a népi írómozgalom tudós egyéniségei voltak. Tőle is csupán egyetlen, mintegy a tudósi „ars litterariát” megfogalmazó gondolatot idézek ide, ez a munkája *Nemzettudat a mai magyar irodalomban* címmel előadásként hangzott el az Észak-Amerikában tevékenykedő Magyar Baráti Közösség 1987 augusztusában rendezett Lake Hope-i találkozóján. (Magam több alkalommal jártam ezeken a találkozókön, tudom, hogy Görömbei András előadása ott a szíveket nyitotta meg.)

Nos, a szöveg a következő gondolattal indul: *„Bár újabban Magyarországon is sokszor halljuk, hogy az irodalom öncélú, oka és értelme önmagában van, foglalkozzon a maga dolgaival, ne törődjék a társadalom boldogulásának ügyeivel, mégsem hiszem, hogy van irodalmon kívüli gond. Az irodalom önkifejezés, az egyéni és a közösségi. Ha az író benne él a maga korában, ha nyitott lélekkel s érzékeny szívvel figyeli az emberi lét alakulását a huszadik század végén, akkor önkifejezése aligha választható el szűkebb közösségének, nemzetének történelmi jelenlététől, esélyeinek és gondjainak mérlegelésétől. Az irodalomból tehát kiolvasható a nemzet önszemlélete. Ha a mai magyar irodalomban megnyilatkozó nemzettudatot akarjuk föltérképezni, akkor természetes, hogy a nézőpontunk elsősorban szociológiai, és nem esztétikai. Mégis akkor járunk el helyesen, ha az esztétikailag értékes művek szociológiai üzenetére figyelünk, mert ezek informatív értéke a művészet egyetemes értékeivel összefonódik, így általánosabb értelmet nyer: egyetemesen fontos emberi ügyek művészi kifejezésévé emelkedik.”*

A nemzet és az irodalom fogalmának és történetének összekapcsolása irodalmi gondolkodásunk teremtő hagyományai közé tartozik, ezt a hagyományt követte Görömbei András is műveiben. Tudósi pályája nem könnyen indult, minthogy ideológiai és politikai érdekekkel került szembe, és eszményeinek, tudósi moráljának érvényesítéséért mindig meg kellett küzdenie. Ez a küzdelem is példamutató volt, minthogy Görömbei, miközben a „nemzet tanárának” nem könnyű szerepét vállalva emelte magasra az irodalom közösségi küldetésének eszményeit, sohasem mondott le az esztétikai igényességről. Azért is kell ezt hangsúlyoznom, mert, ahogy tapasztalom, a magyar irodalomértelmezés manapság mintha ismét engedne a politikai prioritásoknak, különben mindkét mára kialakult táborban, mindkét oldalon. Pedig a nemzeti irodalomértelmezés, miként ezt Toldy Ferenc, Horváth János, Komlós Aladár, Keresztury Dezső, Sőtér István, Barta János, Klaniczay Tibor – és Görömbei András munkássága is példázza, mindig egyformán kötelességének tudta a nemzeti szellem ápolását és az európai igények, az európai szellemiség érvényesítését. Görömbei András korai és fájdalmas távozásával ennek a hagyományos összefogó és egyetemességre törekvő igényességnek az érvényesítésében maradt üresen egy fontos poszt és szerep.

Szuromi Pál

Eleven heraldikák

Aligha kétséges: egyre bonyolultabb, befoghatatlanabb világban élünk. A dolgok, a legkülönfélébb viszonylatok irdatlan tömkelege úgyszólván a fejünkre nő. Lassan-lassan alig kapunk levegőt. Ennek dacára – netán pont ezért – valahogy elégünk lett az okoskodó értelmezésekből, magyarázkodásokból. Túl sok van belőlük, főként a politika területén. Holott az lenne a valóság normálisabb rendje, ha a jelenségek tetemes hányada többé-kevésbé magáért beszélne. Ha nem kellene annyi elemzés, közvetítés. Roskó Gábor szelíd, szellemes és szürreális rajzai között is egy ilyenféle biztonságérzet érinti meg az embert. Látjuk, nála az organikus hajladozó növény- és állatformák ugyanúgy helyet kérnek maguknak, mint a tárgyi, technikai vagy emberi motívumok. Eldöntendő azonban: itt a természeti és mesterséges képelemek miként, mi végre szerveződnek önálló, karakteres művészi üzenetekké.

Kár lenne tagadnom: nincsenek túlságosan egzakt, egyértelmű válaszaim. Amint a hagyományos műcímek is hiányoznak a kompozíciók alól. Mintha az alkotó némi fenntartással kezelné a sommás, végérvényesnek tűnő verbális jelzéseket. Inkább kigondol egy természetesebb, szokatlanabb megoldást, s amolyan személyes, töredékes és meditatív szófoszlányokkal látja el munkáit. Amikkel szinte betekintést ad paradox, relativisztikus gondolkodásmódjába. Mégis úgy tűnik: Roskó rajzművészete jórészt a historikus, realisztikus hagyományokból töltekezik. Nem elég a mitikus, keresztény és jelképes motívumok sokasága, de képei szerkezetét egyféle tudatosan tagolt, ikonikus mozgalmasság járja át.

Ákarha bizonyos modern heraldikai víziókat nézegetnénk.

Szubjektív, korszerű heraldika? Igen, nem kell nekünk a reklámgrafika szélsőséges változataig elmennünk, ha e kifejezési forma aktuális támpontjait keressük. A sűrített, jelszerű és asszociációs képszervezés tudniillik kezdettől fogva jelen van a modern törekvésekben. Mi több: az ornamentikás, iniciális kiképzések majdhogynem egyidősek az egyetemes tárgykultúrával. Innen is látjuk: Roskó Gábor szemléletében a historikus és korszerű értékek valami nehezen szétbontható, termékeny egységet alkotnak. Hol kiegészítik, redukálják vagy épp meghatványozzák egymást. E stilizált, látomásos művek azért így sem tekinthetők egyszerű síkdekorációnak. Dehogy. Mert a művész számára a tematikai, tartalmi mozzanatok éppúgy becsesek, mint az autentikus, változatos formai és stiláris megoldások. A szakmai értékelések időnként „progresszív konzervativizmussal” illetik ezt a szemléletet. Nem is alaptalanul.

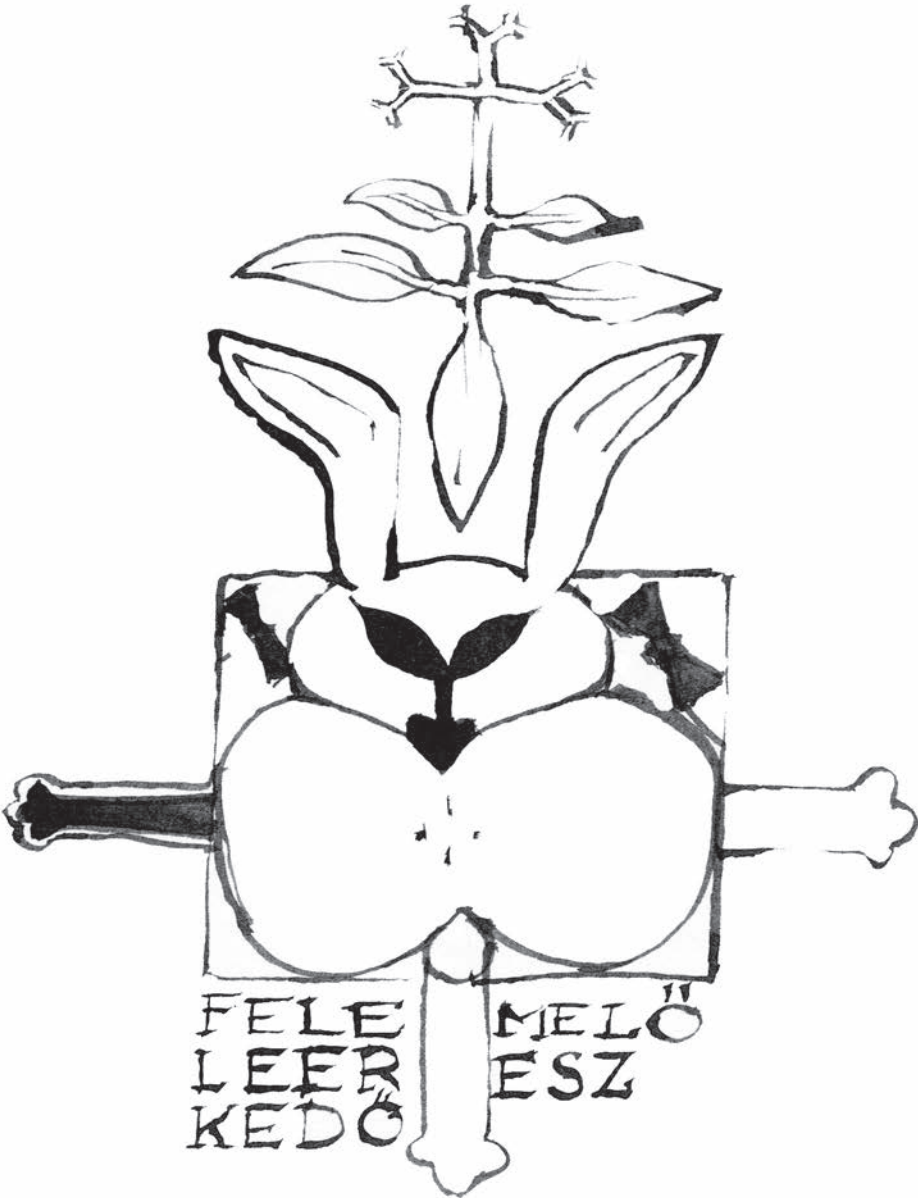
A sokoldalú, kerámiával meg zenével is foglalkozó Roskó egyébként a főváros kő- és embertömegében éldegél. Csak neki a nomád nyugalmú, természet közeli helységek jelennek érdemi megváltást. Jelenlegi rajzsorozata is világosan elárulja: számára a növények, a fák, a távlatosabb térségek voltaképp a létezés alapvető fundamentumát képviselik. Nem véletlen hát, ha tusvízióin időnként életfaszerű képződményeket észlelhetünk. Körülöttük pedig különféle léptékű, irányú halak, madarak vagy kígyók nyüzsögnek, nem is szólva

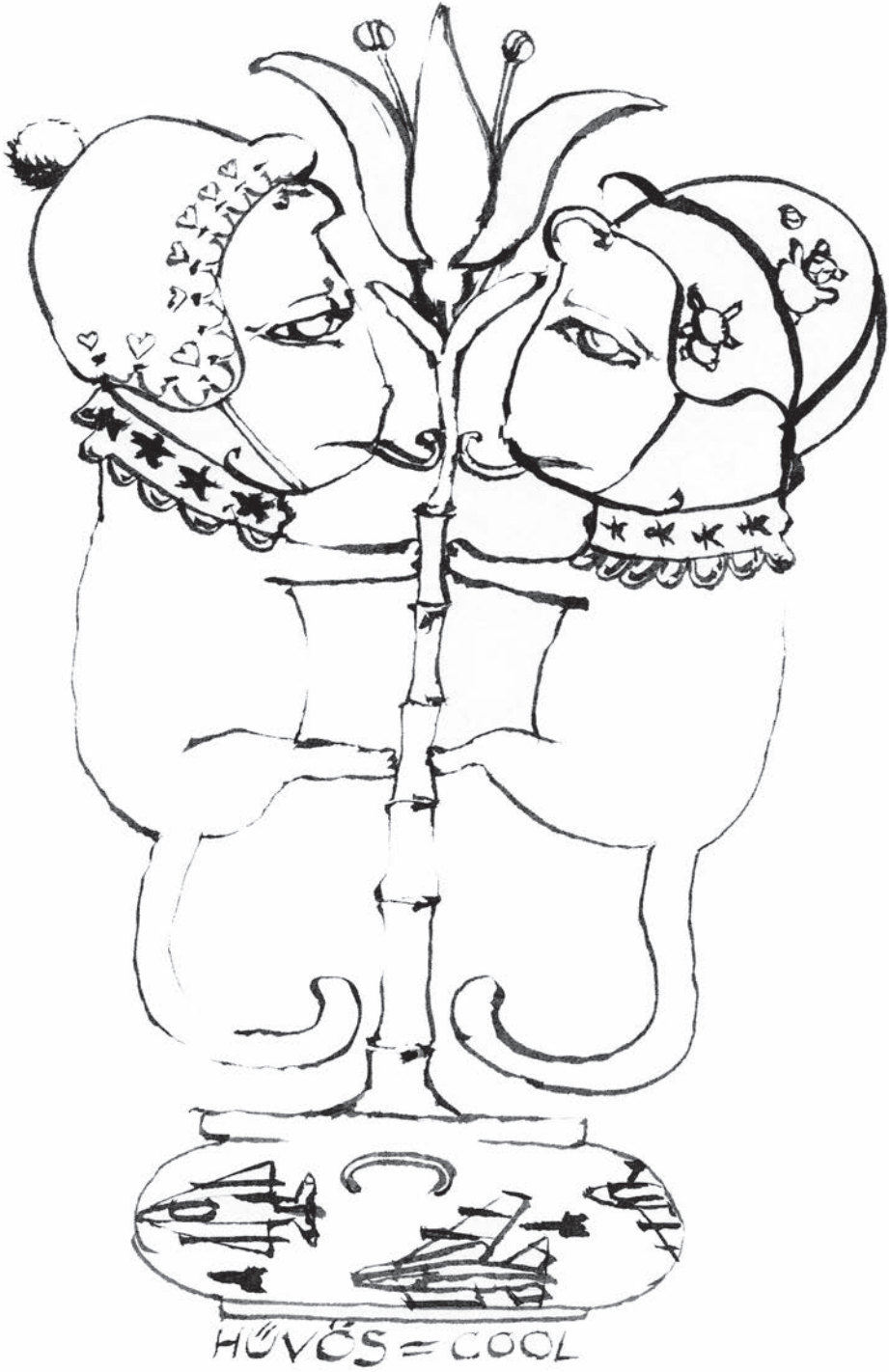
a játékos, kentaur teremtmények és a hajós, repülő motívumok felbukkanásáról. Szóval: az aktuális térbeli, időbeli élményrétegek szuverén kivetítéséről. Ami annyit tesz: az alkotó jelképes heraldikai példatára csak látszólag nyugodt, statikus természetű. Itt sokkal inkább a folytonos nekilendülések és remények, a folytonos alászállások és energikus metamorfózisok övezik az állhatatosnak tűnő életfákat.

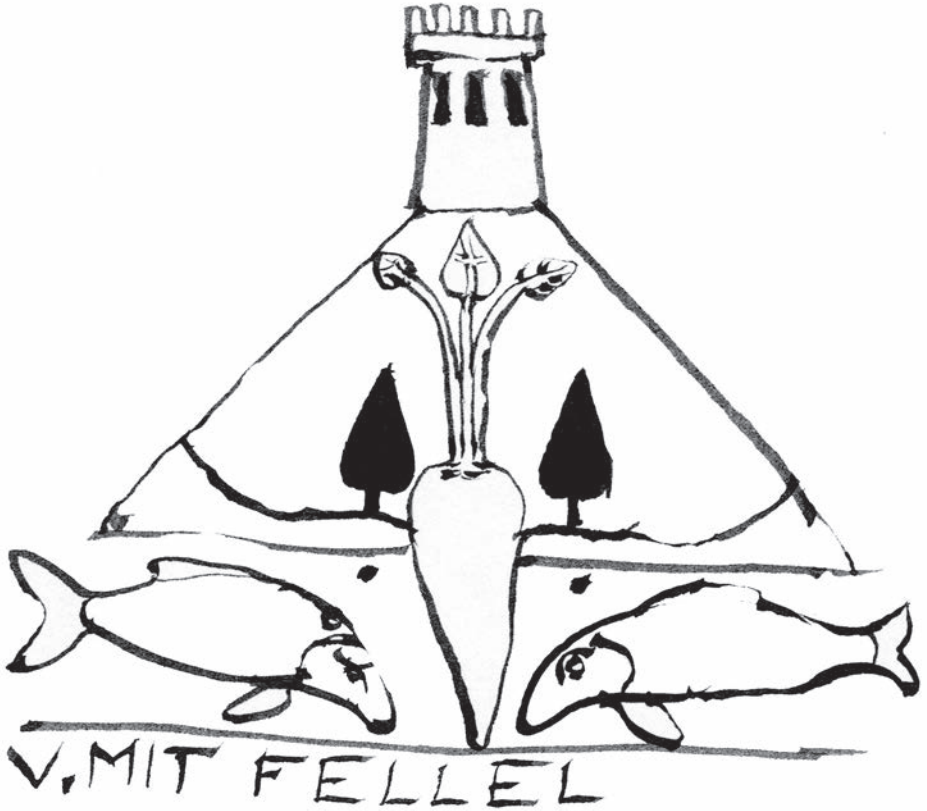
Míntha a művész sehogyan sem akarna lemondani a jóra valóbb, mozgékonyabb harmóniákról.

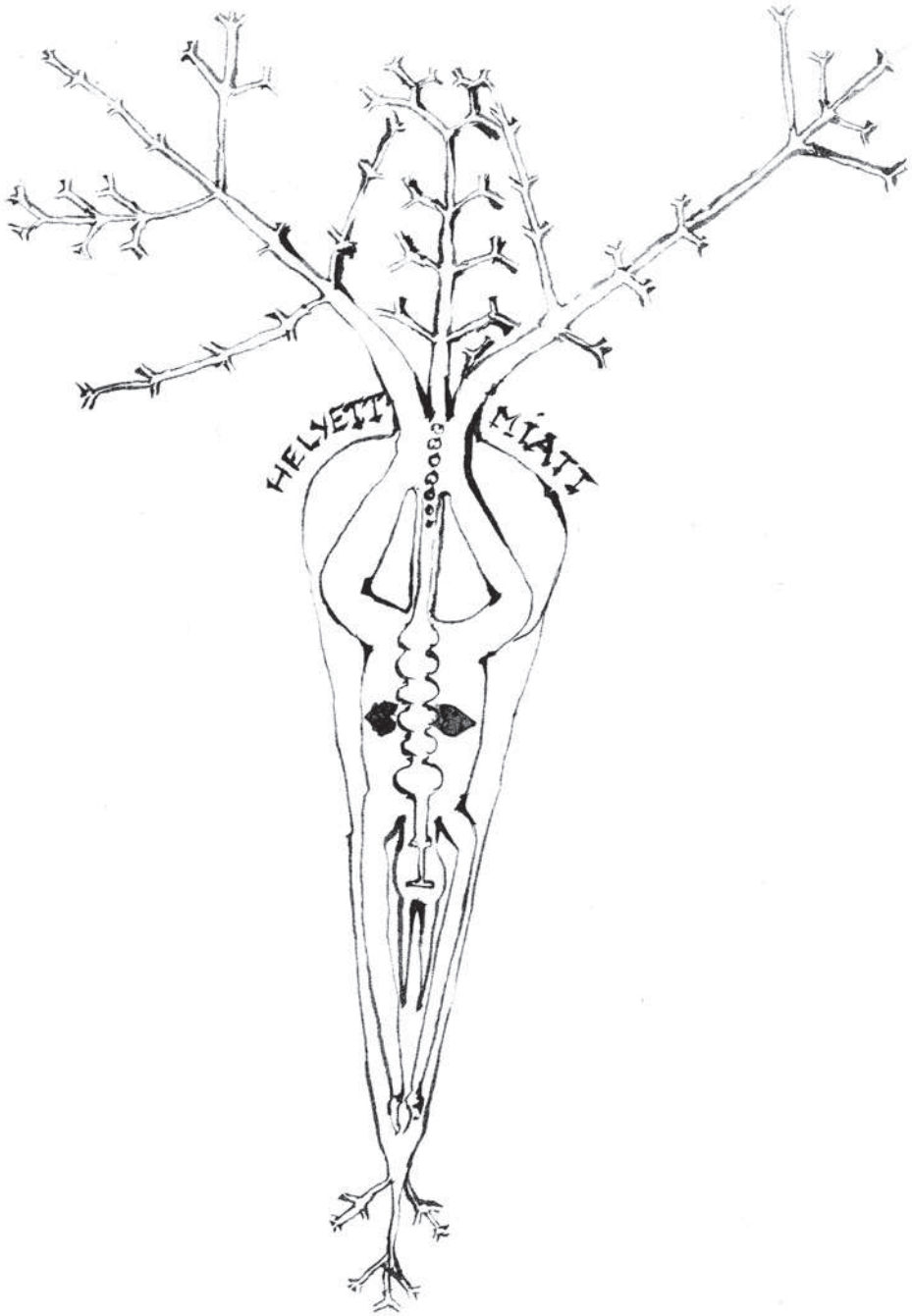
De minek is tenné ezt? Látja ugyan, hogy az eleven lények táborában az agresszivitás, a bujaság, a korlátoltság törvénye uralkodik. Másfelől viszont bölcsen észreveszi: mennyi szívderítő, ironikus kedvesség, okosság járja át földi pályafutásunkat. Nála a leveles, növényi indázatokban is nyilvánvaló helye van a biblikus, korpuszos sugallatoknak, miként az állati jellegű együttállások és elkülönülések is lelki, emberi vonások megtestesítői. Majd az sem mellékes: Roskó Gábor rendkívül komolyan veszi Max Ernst korszakos intelmeit. Aki olyasmit mondott: az igazi érzékenység akkor születik, amikor a festő felfedezi, hogy a fa örvényei és a víz kérgei testvérek, a kövek és a saját arca ikerképek. Ekkor összehúzódik lassan a világ, a művész pedig látja, hogy a látszat esői mögött feltornyosulnak a nagy és lényeges jelek, melyek egyszerre jelentik a személy és a világegyetem igazságát. Nagy, lényeges jelek? Aki az alkotó gyengéd, könnyed, biztonságos rajzain felfedezi az íves levelek, a fák, a halmotívumok, a szívalakzatok és szemformák közötti formai analógiákat, az máris közelebb jutott az előbbi igazsághoz. Mármost a mikro- és makrovilág varázslatos egységéhez.

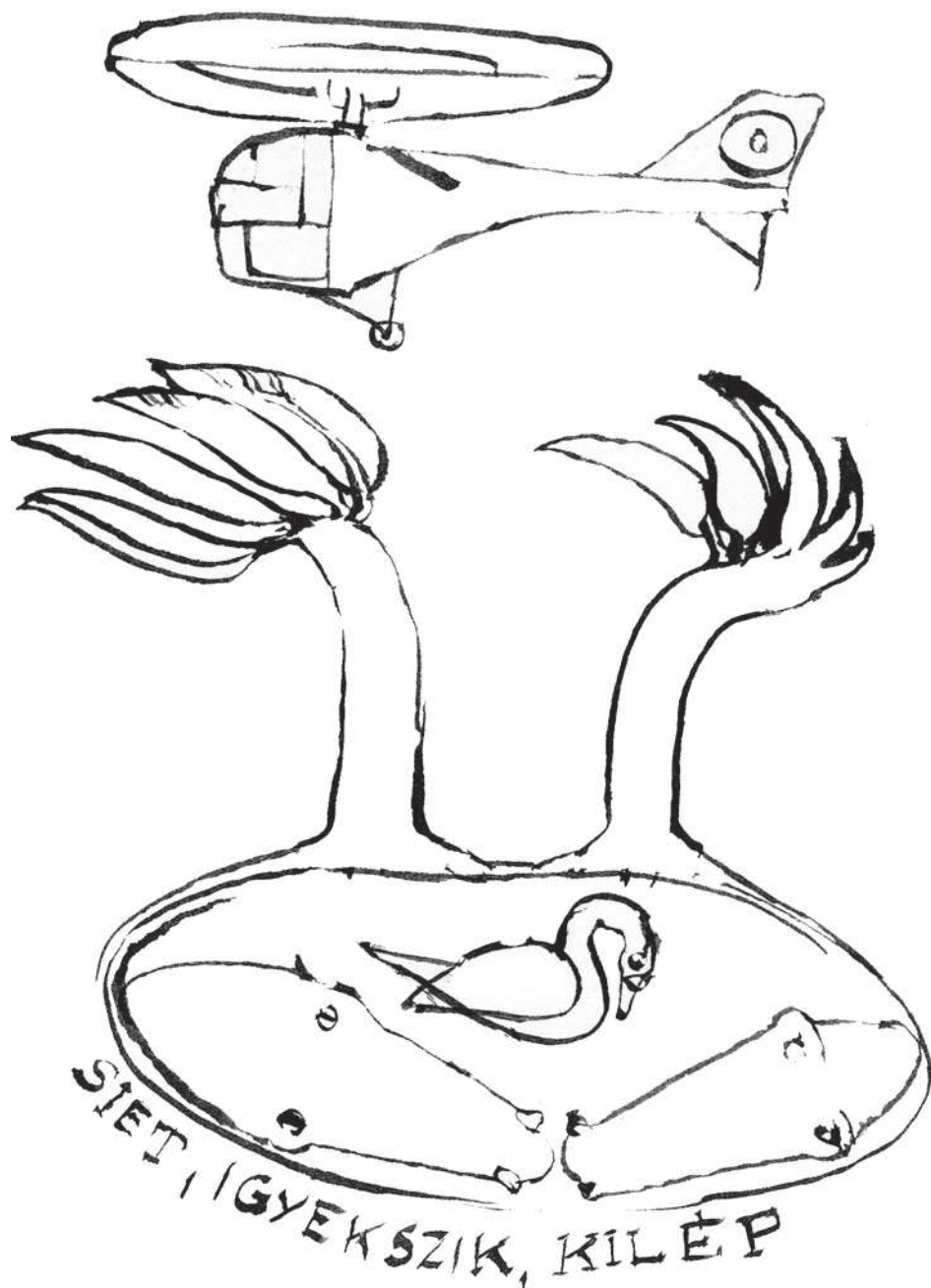
Különben akad itt egyéb átfogó érdekesség is. Nem nehéz észrevennünk, hogy a közismert alkotó a hajdani kódexrajzolók szikár türelmével rója tévedhetetlenek tűnő vonalhálózatait. Neki az olcsó, gesztikus, szépelgő magatartás kimondottan idegen. Inkább a legpuritánabb, tengelybiztos komponálásra bízva művei tartalmi, szerkezeti kibomlását. Innen aztán nem ritkán a páros, duális és iránydinamikus figurafelfogásig halad, mintha számára a vitális elevenség perdöntő jelentőségű lenne. Persze elevenség ide, éltető mozgékonykodás oda: e rajzi látomásokból a létszerű nyugalom és szintetizmus sem hiányzik. Ami egyrészt a szöveges betétek kiaknázása, az a másik térfélen már a képszerkezetek triász, háromszögletű tagolásához kötődik. Más szóval: a biztonságosabb, statikusabb hatáselemekhez. Kissé olyan ez, akárha Roskó Gábor legújabb, eredeti rajzsorozata valami szimbiózist keresne a lételméleti és ismeretelméleti megfontolások között.

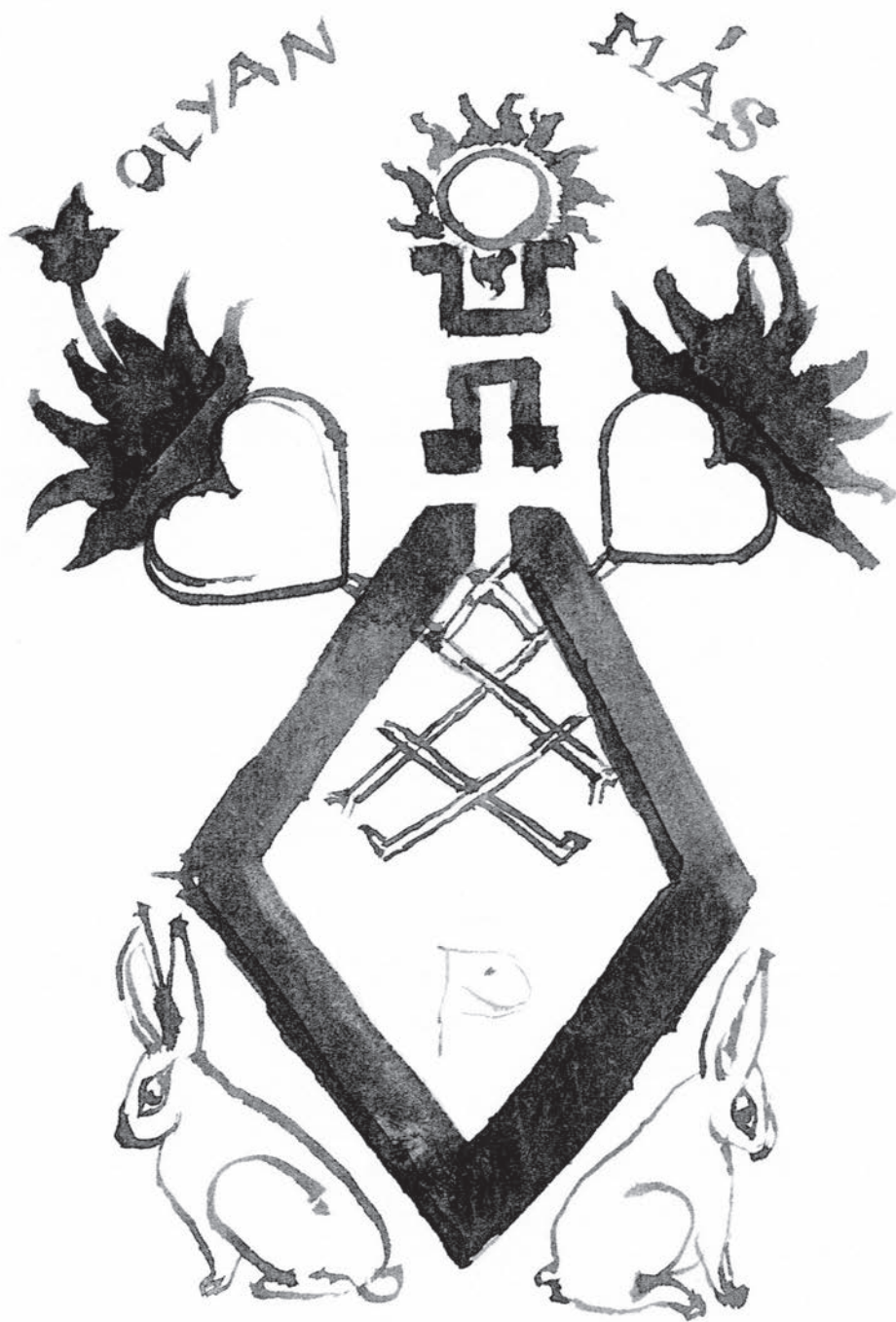

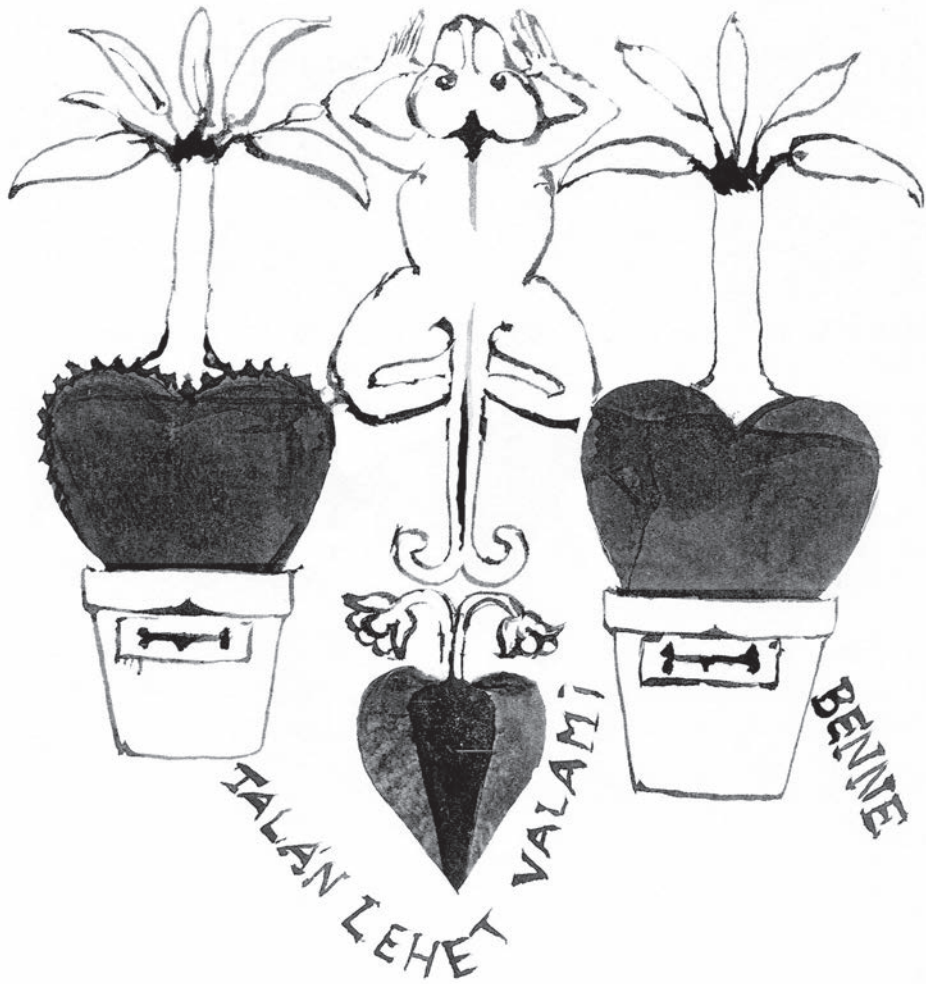

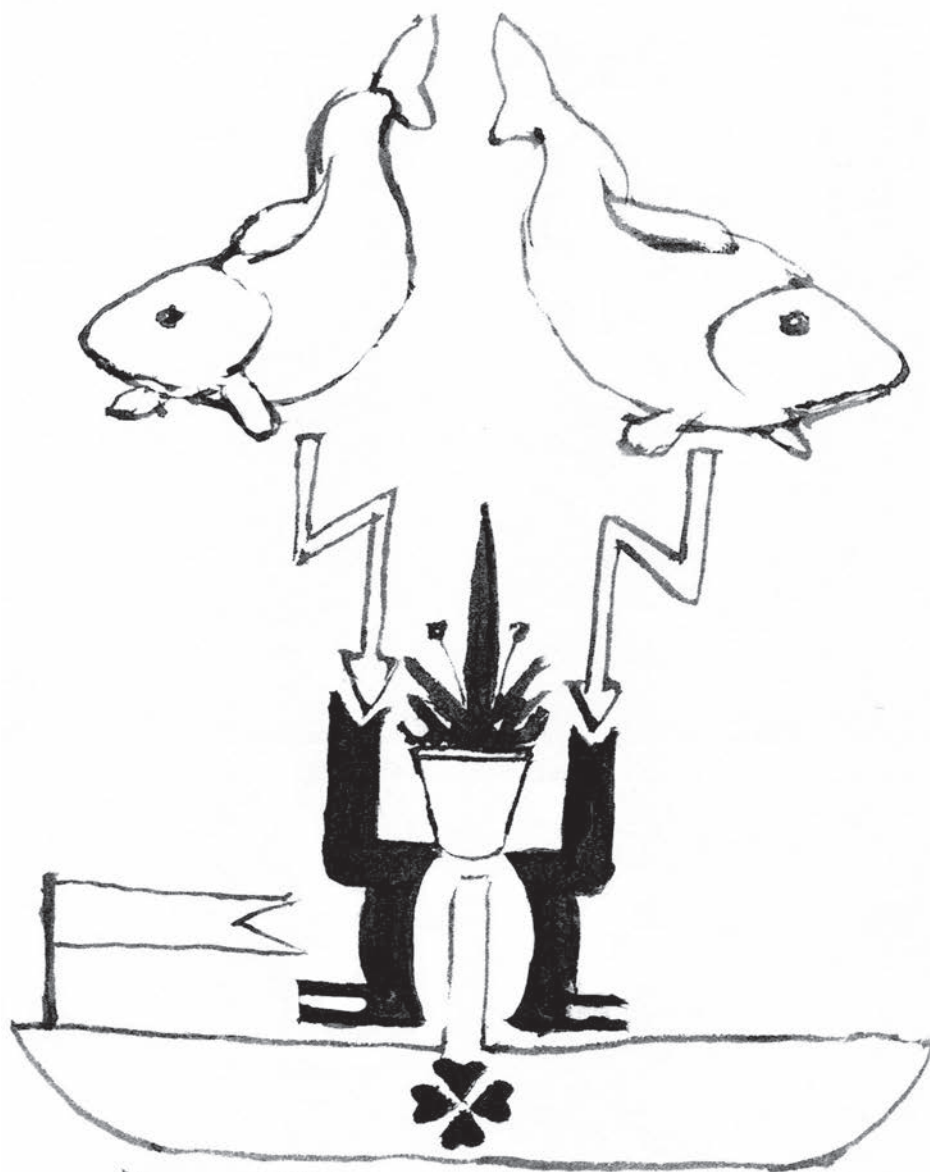

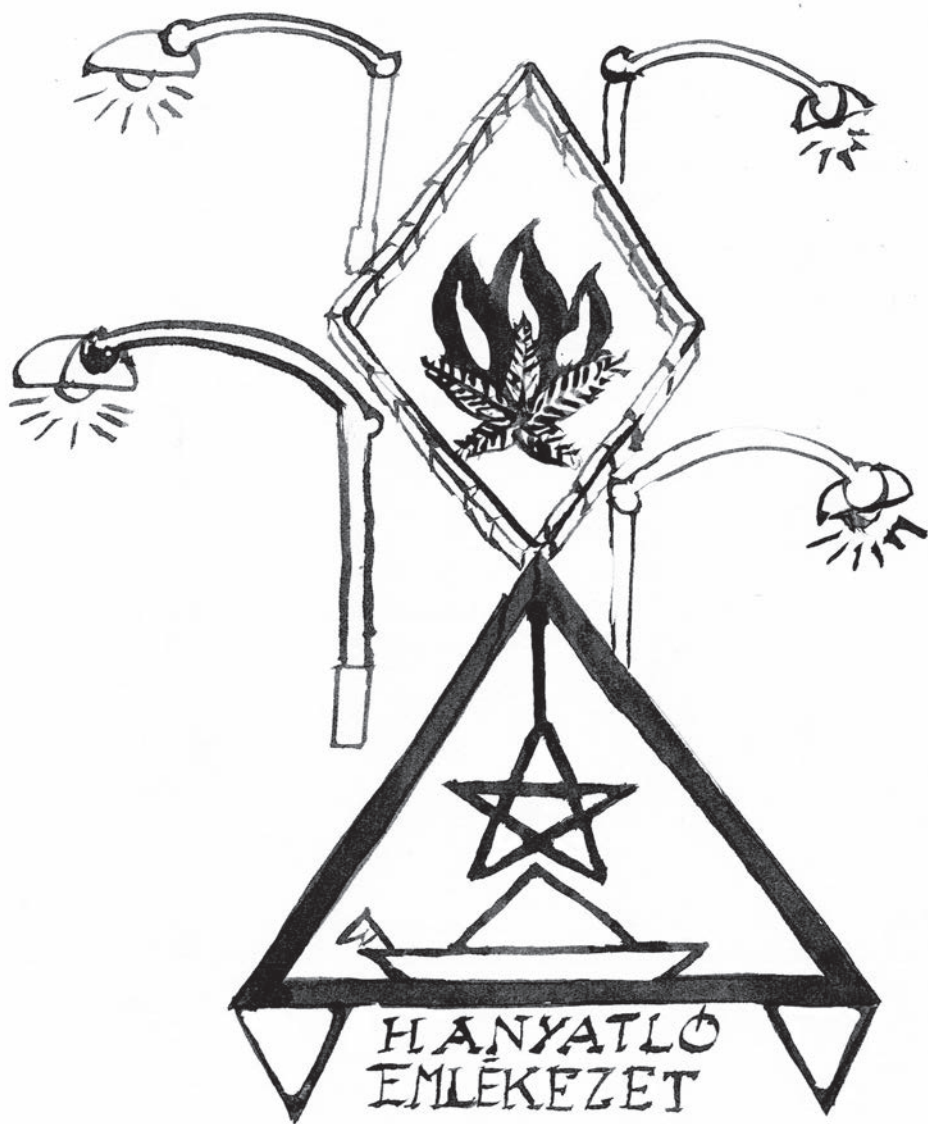

PL:VIMI ELLENÉBEN

Balázs Géza

Pestiesen szólva

Az igazi pesti nyelv

Városi folklór

Mi lenne a pesti, budapesti nyelv? Nyilván az a nyelv, amelyet a város sokfelől jött lakossága fejlesztett ki. Leginkább a városi folklór, vagy népszerűbb nevén az aszfaltköltészet nyelve. Milyen érdekes, hogy a városi népköltészetet az utcát eleinte csak városban borító, korszerű burkolatról, az aszfaltról (német Asphalt) nevezték el. Akárcsak az aszfaltbetyárt, a nagyvárosi, tolakodó, nőket utcán leszólító férfit.

Valódi pesti nyelvnek, nyelvhasználati jelenségnek számít Scherz Ede egykori rádióbemondó gyűjteménye a rádió humoráról, Békés István pesti anekdotái, Eröss László elemzése a pesti viccről, Háty Ágnes városifolklór-szövegei vagy Balázs Géza graffitigyűjteménye a gödöllői helyi érdekű vasútról. Az antropológia másodelemzésnek tartja, amikor magasabb kulturális rétegből következtetünk egy alacsonyabbra. Biztosak vagyunk abban, hogy Karinthy Frigyes is nagyon sokat vett a városi folklórból – amelyre azután jócskán hatott is. A pesti életről és nyelvről sokat tudott Tersánszky Józsi Jenő, de Móricz Zsigmond is. Említendő Nagy Lajos *Budapest nagykávéház* című könyve, Németh Andor *Egy foglalt páholy története* című kulcsregénye. Ott van Esterházy Péter KMP-je (*Kis magyar pornográfia*) – tele városi anekdotával, Moldova György kőbányai nyelvhasználati jelenségekben bővelkedő élőnyelvi adatai, Mándy Iván megható, költői városi történetei a villamosokról, mosodákról, uram bocsá’ nyilvános illemhelyekről és a Darling presszóról (a mai Csendessel, az egykori Fiume kávéházzal szemben, a Ferenczy utcában). Fejes Endre vallomása az „ezer-szer áldott” nyolcadik kerületről, Temesi Ferenc regénytrilógiájának második és harmadik része: a *Híd* és *Pest* sokszor vérbő városi történetekkel is; Konrád György látogatója és városalapítója. A történetek jönnek a folklórból és tartanak vissza a folklórhoz.

A szójátszó Budapest

„A szójáték a legalantasabb szellemeskedés. Ez a száraz emberek humora.” Kosztolányi Dezső 1910-ben írt cikkében nem éppen rokonszenvesen jellemzi a szójátékot. „A szójátszó ember lelke sivár, üres, taplós. Shakespeare, ha valakit nagyon megvet, szójátszóvá teszi [...] Kóros jelenség. Az elmegyógyintézetben a poliphrasia-ban szenvedők a legkitűnőbb szójátékokat faragják.” De a fővárosi szójátszóknak fölmentést ad Kosztolányi: „Egy főváros életében és fejlődésében azonban már értékelző a szójáték [...] Ez a tömeg olcsó és szegény szellemessége. A mob vinkóval mulat, ponyvaregényt olvas, gyenge olajnyomatokban gyönyörködik, a szentimentalizmusa egy malacbanda vimnyogásánál vagy egy verkli hangjánál csurran ki, humora pedig szójáték. Mindegyik nagyváros roppant sok szójátékot termel [...] A szójáték megszüli az ellenszójátékot. Mindez pedig villámgyorsan szétfut a kávéházakba, a mulatókba, a turfra, a magánlakásokba, az újságok útján a vidékre, s ott még egyszer felcsillan,

---

Részletek *A pesti nyelv* című, hamarosan megjelenő könyvből

ragyog egy-két napig, azután meghal.” A szellemes városi szójátékok között Kosztolányi fölfigyel az éljen-ből féljen-t faragókra, a falra karikatúrákat rajzolókra, s kiemeli a pesti kabaré szerepét: *„itt teremnek a szójátékok korcs poétái, akik mégiscsak poéták [...] Nagy Endre, aki pár év alatt megalkotta a budapesti magyar kabarét, tett annyi szolgálatot a művészetnek, a nyelvnek és a magyarságnak, mint az Akadémia [...] Mosolyogni, tréfálni, nevetni tud ez a város, ez a szegény gyerek, akit a mostohája pincszobákban lakat, akinek meszes vizet adnak tej helyett, aki hamisított kenyeret, vaját és húst eszik, s már fiatalon halálra dolgozza magát. Mosolyog és játszik a szavakkal.*” A kabarék előzményeként az orfeumot, az olcsó, zenés kávéházat tekinthetjük (nőimitátorral, grimaszemberrel), melyet magyarul zengerájnak neveztek. A szójátszó Budapest korszakait leginkább legfontosabb médiumairól nevezhetjük el: a Borsszem Jankó (Ágai Adolf), orfeumok, kávéházak, Rádió kabarészínháza, Ludas Matyi, Hócipő (újság), Vidám Színpad, Mikroszkóp Színpad, Esti Showder (utódja: Fábry), Dumaszínház.

Aszfalthumor

A pesti humor egyik megnevezése: aszfalthumor, aszfalköltészet, flaszterhumor. Miből áll az aszfalthumor? Különbőféle szövegekből, szövegtípusokból, műfajokból: szójáték (nyelvi játék), vicc (jellegzetes pesti vicc, vicctípus), eufemizmus, városi történet („igaz” történet, élménytörténet), városi legenda (urban legend; különösen gyorsan terjedő álhír, pletyka, bizonyítatlan esemény), állandósult szókapcsolatok (szólások, szóláshasonlatok, szállóigék, különféle bölcsességek), jellemző névadás (és névtorzítás), reklámvers stb. A folklór és a tömegkultúra jellemzőjét mutatja, hogy némely műfajnak ismerjük kitalálóját-fölfedezőjét, leghíresebb terjesztőjét, mások névteleneek; további jellemzőjük a változatoság, a változatokban élés; a gyors terjedés és átalakulás. A városi folklórban kiemelkedő szerepe van még mindig a folklórra jellemző szóbeliségnek, de más médiumok is bekapcsolódnak: graffiti (falfirka), fénymásolat, színpad, rádió, televízió, s újabban az sms és az internet is. Ezért beszélhetünk sms- és internetfolklórról.

Néhány különleges nyelvi humorféleséget bemutatok. Jellemző szócsavarás a csereszerkezet (keresztszerkezet, kiazmus). Grétsy László szerint Vadas Pál alkotott „össze ne tévessze!”-sorokat.

Össze ne tévessze
a boka táját a toka bájával,
a borztanyát a torz banyával,
a csárda zaját a zárda csajával,
a száradt fűzet a fáradt szűzzel,
a fartót a tar fővel,
a harcsa máját a Marcsa hájával,
a jó bor kulcsát a kóbor Julcsával,
a csokorban adott bókot a bokorban adott csókkal,
a foltos bölényt a boltos-fölénnyel,
a hős ember nevét a nős ember hevével,
a réti pipacsot a péti ripaccsal...!

A szóalkotó minta, példa máig eleven: A Kőrösi-Csoma-gimnázium kedvelt „cserés” neve: Csőrösi Koma; a trójaiak végzetes tévedése: összetévesztették a csellót a lócsellel, vízilófia nem filozófia, sőt szóviccekben is gyakori. Az újabb példák a „Nem mindegy...” kezdetűek, és olykor vaskosabb tartalmúak. A „mai folklór” olykor tabutöréssel, például az durvasággal (az eufemizmus ellentétével, a kakofemizmussal) akar iróniát kelteni.

Nem mindegy,
hogy egyöntetű vagy ön egy tetű.
hogy vízibusz vagy buzi visz.
hogy mögöttem vagy nem öttem mög.
hogy teniszpálya vagy pénisz tája.
hogy rovarszervet ivartalanítani vagy ivarszervet rovaratlanítani.
hogy mire fekszel: nedves kőre vagy kedves nőre.
hogy vörös szalag vagy szőrös valag.
hogy véres párbaj vagy páros vérbaj.
hogy cseréljünk helyet vagy heréljünk csehet.
hogy kecsesen ringó fecske vagy recsegve fingó kecske.
hogy köhögve röpülsz vagy röhögve köpülsz.

Rigmus formájában: Lassan lépked Samu herceg, lába alatt hamu serceg. Összetett példák: Nem mindegy, hogy Gödön van szobrod vagy Szobon van gödröd. Az viszont mindegy, hogy Tiszalökön dobnak ki a vonatból vagy Tiszadobon löknek ki a vonatból. Illetve: No de, Józsi bácsi, nem székletből sormintát végig az ajtóra, hanem székletmintával a sor végére az ajtóhoz! Sajátos pesti „kiazmus” az összetett szó elő- és utótagjának cseréje: bérlőtárs – társbérlő, állampárt – pártállam, csónakmotor – motorcsónak, padlószőnyeg – szőnyegpadló, filozófia – vízilófia. Humorforrás az összetett szavak további összetétele (amikor az első összetett szó utótagja egybeesik a következő összetett szó előtagjával): ágyékkötőfék, bánatpénzverde, heregolyószóró, körömágyjelenet, lámpavasbeton, lyukkártyapakli, négercsókbetegség, nyálmintatánítás, öreglányanya, partizánvezércikk, rablólóhúsüzem, sírásónyel, szántóféldömb, zászlóaljnövényzet.

Szóhatár-eltolódás

Egy újabb kedvelt pesti, itt kispesti szójátékforma a szóhatár-eltolódáson alapuló mondás, versezet: Egy kispesti vendéglőbe / egy kis pesti vendég lő be. További példák: Nem lehet a Márta másé, / mert a Márta már Tamásé; Ha tágul a Kata laticellába / hatágú lakat alatti cellába; Az asztalon egy pár zokni / én meg az ágyban párzok ni. A „mesteri rímek” aszfalköltészeti rigmus is ezen alapul: Amikor ezt komponáltam / A Dunán egy kompon álltam. Vagy a „magas” költészetből, Weöres Sándor *Végrím* című verséből: Aj, e nő-kebelű Lidi óta / A Jenőke belül idióta.

A korábbi Lágymányosi hídra (ma Rákóczi híd) is ilyen vicc utalt. A hídnak japán eredetű neve van. A vicc számos változatban kering (2005 óta):

A japán házaspár, Isuwa (lány) és Nyosihid (fiú) reggelizni készül. Isuwa tesz-vesz, Nyosihid még a fürdőben van, sietne már, de enne is valamit. Ezért kikiabál törülközés közben Isuwának:

- Fő még a tojásom, Isuwa?
- Lány má’, Nyosihid!

A japán megy haza a munkából, és kérdezi a feleségét:

- Mi lesz a vacsora, Nyosihid?
- Tojás, Yamamoto.
- És lány má’, Nyosihid?

- Mit főzöl, Nyosihid?
- Lány tojást, Takamoto.
- És lány má', Nyosihid?

Metaforikus (átvitt) jelentések

A szavak konkrét és átvitt (metaforikus) jelentésének egymásba játszásából adódnak tréfás szólások. Ezek közül néhánynak első forrása az 1930-as évekből Grätzer József *Sicc* (Szórakoztató Időtöltések Cseles Csalafintaságok) című könyve. A halálra sok képes kifejezés utal, ezeket „konkretizálja” a szójátészó.

Ki hogyan hal meg?

- A bányásznak örök világosság fényeskedik.
- A boldogtalan megboldogul.
- A kertész a paradicsomba jut.
- A hajóskapitány révbe ér.
- A suszter feldobja a bakancsát.
- A házmester beadja a kulcsot.
- Az aratót lekaszálja a halál.
- A színész letűnik az élet színpadáról.
- A portásnak megnyílik a menny kapuja.

Ki hogyan beszél?

Andersen: mesésen; bakter: vigyáz a szavakra; birkózó: félvállról; borbély: habozva; bukott diák: ismétlésbe bocsátkozik; bűvár: mély értelemmel; céllövő: célzattal; ebtenyész-tő: kutyafuttában; edényes: mázosan; fagyaltos: hidegen; fogorvos: idegesen; folyamór: mint a vízfolyás; gyógyszerész: apatikusan stb.

Félremagyarázó

Tímár György terjesztette el a félremagyarázást, melynek nyomán egyre újabbak születnek:

- Hogy hívják az olvasó juhászt? – Nyájas olvasó.
- A vámpírok adminisztrátorát? – Vérelszámoló.
- Az okos kisleány nagyszülőjét? – Agymama.
- A háromdimenziós szekeret? – Térfogat.
- A tréfás kávéfőzőt? – Mokka mester.
- Az átlátszó kutyát? – Nejlontacsó.

Kétszersült mondatok

A tréfás és abszurd filmcímek az 1960-as években bukkantak fel a pesti humorban: Véres lábnymok a levegőben, A szíven szúrt gatyamadzag története, Öngyilkos lett a halott, Vak asszony visszanez, A döglött tehén bosszúja, Az özvegy tehén bosszúja, Tömegverekedés a lakatlan szigeten, Vihar a biliben...

Ragozási sorok

Egészen egyedi és a magyar nyelvből kiválóan adódó szójáték a szavak, nevek „ragozása”. Például olyan szavak egymás mellé állítása, amelyeknek eleje személyes névmásokra rímel:

Én ekelek
Te keregsz
Ő gyeleg
Mi nistrálunk
Ti vornyáztok
Ők lendeznek

Karinthy Frigyes Mautner Ödön nevére készített mesteri hasonlót:

Tegnapelőtt utner én dönök
Tegnap utner te dönsz
Ma + utner Ö + dön

Szólásferdítés, antiproverbium

Számos modern szólás egyszerűen csak öncélú játék a nyelvvel. Ide tartoznak a különböző szólásferdítések – amelyekből Galla Miklós, illetve a L'art pour l'art Társulat és Dolák-Saly Róbert stílust is csinált, ám ezek is korábbi eljárások, a népköltészet, aszfalköltészet és persze Karinthy Frigyes stílusának folytatásai. A mai folklorisztika antiproverbiumnak nevezi a jelenséget. Pl.: Nem a győzelem, a részvétel, hanem a fontos; Közös lónak túrós a táska; Kicsi a bors, de főleg az örölt; Okos enged, ha már szenved; Aki mer, annál van a kanál; Nem minden arany, ami hörcsög (= Nem mind arany, ami fénylik); Nem a Dunakeszi az embert (= Nem a ruha teszi az embert); Aki másnak Ermitázs, maga esik bele (= Aki másnak vermet ás, maga esik bele); Szegény ember vizel és főz; Ki a hideget nem szereti, hóember még lehet; Néma gyereknek az anyja sem látja a fától az erdőt (vegýtített, kontaminált szólás).

Paradoxon-szólások

Sokszor nyelvi lehetetlenséget (paradoxont), összeférhetetlenséget fogalmaznak meg a szólások. Például: Ezek a patológiák napról napra kihaltabbak; Csak a hangom miatt nem lettem énekes; Polihisztor vagyok és más tudományokban is jártas. A Ha... kezdetű szólások egyik típusa ún. elvárástörő paradoxont tartalmaz: Ha nagyapámnak áramszedője lett volna, nyilván villamos lett volna; Ha nagyanyámnak kereke lett volna, nyilván omnibusz lett volna.

Erre hasonlít Karinthy Frigyes számos paradoxona a *Találkozás egy fiatalemberrel* című novellájából „A várkastély leszállt a hegyről, és ostrommal bevette a völgyet... A tölgy meghódította a folyondárt és szerelmesen körülcsavarta.”

Kevés vagy, mint BKV-nál a kényelem

A hagyományos szólások helyett a városi fiatalok egyre több új szólást, szóláshasonlatot és közmondást találnak ki. Hihetetlen gazdagságú pl. a Kevés vagy... kezdetű, a másik leértékelését mutató szólásféleség – köztük néhány pesti is: Kevés vagy, mint Balaton szeltemben a hullámverés; Kevés vagy, mint BKV-nál a kényelem; Kevés vagy, mint börtönben a vészkijárat; Kevés vagy, mint disznóságban a rőfögés; Kevés vagy, mint dobostortában az ütemérzék; Kevés vagy, mint erdőtűznél a vízipisztoly; Kevés vagy, mint fűben a gyíkpi.

Nehogy már a Lánchíd folyjon a Duna alatt

Újabb szólástípus, amely a másik ember figyelmeztetését szolgálja: Nehogy már a befőtt rakja el a nagymamát; Nehogy már a Lánchíd folyjon a Duna alatt; Nehogy már a bogyo egye meg a madarat; Nehogy már a cigi szívja az embert; Nehogy már a cipő húzza fel az embert; Nehogy már a csörgő rázza a gyereket; Nehogy már a fa tekeredjen a kigyóra; Nehogy már a fagyi visszanyaljon; Nehogy már a fark rázza a kutyát; Nehogy már a kakukkból jöjjön ki az óra; Nehogy már a ketrec rázza a majmot (= lehetetlenség, hogy ez megtörténjen).

Munkásszólások

A városi folklór (új és kicsavart szólások-mondások, közmondások, különféle – többnyire pajzán, sőt obszcén rímek) éltető közege a városi nép, különösen a hagyományos munkáskerületek lakossága. Ide tartoznak a szakmák tréfás megnevezései: ampercsósz, kábelgyík, kóboráram-kereső, szikracsósz (autóvillamossági műszerész), kittnyaló (autófényező), lemezlovas, pléharkály (karosszerialakatos), olajbúvár, olajpatkány (autószerelő).

Vannak jellemzően kőbányai vagy angyalföldi szólások. Kőbányai „kikezdés” például ez: Anyáztál? Nem? Akkor én hazudok? Vagy az a szólásmondás: Kőbányán könnyen bele lehet szaladni egy kóbor pofonba. Különösen virult a munkáskerületek folklórja a rendszerváltozásig (1990). Ebből az időszakból, Angyalföldről, két szakmunkásképző iskolából származnak a következő (többnyire a nyers erőszakot hangsúlyozó) szólások, rigmusok: Beépíték egyet, hogy nem győződ lebontani; Deltás vagy, mint a kólásüveg; Ha melléd ütök, megkékül a levegő; Ki a Duna vizét issza, az a saját vizét issza vissza; Kiszedem a szádból a bélést; Megszívtad, mint a torkos borz; Ne háborogj, nem vagy te tenger; Ne nézzél, kérdezzél!; Szóltál valamit, vagy csak a szél lengette a pófádat; Úgy megütlek, hogy a fogaid körmérgőzést játszanak a bennmaradásért. Pajzán énekek: Reggel alma, este alma, ettől nő a kebled halma; „Megjártam én Pestet-Budát...”. Munkarigmus: Nekiálltam ész nélkül, falat húzni mész nélkül; Egy kis malter, egy kis mész, kőművesnek nem kell ész; Itt egy lyuk – sajnáljuk. Tréfás versezetek: Ha fáj a lába, a BKV ingyen amputálja; Olyat beverek, hogy fogad kipereg; Nem számít, majd a mentő elszállít; Nicsak, nicsak, hátában egy bicsak, nem is bicsak, hanem véső, elmenekülni már késő; Még egy ilyen versike, s beváglok a tepsibe. Kínrím: Az utcában jön egy Zil, vigyázz, mert még elgázil (Zil – szovjet teherautó-márka). Tréfás közlekedési sírfeliratok: Benzinkútnál szivarozva felszállt, de még nem tért vissza; Itt nyugszik a Jakab Antal, fára mászott a Trabanttal; Az van írva e fejfára: Mielőtt kiszállsz, nézzél hátra; A gyümölcsöt úgy szerette, hogy autóstul ment fel érte; Háttal ment a forgalomnak Nagy Zsiga, nem szembe, azt sem látta, hogy jut a mennybe; Kivilágítatlanul tolt a kerékpárját Szász Szepi, most az örök világosság fényeskedik neki; Itt nyugszik Kelemen Tódor, átment a busz előtt jókor; Itt nyugszik x. y.: Lakásra gyűjtött, nem evett, csak kását, most aztán megellete az öröklakását.

A focirigmusok gazdag tárházából: Tiszán innen, Dunán túl / Fradi–Dózsa 3:0; Falu végén van egy WC, oda jár az FTC, de a Fradi illetudó, nesze, Dózsa, itt a klotyó; Szeretem a sört, bort, pálinkát meg a Fradikát.

Firkálások a gödöllői HÉV-en

Az 1980-as évek elején még egyetemistaként összegyűjtöttem és megjelentettem a gödöllői (cinkotai, kerepesi, csömöri) HÉV műbőr ülésein található firkálásokat

(graffitiket). Elsősorban diákok firkálhattak, mert az illetékesek szerint szünetidőben kevés új felirat keletkezett. Ez a gyűjtemény lett az első ilyen jellegű tudósítás, rendszerezés és kiadvány egy adott korszak, terület és korosztály firkálásaiból. Egy korszak nyelvi lenyomata.

Egyszerű kijelentések (szerelmi vallomások stb.): Kovács Gábor imádlak Kati de mint havert; Én szeretlek és te nem szeretsz engem; Itt járt a Delfin órs; Rázós HÉVEN nem lehet rajzolni; Aki szeret az rossz ember nem lehet; Mindenki hülye aki nem csöves; Rohadt/Helyes popperek vagyunk / persze mert minden popper 6-nak számít Hatökrök. Egyszerű felszólítások: Éljen özv. Kissné és Nyeles fésű; Éljen a gödöllői hálósákos nemzedék; Egy komfortos szív eladó elköltözött a régi lakó Új lakót keresek rendeset hejeset cím lélek utca 6. közvetlen a szív alatt; Aki olvassa 100000 Ft-ot fizet / ha ha és hova küldjem a pénzt te tírják. Máskor azt is írda oda, Hogy hova; PUNKOK nézzetek tükörbe; Zsuzsa eltiportál egy sérült lelket 1982. máj. 12-én Magda, téged meg már nem tudtalak szeretni 1983. II. 1. Versek: Dolgozz keveset nem érhet baleset; Szeretnék szeretni szerelmet szerezni; Kuka utas vésd az észbe ne szólj bele a vezetésbe; Midőn eljön a szent 9 óra a krimo ajtájára nagy betűkkel ki van írva hogy NYITVA!; Egy lány vagyok a sok közül egy lány a HÉV-ről Szemem zöld és színét változtatja hajam színe barna s tudom jól halandó ember vagyok mint te is Gyöngyi. Csúfolók: A csövesek temetője a popperek pihenője; Csövi gyerek megegyelek nem eszlek mert hülye leszek.

Szeretlek nagyon! Meghalok érted!
nem hagylak el soha míg élek
Komolyan mondom, hogy járjál velem
4-szer majdnem meghaltam érted
1 szer = aláugrottam a vonat alá
2 szer = tintát ittam
3 szor = leugrottam a fáról fejjel és agyrázkódást kaptam
4 szer = elűtettem magam egy teher autóval

Korunk budapesti szólásai

Pestiesen szólva...

Egy korábbi gyűjteményemben kocsmafilozófia, aszfaltköltészet, internetfolklor alcímmel adtam közre a Budapesthez is kapcsolható szólásokat. Példák: A budapestiek az autót esernyő helyett használják; A ganz-mávagosnak sincs otthon kismozdonya (nem mindenki szakbarbár); A kocsmá olyan helyiség, ahonnan csak az ott dolgozók jönnek ki józanul; A kultúra kivágja nála a biztosítékot; A nap már a rántott húson is átsüt (nagy meleg van); Anyáztál? Nem? Akkor én hazudok? (kőbányai kikezdés); A sütőipari szakmunkás klottgatyában libegő nemi szervét (eufemizált káromkodás); A TV-nél dolgozik (TV = temetkezési vállalat); agyilag zokni (nagyon kimerült); Ahogy Kun Béla mondta: Be a szervezethe! (koccintáskor mondják); Aki beáll kurvának, ne sírjon, ha basszák; Akit harminc felett buszon látunk, az vagy ellenőr, vagy sikertelen az életben; Akkora paraszt vagy, hogy az óvodában kombáj volt a jeled; Akkorát bevágtam neki, hogy átment a vitrinen, feltekeredett a fogásra, mint a szójabab; Aludj jól – a moziban (tréfás köszönés); Anyádék is inkább moziba mentek volna; Annyi az esélye, mint Szálasinak a fő tárgyaláson (semmi esélye sincs); átment szénlehordóba (durván viselkedik); Az én fiam meg a te fiad üti a mi fiunkat; Az érett színéket kedveli (áthajt a piroson); BMV-vel jár munkába (busszal, metróval, villamossal); egyszerűen nagyszerű; Én is vittem valamire, a villamoson fél kézzel elérem a kapaszkodót; Én se megyek el

egy toplessbárba táncosnőnek; Marxista ne legyen filozófus; Fújt a bőrgyár, menni kell; Ha az ember Biopon, ne mosasson Patyolattal; Hol érdekel?; Kádár bosszúja (a szocializmusból maradt termékre); Keresd meg Gobbi Hilda lovas mellszobrát (annak mondják, aki lehetlentlén kér); Kevés az olyan ember, akinek az arcképével ki szokták tapétázni a Magyar Tudományos Akadémiát; Komcsi mondom, nem szorcsizom (komolyan mondom, nem szórakozom); Lecsaplak, mint sofőr a taxiórát; Leugrott a tizedikről, mert azt hitte, csak egy ugrás a Sugár (Csak egy ugrás a Sugár – reklámrigmus, 1981); Majd ha az Osztyapenkó lépést vált (soha); Megbukott, mint Rottenbiller; Megyek a henyóval a Szöcsibe (megyek a 78-as busszal az Országos Széchényi Könyvtárba); ...mint atom (nyomatékosító); Olyan vagy, mint a lépcsőház: sötét és korlátolt; Olyan sötét vagy, hogy a szádban a Negro is világít; Olyan szellemes vagy, mint a Kerepesi temető; pestiesen szólva (a mondanivaló, a stílus minősítése); Puncstorta rendel! (az egyik belvárosi cukrászdában ezzel a mondattal jelzik fiatalabb férfiak idősebb hölgyeknek, hogy készek – némi támogatás fejében – alkalmi együttlétre); rászakadt az OTP (hirtelen sok pénze lett); secperc alatt (semmi perc alatt, azonnal); szuperben mosom a jattost (szuper benzinben mosom a borralalós kezemet); szuterén jog és manzárd kötelesség (a szuverén jog és magán kötelesség torzítása); tele van a faxunk (szójátékos szólás); Vasedény orrú bába; Vegye célba Zebegényt, ahol kielégítenek minden zabigényt; Véletlenül nálam van a fiam mellszobra; Verekszik, mint Botos András a gyermekmegőrzőben; Villog, mint Jani az akciós mobillal; Volt nagy Csernobil (erősen, sugárban hányt).

Plázaszólások

Jogi, védjegyokból a különféle cégek, multik különösen ügyelnek a pontos azonosításra. Az aszfaltfolklór éppen ezt a kényes megkülönböztetést támogatja meg: Megyek a Kikeába (a Kika és az Ikea áruházak nevéből kontaminálódott tréfás név); madaras Tesco (Auchan, a logójáról kapta a nevét). A Spar egyszerűen „Spár”, de igés változata is kialakult: spárol (vásárol), csakúgy, mint az Auchannak: osanol. A Lidl népies neve (ejtéskönnyített formában): „Lidli”, bajai megfigyelés szerint: „Lignit”. A két világháború között Pesten ismert Julius Meinel népies (ejtéskönnyítő) neve: Májnlit volt. A Tesco „gazdaságos” kolbász a nép nyelvén tecsós kolbász.

Modern nagyvárosi mozaikszók

Korábbi mintákra (Béha = Budapesti Hírlap, Péhá = Pesti Hírlap) a városi folklórban új mozaikszók jönnek létre: Húha (hulladékhasznosító mű), Bées (Budapest Sportszarnok), Köki (Kőbánya-Kispest), Lumú (Ludwig Múzeum), Müpa (Művészetek Palotája), Pecsá (Petőfi Csarnok), Zépé (Zöld Pardon). Érdekes a Petőfi Csarnok Pecsá elnevezésének története. A koncertekre, diszkóba járó fiatalok már megalakulásakor Pecsának kezdték nevezni, s ez az intézménynek nem tetszett (áthallásos a „megyek a Pecsába” mondat). Egy irodalmi hetilapban glossza is megjelent: de jó, hogy nem Pintér Jenőről nevezték el! Később a megnevezés annyira általánossá vált, hogy a csarnok hivatalosan is elkezdte használni.

Nakája, haspárt

Vannak egyéb budapestizmusok is, például az egészen különös képzésű nakája (valakinek a valakije); amely a birtokos jelző ragjának és a rá kötelezően következő névelőnek a kapcsolata: -NAK + A = NAKA. (Pl. az apának a bátyja – továbbgondolható:

sógor-koma, nagybácsi, urambátyám; talán nem is véletlen, hogy éppen ilyen agyafúrt nyelvtani formával nevezi meg a pesti nyelv, illetve egy konkrétabb példával: Gipsz Jakab a miniszternek a nakája.) Egészen furcsa nyelvtani alakzat: eufemizmus, ironia, szarkazmus együtt.

De maga Gipsz Jakab, Ribizli Gizi és Lutz Gizi is budapestizmus. (Ez utóbbi valódi személynek is a neve.)

Illetve ilyen nyelvi különlegesség a haspárt. Csak melléknévi formában él: haspárti. Haspárti az, akinek mindene az evés-ivás. Az ilyen ember csak a maga jólétével törődik.

Budapesti tájszavak

Néhány korunkbeli budapesti (kerületi) tájszó:

I. Batyí (Batthyány tér és iskola, „találkozunk a Batyin”, „a Batyiba jártam”), Béés (Budapest Sportcsarnok), Csurgó (kis szökőkút), Nagyfa (az Ybl-bazár, korábbi ifjúsági park fölött lévő terület, melyről az 1960-as évek egyik galeriját is elnevezték), Szöcsi (Országos Széchényi Könyvtár), Vércse (Vérmező).

II. Csaszi (Császár fürdő), Emberpiac (Moszkva tér, az óra alatt), Gödör (a Széll Kálmán tér korábbi neve), Kalef, Széllkalef (a Széll Kálmán tér régi tolvajnyelvi neve, állítólag a Kálmán név becézéséből), kalefozás (ücsörgés), MHB (Margit híd budai hídfő, pl. MHB-aluljáró).

III. Békás (Békásmegyér), Római (Római part), K-híd (az Óbudai-szigetre vezető híd acélszerkezetének K alakja miatt).

IV. Kápmegyér (Káposztásmegyér), Káp I., Káp II./Kápegy, Kápkettő (lakótelep megnevezése), Szellemlakótelep (egy temető helyén épült lakótelep), UVH (Újpesti vasúti híd).

V. Egyé (Egyetem presszó a Felszabادلás téren, kb. 1990-ig), Felszab tér, sőt Felszabaddulás tér (Felszabادلás tér), henyó (78-as autóbusz).

VI. Maja (Majakovszkij utca, ma Király utca, most is van ilyen nevű bolt az utcában).

VII. Blaha (Blaha Lujza tér), Chicago/Csikágó (városrésznév), éjjel-nappali (az 1960-as évektől a Blaha Lujza téren álló élelmiszerbolt megnevezése, mert ez volt az első éjjel-nappal nyitva tartó élelmiszerbolt, az 1980-as évektől azonban már számos „éjjel-nappali” nyílt), Emke (Blaha Lujza tér, a korábbi: Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület rövidítése, itt volt az EMKE-központ és sokáig az EMKE-kávéház), Rajcsúr (Klauzál tér), zsidónegyed.

VIII. Fészek (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár = FSZEK), Fűvészkert (nyelvújítási szó, Molnár Ferenc regénye nyomán maradt fenn), Görög kolónia (Könyves Kálmán körút), Grund (a Pál utca és a Mária utca sarkán lévő foghíjtelek, a két utca sarka, Molnár Ferenc regénye nyomán), „halvaszületett utca” (Rexa Dezső megnevezése a Kálvin téri templom mellett tervezett utcára), Kocsisor (az egykori prostituált negyed utcái), Lordok háza (Dobozi utcai átmeneti szállás), Mágnaśfertály, Mágnaśnegyed, Mágnaśsarok (a Bródy S. utca és a Kálvin tér közötti rész, másként: Palotanegyed), „Nyócker” (nyolcadik kerület), Placc, Nagyplacc (Rákóczi tér).

IX. Dzsumbuj (< dzsungel és lebuĵ szóból; Illatos út, városrésznév).

X. Csaji (Csajkovszkij park), Csősztorony, Kőér (Kőbánya régi neve), Lovi (lóverseny-tér), sörpince.

XI. Egerút (a városból gyors kijutást lehetővé tevő menekülő útvonal; később hivatalos névvé vált; hasonló megnevezés a külső kerületi, tervezett körút: Munkás körút), Gomba (villamos-végállomás a Móricz Zsigmond körtéren), Kóbor pofonok völgye (Etele presszó), Körtér-rendező (a körtéri villamosforduló megnevezése), Múegyetem (Műszaki Egyetem), tinyó (18-as villamos), Tüskecsarnok (a lágymányosi egyetemvárosban épülő

sportcsarnok), Újbuda (a Budapest-Kelenföld pályaudvar korábbi neve, 2005-től a kerület nevéként újították fel).

XII. Fogas (fogaskerekű vasút), Libegő, libegőzés (a Zugliget és János-hegy között létesült kötélpálya pályázat nyomán kapott neve).

XIII. Tripolisz (kislakásos telep, nevét a közeli Vendéglő, a Tripoliszhoz kocsma után kapta), Ötödik Hugó utca (V. Hugo utca), Lipócia, Új Zselánd (Új Lipótváros megnevezése; a zs a zsidókra utal, zsidók is használják).

XIV. Bosi (Bosnyák tér, de ez a Pádúai Szent Antal-templom neve is, sőt annak honlapja: Bosihíradó), Fáskör (Városliget, az Ajtósi Dürer sor és Dózsa György út kereszteződése), Füstí (Vasúttörténeti Park), Licsó, Lízse (Liget, Városliget), Paskál (termálforrás, fürdő), Szecska (Széchenyi fürdő), patyósrác (Rákos-patak menti vad fiú), Vakoda (vakok iskolája, s ez a címe Takács Péter könyvének is).

XV. Régipalota (Újpalota ellentétéként), Tűtemplom.

XVI. Centi (Centenárium lakótelep), Dallas-negyed (Árpádföld villanegyede), Dühöngő-telep (Sashalom része).

XVII. Rákosmákos, Rákosborzasztó (tréfás megnevezés a sok Rákos kezdetű településnévre).

XVIII. Ferihegy (Mayerffy Xavér Ferenc serfőző által bérelt terület; róla nevezték el a csak alföldi értelemben „hegynek” tekinthető tájat; évtizedekig a „legegyénibb” nevű nemzetközi repülőtér névadója), (Új) Tündéerkert (az egykori Grassalkovich-birtok vadaskertje).

XIX. Köki (Kőbánya-Kispest vasútállomás, metróvégállomás), Tangó (Ecséri úti ócska-piac, a Teleki térről költözött ide, s már ott is Tangó volt a neve).

XX. Csili (művelődési központ az egykori Csillag utca nevéből).

XXI. RSD (Ráckevei-Soroksári-Dunaág).

XXII. likak (barlanglakások).

XXIII. Soroksáros (Soroksár).

Irodalom

Balázs Géza, *Firkálások a gödöllői HÉV-en*. Budapest, 1983, (Magyar Csoportnyelvi Dolgozatok)

Balázs Géza, *Die städtische Volkssprache und die Folklore*. In: *Annales... Sectio Linguistica*, Tomus XXIII. Red. Szathmári István, Budapest, 1992–1998, 29–36.

Balázs Géza, *Miért jobb a sör a nőknél? Kocsmafilozófia, aszfaltköltészet, internetfolklor*. Fekete Sas, Budapest, 2001

Bárczi Géza, *A „pesti nyelv”*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 1932 (A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai, 29)

Békés István, *Legújabb magyar anekdotakincs*. Gondolat, Budapest, 1966

Berza László főszerk., *Budapest lexikon I–II.*, Akadémiai, Budapest, 1993

Boross József, Szűts László szerk., *A mai magyar argó kisszótára*, BM Sajtóosztálya [h. n.] [1985]

Csörsz István, *Sírig tartsd a pófád I–II*. Magvető, Budapest, 1983

- Grätzer József, *Sicc. Szórakoztató Időtöltések Cseles Csalafintaságok*. Aranyhal Könyvkiadó [Bp.] [1999]
- Grétsy László, *Anyanyelvünk játékai*. Gondolat, Budapest, 1998
- Grétsy László, *Budapesti nyelv*. In: Budapesti lexikon. I., 246–248.
- Halász Csilla szerk., *Pesti-budai séták. Magánmesék közterekről*. Heti Válasz Kiadó, Budapest, 2012
- Háy Ágnes, *Hülye, aki elolvassa*. Mozgó Világ, 1980/6.
- Hernádi Miklós, *Közhelyszótár*. Gondolat, Budapest, 1985
- Kolozsvári Grandpierre Emil, *Négy-öt magyar összehajol*. Magvető, Budapest, 1977 (Gyorsuló idő)
- Kosztolányi Dezső, *Budapest, a szójátszó*. In: *Nyelv és lélek*. Szépirodalmi, Budapest, 1971, 17–19.
- Ráday Mihály szerk., *Budapest teljes utcanévlexikona*. Sprinter, Budapest [2003]
- Scherz Ede, *A rádió humora*. A szerző kiadása, Budapest, 1931
- Vathy Zsuzsa, *Menjünk a Dzsumbujba!* www.noklapja.hu (2006. 04. 05.)
- Zolnay Vilmos–Gedényi Mihály, *A régi Budapest a fattyúnyelvben*. Fekete Sas Kiadó, Budapest, 1996

Bencsik Orsolya

Egy felszakadó hang, egy kiáltás nyomában

Az odú feltérképezése Jónás Tamás *Cigányidők* című kötetében

A kisebbségi írónak, Deleuze és Guattari szerint, „[ú]gy kell írnia, mint egy gödrét kaparó kutyá[nak] vagy odúját ásó patkány[nak].”¹ Jónás Tamás első kötete, az 1997-ben a szombathelyi *Bár* folyóirat könyvsorozatában megjelent *Cigányidők*, mely két elbeszélést (*Forrás*, *Cigányidők*) tartalmaz, olyan gödör vagy odú, amibe „több út is vezet”. Tulajdonképpen egy csapda, mely tartalma ellenére is, illetve azzal együtt egyrészt megnehezíti az olvasó belépését, félrevezeti az ellenséget, a pusztát jelölő, így megvédi annak behatolásától az odút és készítőjét, az állatot, a szerzőt.² Másrészt önmagába is zuhan („és engem már nem is érdekel, hogy mi az igaz igazság, én már tudom: minden önmagába zuhan”³), éppen ezért a csupán a tapasztalás által megnyilatkozó, megnyíló szöveg betemeti a szökésvonalait, járatait, zsákutcáit nem ismerőt, pusztán szabad asszociációk vagy (referenciális, pszichoanalitikus, szociográfiai stb.) interpretációk („igaz igazságok”) közé süllyeszti. Dolgozatomban Deleuze és Guattari Kafka-könyvének módszerét vázlatosan követve nem Jónás Tamás művének értelmezését kíséreltem meg, „nem akar[om] megmondani, mi mit jelent”⁴, minden szerzői utasítás ellenére is („De még a legérdekesebb mesénél is tudok érdekesebbet. Ez pedig a saját életem története. Ezt a történetet el is mondom nektek.”⁵) nem autobiografikus próza-ként kívánom elemzésem tárgyává tenni, hanem megtapasztalásában, intenzitásában, forradalmiságában, kisebbségi és nomád valójában. Azokat a pontokat keresem, ahol a „kiáltás szintaxisa”⁶ a legelemibb és a lehangosabb, ahol a beszéd, a *Cigányidők* nyelve „deterritorizálja a száját, a nyelvet, a fogakat”⁷, ahol megváltoztatja és kibillentí, esetleg bomlasztja a többségi, nagy (bizonyos értelemben elnyomó) irodalmat.

1 Gilles Deleuze – Félix Guattari, *Kafka – A kisebbségi irodalomért* (Ford.: Karácsonyi Judit), Qadmon, Bp., 2009, 38.

2 Vö. i. m., 7.

3 Jónás Tamás, *Cigányidők*, bár könyvek, Szombathely, 1997. – Mivel a dolgozat megírásának idején nem tudtam megszerezni a nyomtatott könyvet, a következő internetes oldalon található szövegre támaszkodtam: <http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagikisebbssegek/ciganyok/ciganyidok/> (A forrás megtekintésének ideje: 2013. 05. 28.)

4 Deleuze – Guattari, i. m., 15.

5 Jónás idézett könyvének hátlapján olvasható.

6 Deleuze és Guattari fogalma, lásd: i. m., 54.

7 I. m., 40.

A Deleuze és Guattari által definiált kisebbségi irodalom (*littérature mineure*) fogalma nemcsak azért alkalmazható kiválóan Jónás első kötetére⁸, mert a szerző olyan kisebbségi, aki a többségi nyelven ír, és ennek köszönhetően nyelve eleve „igen erős deterritorizációs együttműködővel rendelkezik”⁹, hanem mert megfelel a terminus másik két feltételének is: benne minden politikai, és ehhez kapcsolódóan benne minden kollektív értéket kap. Politikai, hiszen a nagy, többségi irodalmakkal szemben benne a személyes, családi ügy éppen a sajátos, szűkös tér következtében nem válik külön a társadalmi-politikai-gazdasági üggyől, tehát ez utóbbi nem csak pusztá háttérét, környezetét képezi. És kollektív, hiszen, lévén kisebbségi irodalomról szó, mely nem bővelkedik a tehetséges írókban, követhető mintaként szolgáló, egyéni megnyilatkozású nagy mesterekben, benne nem válik külön a kollektív az egyénitől, azaz minden, „amit az író egymaga mond, azonnal közös cselekvéssé lesz, és amit mond, illetve csinál, szükségszerűen politika, még akkor is, ha a többiek nem értenek vele egyet.”¹⁰ A *Cigányidő* szereplőinek családi ügye tehát éles, aprólékos megvilágítást nyer, a familiáris viszonyrendszer rögtön a magyarországi cigány kisebbség helyzetébe ágyazódik, és egyfajta „politikai programmá”¹¹ válik, mely másfajta beszédmódja miatt egyszerre szinesíti, gazdagítja a magyar irodalmat, az írói peremre szorultságból következő másfajta tudat forradalmiságával eleve lehetővé teszi az eltérő megszólalásmódot, irodalmi beszédet, érzékenységet, és ezzel együtt „cselekvő szolidaritást”¹² vált ki. Forradalmisága azonban nemcsak a gondolkodás és az irodalom megújításában áll, vagy abban, hogy általa a literatúra valóban a nép, a mindenki ügyévé válhat mindenféle ideológiától mentesen, ahogy azt a francia szerzőpáros állítja a kisebbségi irodalmakról¹³, hanem a többségi nyelv elfolytatásában, kisebbségivé tételében, valamint nyelvi veszteségeiben, a nyelv hibás, ám teremtő használatában is.

A *Cigányidők* az élőbeszédet imitáló, a palóc nyelvjárás elemeit, jellegzetes formáit és a cigány zsargon bizonyos kifejezéseit is önmagába építő nyelve szűk szókincsével, vulgarizmusaival és sok esetben hibás szintaxisaival nem pusztán ábrázolóli funkciót tölt be, de nem is csak a nyelv kellő birtoklásának a hiányára, problematikusságára – a kutyával vagy patkánnyal azonosítható, gödrét, odúját ásó kisebbségi író földjének keménységére, porhanyótlan és nehezen megmunkálható voltára, nyelvi anyagának korlátozottságára – vagy az idegenségre mutat rá, hanem benne maga a nyelv és az értelem korlátai, önnön határai is kifejezésre kerülnek. Jónás Tamás két elbeszélésében elsődlegesen ez a korlátozott nyelv az, ami szakít az értelemmel és annak hagyományos kategóriáival, és ez az alulstilizált, vulgaritással telítűzdel, helytelen, a többségihez képest idegen beszéd az, ami *csak sejteti a rációt, és annak csupán pusztá csontvázát, körvonalait tartja meg*.¹⁴ Mindössze tehát annyit hagy meg az értelemről, amennyi a *Cigányidők* szökésvonalainak az irányításához szükséges. Mint ahogy Deleuze és Guattari írja Kafkáról, úgy igaz a következő megállapítás az első

8 Dolgozatomban tartalmi-módszertani okokból kifolyólag nem foglalkozom Jónás Tamás későbbi műveivel.

9 Deleuze – Guattari, i. m., 33.

10 I. m., 35.

11 Deleuze és Guattari fogalma (lásd i. m., 36.)

12 Uo.

13 Vö. uo. „Ily módon az irodalmi gépezet eljövendő forradalmi gépezetek helyébe lép, de egyáltalán nem ideológiai okokból, hanem azért, mert ebben a közegben egyedül felel meg a kollektív megnyilatkozás feltételeinek: az irodalom a nép ügye.”

14 Vö. i. m., 42. „Márpedig pontosan a Prágában beszélt, a csehvel és jiddissel keveredő, kiszáradt német nyelvet teszi lehetővé a kafkai újítást. Mivel így van ez (»így van ez mindig« [E 349], Kafka kedvelt fordulata, ténymegállapítás...), nem marad más hátra, mint szakítani az értelemmel, csak sejtetni azt, csupán csontvázát, körvonalait megtartani.”

Jónás-kötetre is: „[n]incs már sem szó szerint értelemben vett kijelölés, sem pedig metaforikus, átvitt értelmű alapuló hozzárendelés. A dolog, és ugyanígy a képek már csak intenzív állapotok sorozatát hozzák létre, szintiszta intenzitáskört vagy -létrát, mely egyik és másik irányból is bejárható, fentről lefelé ugyanúgy, mint lentről felfelé.”¹⁵ Azzal a különbséggel, hogy Kafkával szemben Jónásnál ebben a szintiszta leendésben, a szóskálán történő állapotoslásokban¹⁶ ott marad némi kijelölés, metafora, de mindez – és ez a *Cigányidők* csapdajellegének zsenialitása – csupán látszat.

Noha a második, a kötet címadó elbeszélésében a nyelv, a nyelvviség kérdése többször is a reflexió tárgyát képezi, hiszen az énelbeszélő folyamatosan tematizálja a nyelvhez fűződő viszonyát, az ehhez kapcsolódó identitásbeli problémáit (pl. „*Nem úgy anyu, aki csak azt érezte, hogy más lettem, mint voltam, mint azelőtt voltam, kért, hogy beszéljek csúnyán. Mondjam: Mi van? Meg mondott mocskos káromkodásokat is könnyes szemmel, és olyasmit, hogy hova lett az én Tamásom?*”¹⁷), nyelváltási nehézségeit (pl. „*Azt se tudtam, hogyan szólaljak meg. Szépen vagy természetesen. Tudtam én szépen beszélni, hiszen megtanítottak a nevelőszülők Miskolcon, de tudtam én természetesen is – azt mondják ma rá, hogy palócul –, aztán újra elfelejtettem a szép beszédet, mert anyunak fáj, hogy elvették az ő fiát, hogy átnevelték, de újra megtanultam szépen beszélni, mert Szombathelyen csak nevettek minden hangomon, szőrendemen, énekeimen.*”¹⁸), gyermekkori emlékeit, fantáziaképeit – melyekre adekvátabb lenne a Deleuze és Guattari által használt *gyerekkortömbök* kifejezést alkalmazni¹⁹ – gyakran megakasztják vagy átszálazzák az ilyenféle metanyelvi kiszólások, mégis, valójában az első, a *Forrás* című elbeszélés az, ami a legintenzívebben szól és a legfeszítőbben hat. Jónás Tamás a *Forrás* feltárulkozásában radikalizálja a magyar nyelvhez fűződő viszonyát, a magyarból, a többségi nyelvből kisebbségit csinál, és nemcsak lexikai, hanem szintaktikai szinten is, „*a kiáltást a szintaxis szolgálatába állítja*[a]”²⁰. Pusztá intenzitást hoz létre, leendést („*határátlépés*[t], *emelkedés*[t] *vagy zuhanás*[t], *csökkenés*[t] *vagy növekedés*[t], *hangsúly*[t]”)”²¹, kioltja a kultúrát, a mítoszt, úgy beszél, úgy ír, mint egy kutya. („*De hiszen a kutyák nem is írnak. – Hát éppen ez az!*”²²)

A kiáltás mint *egyfajta felszakadó, deterritorizált hangzó*²³, mely Deleuze és Guattari szerint Kafkát érdekli, Jónásnál – mint ahogy korábban volt már róla szó, ez okozza a szökésvonalak feltérképezésének legnagyobb akadályát és az odú csapdajellegét – egy kvázi jelentésekkel fokozottan átítatott anyagból szakad ki, ebben teremti meg a sokféle irányuló burjánzást, új intenzitásvonalak megképződését, ebben játssza ki az elnyomott és elnyomó jelleget. Ez nehezíti meg tehát a folyamatosan újraalakuló szökésvonalak megelégsztését, a hangzók közötti éppen-milyen mozgást, a kiutakat, de a pusztá jelölő belépését is, hiszen a *Cigányidők* olyan kvázi jelentéssel terhelt elemekből, tartalmakból építkezik, melyek kapcsán alapvető kényszerre válik a szöveg (és a valóság) rendjének meghatározása, a szabályfelépítés, a második elbeszélés narráto-

15 Deuze – Guattari, i. m., 44.

16 Uo., 45.

17 Jónás, i. m. = http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_kisebbsseg/ciganyok/ciganyidok/ (A forrás megtekintésének ideje: 2013. 05. 28.)

18 Uo.

19 A gyerekkortömb a gyerekkori emlékekkel szemben Deleuze és Guattari szerint deterritorizáció, új kapcsolódási pontokat hoz létre: „*a vágyat nem letöri, éppen hogy új útra téríti, elmozdítja az időben, deterritorizálja, megsokszorozza kapcsolódási pontjait, új intenzitásokba vezeti*”. – I. m., 9–10.

20 I. m., 54.

21 I. m., 45–46.

22 I. m., 55.

23 I. m., 56.

rának a szerzővel való azonosítása, vagy épp a pszichologizálás. De egyáltalán nem fontos, hogy Jónás Tamás autobiografikus prózát vagy traumasorozatát ír-e, sőt az ezzel való foglalatosság eltávolít a szöveg megtapasztalásától, az odú pontos leírásától. A pszichoanalitikus vizsgálódás („*amely önmagát a jelölő, a metafora és a szójáték mesterének tartja*”²⁴) működésmódját tekintve a többségi, hivatalos nyelvvél azonos, így egy ilyenfajta olvasat (de eleve az olvasat megadása) fundamentumában (burjánzásában, változásában, leendésében) érte félre a *Cigányidőket*: a többségi, az elnyomó bekebelezi az elnyomottat, önmaga hatalmi rendjét rákényszeríti a kisebbségire.

Jónás Tamás „*előbb kifejez, csak utána lát és gondol át*”²⁵. A *Cigányidők* egy olyan „*kifejezés-gép*”²⁶ terméke, mely szemben a többségi/intézményesített/nagy irodalom eljárásával, nem a tartalomformából jut el a kifejezésformáig, nem végiggondol, nem határozza meg előre a tartalomhoz és formához illő kifejezésformát, hanem rögtön kifejez, és ez a kifejezés bomlasztja magát a formát, megváltoztatja, új vonalakat, új elágazásokat hozva létre. De ezzel együtt az új térben, a megváltoztatott „*dolgok rendjében*” a már meglévő, korábbi tartalmat is újjáépíti.²⁷ Éppen ezért hibás többek között az autobiografikus olvasat is, hiszen a referencialitás elve nem zárójelezi az értelmet, csak kategóriákkal dolgozik, nem tud mit kezdeni a deterritorizációval, süket a kiáltás szintaxisára, noha ez, még akkor is, mikor már beáll a csend, továbbra is létezik.²⁸

A *Cigányidők* aláassa a nyelvet és „*józan forradalmi vonal mentén elfolyat[ja] azt*”²⁹. Böjtölés³⁰, a foghíjas száj – a második elbeszélésben kétszer is előforduló kép, a hiányzó fogak ellenére is szép női száj – deterritorizációja. A *Forrás* című elbeszélésben megjelenő idegen, szegény, szökött koncsorgók belépése a többségi, intézményesített irodalomba, ennek a literatúrának és rendjének bomlasztása, átváltoztatása. Olyan politikai program, mely mindenféle ideológiától mentesen átrendezi a hatalmi viszonyokat, és mely többek között megszólaltatja, meri beszéltetni a Lusi-féle peremre szorultakat is (pl. „*Viszt. Bgyogóst.*”³¹, vagy „*Forrst. Ott bugyogott visz.*”³²). „*Azt hiszem, a lényeg ennyi, még ha rosszul is adtam elő.*”³³ – mondja az énelbeszélő a második elbeszélésben a világ keletkezéséről szóló értekezése kapcsán. Ez a kiszólás, a rossz előadás, talán az odú valódi, legbiztosabb bejárata. Jónás Tamás első kötetével kemény földbe vájta, göcsörtös, hibás gödrével hatalmas intenzitással, szétfeszítő erővel tör be az intézményesített irodalomba, felszakadó hangja egy kisebbségi, egy idegen (nomád, bevándorló, cigány)³⁴ véget nem érő kiáltása.

24 I. m., 56.

25 Deleuze – Guattari, i. m., 57.

26 Deleuze és Guattari fogalma, uo.

27 Uo.

28 Ehhez érdemes hozzávenni a Kafka-könyv 4. lábjegyzetében olvasható karkai idézetet: „*Felkiáltottam, csak azért, hogy a kiáltást halljam, amelyre nem jön válasz, s amelynek kiáltáserejét sem veszi el semmi, amely tehát egyensúly nélkül felszáll, és nem szűnhet meg, ha elnémul, akkor sem...*” [E 39] – Deleuze – Guattari, i. m., 13.

29 I. m., 40.

30 Vö. Uo. – „*Beszélni, vagy még inkább írni amnyit tesz, mint böjtölni.*”

31 Jónás, i. m. = http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_kisebbsgek/ciganyok/ciganyidok/ (A forrás megtekintésének ideje: 2013. 05. 30.)

32 Uo.

33 Jónás, i. m. = http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_kisebbsgek/ciganyok/ciganyidok/ (A forrás megtekintésének ideje: 2013. 05. 30.)

34 Vö. Deleuze – Guattari, i. m., 40. – „*saját nyelvének nomádja, bevándorlója, cigánya*”.

Csapody Miklós

Sziveri-mesék

Carbonaro: *Ha polip szuszog Kolozsvárott* I–II. kötet

Az első könyv színes fedelén nem szuszog a Kalmárházi Krák Lában nevet viselő, talán azóta már felnőtt polipkölyök (*A sirálybőr cipő*, 1989), nem énekel szirén, nem sertepertél a kolozsvári kilenczárás kaput a Horea út egyik (talán éppen Szőcs Gézáék) pincéjében őrző élemedett szfinx, kinek neve Virág János helyett Pszityu, de még a hazafelé lovagló XII. Károly svéd király elveszett, kincset őrző halott kutyája sem. A festményen hangulatos, talán nyári, de hűvös éjszaka lehet, a holdsarló fakó fényében feketén kéklő hegyek és völgyek, sötétben is zöldellő rét, fenyők, kitekeredett nyakú öngyilkos napraforgók táblája. Mesebeli vasúti megálló valahol az erdélyi hegyekben, az állomás színes ablakai rejtelmesen izzanak. Az erdei peron lámpájának meghitt, sárga fénye titokzatos, apró emberkére esik, aki talán az ausztriai asztrofizikus Carbonaro, talán a gyergyótölgyesi szénégető alakját idézi, és aki most a bakterok palacsintasütőjével készül zöld utat engedni az alagútból éppen előbukkanó gyorsnak. A különös vonat sötét ablakai mögül aztán titkos erdélyi grófok és udvari méltóságok figyelik éberben az állomásfőnök nem kevésbé titkos értelmű mozdulatait. Mert a köpcös mesealak nem más, mint nagyságos Második Szingulár, az ugyancsak titkos (már régóta föld alatti) erdélyi fejedelmek ma uralkodó utóda inkognitóban, akinek az öccse egy, talán Hátszeg környéki, talán Fertő menti elnéptelenedett templom sekrestyése, a fia távirtdász, felesége pedig fekete hóvirágot, nefelejcsét nevel. A könyv belső borítója is éj-, de inkább gyászfekete, éppen úgy, mint – Jánosi Andrea kolozsvári grafikus nagyszerű, színpompás meseképeit kivéve – az egész képeskönyv, melynek transzszilván lírai abszurd történetei, talányosan jókedvű, olykor vérző fantomjainak gondolatai, szavai, cselekedetei és mulasztásai végig vakító fehér betűkkel kápráztatják az olvasó szemét. A belső borító sarkában fekete alapon különös fekete halottas furgon, belőle hátul a fehér selyemfüggönyt kissé széthúzza egy másik, de sovány, fekete, kerek szemüveges ismerősünk les ki.

Miféle kötet került a kezünkbe, egyszerre kettő is? Az első Szőcs Géza (*1953) gyász- és emlékmese-könyve, egy szellemes nyelvi játékokkal teli, lírai, mégsem romantikus fabulagyűjtemény, melynek búbajos historiáit egykor Sziveri János (1954–1990) költőnek mesélte, „*hogyan elvonja barátja figyelmét a gyászos gondolatokról élete utolsó hónapjaiban*”. Amikor Sziverit 1983 őszén eltávolították az újvidéki Új Szimposion éléről, Szőcsöt, akit 1982-ben a kolozsvári *Ellenpontok* szerkesztése miatt a román állambiztonság többször is letartóztatott, továbbra is megfigyelés alatt tartották. '86-tól Genfben élt, járta a világot, majd '89-ben, Erdélyből (Romániából) kitiltva, a Szabad Európa Rádió budapesti irodavezetőjeként kötött barátságot az épp akkoriban, már gyógykezelése miatt a Vajdaságból (Jugoszláviából) a „kórházába” áttelepedni kényszerült költővel, aki 1990 elején hunyt el. A második kötet e barátság szerény dokumentum- és mesék gazdag jegyzetanyaga, az a dús, tarkálló „szöttek, amely Kolozsvár szellemtörténetének lenyomata, és az az olvasótötegel, amelyben a szó szellemi értelmében vett Erdély ötvöződött” (*Tasso Marchini és Dsida Jenő, avagy sorsvonalak játéka Kolozsvártól Arco di Trentóig*, 2010).

Bár Szőcs szerint „*kétségtelen, hogy múlt nincsen, az sem kétséges, hogy valaha volt.*” Csakhogy, mert éppen a múlt a valaha volt, ezek a fantasztikus mesék megvilágítják „*Erdély holttestét a felejtés alkonyatában*” (*Ha polip szuszog...*). Holttest és felejtés? Létezik-e a valóságos múlt? A történetek képzeletbeli, tehát valóságos helyszíne többnyire Kolozsvár, a második könyvben az ugyancsak kolozsvári születésű Lustig Valentin káprázatos, szürreális olajképeivel, talán azért, mert még „*Ma sem tudom, vajon nem épp az én szülővárosom-e az a város, amelyről oly sokszor hallottam, hogy épületeinek falait le szokták festeni olyan képekkel, amelyek ezeknek az épületeknek a falait ábrázolják. Szülővárosomból végül is, amikor a nagy*

tűzvész volt, eljöttem, nem lehetetlen, hogy éppen emiatt is.” (Az *al-legóriás ember*, 2003). Eljött, de nem a 19. század végi tűzvész idején, hanem 110 esztendővel később.

Annak ellenére, hogy a műfajilag a *Carbonaro éjszakáinak* (*Egy magyar Ezeregyéjszaka*, 2012) olvasónapló-kommentár mesefüzérét folytató, 21 (+2 „képeslap”) szürrealisztikus történetet tartalmazó gyűjteményt – a „jegyzet-kötetben” elrejtett másik öt mesével együtt – beszélgetőkönyvnek nevezi a szerző, a fabulák előadása csupán formailag mondható dialógusnak. A kisszámú kivételek egyike az *Istenszéke* című, a régi magyar hitvitázó irodalom műfajait idéző, pergő teológiai diskurzus, benne az Istenszékevel és az Ünökövel, az Oltár- és Egyeskövel, s természetesen a Madarasi Hargita Sziverinek szánt fenyveseivel: „*Ez fog téged meggyógyítani.*” Bár a gyógyulásra Sziverinek nem volt már esélye, látomásos történeteivel Szócs '89-ben hónapokon keresztül próbálta, nem is sikertelenül, lelkesíteni akkor már szinte haldokló barátját, aki „*inkább már csak vendégként lézengett az élők közt pizsamájában, melyet néha szelobogtatott a huzat*”. Mégis mohón kérlette Szócsöt: „*Mesélj nekem Erdélyről!*”, remélve, hogy „*egyszer elviszem oda. Amikor már nagyon beteg volt, addigra már nyilván leszámolt ezzel az álommal. Annál erősebben kapaszkodott a kis erdélyi történetekbe, amelyeket valósággal kiszarolt tőlem.*” A rejtelmes „*versíró ember*” pedig, akinek erdélyi lévén „*mindig ott van a saját gyertyája*”, mintegy izéltül nem a transzszilvanizmusból, hanem saját emlékvilágába tartott neki élvezetes bevezető kurzust.

Régi motívumaiból és új leleményeiből gyógyulásra serkentő, biztató, néha nevetető, és mindig a hamari utazásra csábító varázslendákat költött számára: ez meg ez ott így és így van, „*Majd meg fogod látni...*”. Titokzatos történeteit annak csalóka (tündéri, vagyis erdélyi, ám nem ezért teljesítetlenül maradt) ígéretével mesélte, hogy a valóságot – a fölfelé folyó pisztrángos patakot, a szuszgó polip nyomát a kerthelyiségben, az éjszaka tórákocsin száguldozó, Rókusfalvi Veress Rókus nevű pipázó fekete rókát, a szirént, a szfinxet, a főtéri Szent Mihály-templomot, Mátyás föld alá rejtett lovas szobrát és a Farkas utcát, a Kolozsvári testvérek Sárkányölő Szent Györgyét és a Házsongárdot – nem-sokára együtt keresik föl. Ha másként nem, mondja Sziveri, hát „*szerezünk egy ilyen fekete halottszállítót, és azzal utazom az Erdélybe. A kocsiiban fogok aludni, s ha mondjuk egy szekust odahozna a kíváncsiság, rávigyorgok majd bentről és azt kiáltom, hogy hihi, huhú!*” És a Fellegvár alatti paradicsomkert csodaszarvasa, akit annyiszor megsimogattál, láncra volt verve? – kérdezi Sziveri. – Nem mondom meg, feleli Szócs, eljössz és meglátod.

A történetmondó tehát rendre arról számol be, amihez, mint legfontosabbhoz, egyáltalán visszanyúlhat az ember. A főként Erdély és Kolozsvár nevet viselő gyermekkor, belső tájak, történelem, ármány és jóság, rombolások, alkotások kápráztató varázsszőnyegéhez, melynek elég földidézni parázsló színeit, s amellyel még elutazni sem kell, hiszen pusztán azzal, hogy létezik, nem más, mint maga az idő, „*az idő pedig nemcsak hosszúsággal, hanem szélességgel is bír, valamint magassággal és mélységbeli kiterjedéssel is*”. Ez a megidézés nem holmi Kolozsvár-nézés, nem is a genius loci, nem is valamilyen szentimentál-kulturális időutazás, hanem sokféle tudás, érzékelés, látomás és borzongató sejtés. Szócs meséiben nem is csak az álom és a kedély, a találékony rejtelmesség nyűgöz le, vagy a titokzatos, csak a beavatottak szűk körében ismert, féltve őrzött, most azonban, legalábbis részben, bizalmasan és kivételesen mégis felfedett spirituális összefüggések. Fantasztikus példázataiban talán az a legfantasztikusabb, hogy otthonos, álomittas, szürreális képzettársításaiban, mindig drámái, olykor lezáratlan történeteiben a gyakran ténszerűen pontos valóságselemek „*hozzaadásával*” éppen a Tündéerkert, pincék, padlások, könyvtárak, emlékezetek rejteke válik valóságosan megfoghatóvá.

A második, a függelék-kötet – borítóján a régészek által állítólag a Vaskapu barlangjában föllett, lobogó hajú furcsa szfinx fejével – a személyes (életrajzi, irodalomtörténeti) dokumentumok és a mesék motívumainak, utalásainak enciklopédiája, Szócs ön-antológiája, amely három fejezetet foglal magában. Az első, szomorú leltár *Az istennyila és a hattyú* című, 1990 januárjában megkezdett, 2012 tavaszán befejezett, valamint a *Gyónás a cethalban* című, Sziverire emlékező verssel (1989) kezdődik. A dokumentumok sorát Szócs rövid emlékező írásai követik Sziveri nyolc kéziratával (köztük a Szócsnek ajánlott *A sintér és a sintér* című vers hasonmásával), töredékek és levelek kópiáival, kime-revített régi filmkockákkal, Lábass Endre Sziveriről készült remek szemlefműveivel.

A második tezausz az Kolozsvár-intarzia folytatódása, ezt a fejezetet Szócs *Világító ösvény* című adatgazdag művelődéstörténeti vázlata (2006) nyitja meg. A bensőséges város-jellemrajz nem csupán az ősi Zeugma ma is meglévő kelet-nyugati „fényes tengelyének” vonalát, azaz Kolozsvár „*spirituális gerincét*” rögzíti, hanem fényt derít arra is, hogy az ősi templomok, elsőként a Szentpéteri templom szakrális előzményeitől az Óváry család 1944-es Szent Bertalan-éjszakájáig mi minden, és főként miért foglalkoztatja a költőt. Az ugyancsak Kolozsvárról szóló, Sziverinek ajánlott *Öt töredék Memphisből* „*ablakversét*” (1992) Szócs *Kitömött utcák, hegedűk* című, 1988-ban megjelent regényének 13 „*vonatos*”, hely- és irodalomtörténeti, olykor kalandfilmbe illő mesebeli fejezete követi, telve az

első könyv szövegeire való utalásokkal. Ezt a hálót szövi tovább újabb 13 szöveg, azok a *Limpopo* című fiktiiv naplóból (2007) ideiktatott rövid fejezetek, amelyeknek már a címét látva (például *A szénégetők*, *A szamosvív*, *A gardony*, *Az erdélyi fejedelmek*, *A kétszívűek*, *A lángban álló lovas szobor*) rögtön fölremlik, hogy célszerű őket mindjárt a mesék után olvasni. Csakúgy, mint a dokumentumkötet harmadik részét, amely a Sziveri-mesék közül *A Hintz házhoz*, a *Bakauciszhoz*, a *Mérleghez*, az *Istenszékéhez*, a *Kolozsvári időhöz*, a *Darkó Pistához*, a *Székely kislányokhoz*, a *Virág János házához*, a *Gyerekkorhoz* és a *Földalatti fejedelmekhez* mintegy folytatásszerűen kapcsol filozofikus-anekdotikus, vagy éppen ködös-sejtelmes végjegyzeteket (esetleg újabb mesékkel).

Amiként az első kötet, ez a második sem csupán szöveg-, hanem gazdag (fekete-fehér és színes) képeskönyv. A dokumentumok fotói után, a *Világító ösvény* fejezeténél lép elő a nálunk még mindig jószerével ismeretlen festő, Lustig Valentin, mégpedig *Mária Terézia ünnepélyes fogadtatása Kolozsvár kikötőjében* című megdöbbentő táblaképével. A Szent Mihály-templom magasában trónoló császárnő gigantikus karszékének négy pálcikalába apró csónakokban végződik, ezeket fehér delfinek vontatják a kikötő felé, még a várost övező tengeren, ott, ahol a Szamos ömlik beléje. Jobbról a Fellegvár orma az ejtőernyősök ugrótornyával, a várhegy lábánál csónakos menekülőkkel, háttérben az óceán a belebukó nappal. Lustig további kimagasló tárgybeli munkái (*Bözödújfalu*, *Megbüntetett hal*, *Belvedere*, *Két félhold Kolozsvár felett*) éppoly jól illenek Szócs erdélyi tündérmeséinek látomásos fantasztikumához, mint másféle szemléletmódjokkal, stílusukkal és technikájukkal Jánosi Andrea játékos, remek illusztrációi. A szerző nem mulasztotta el albumába fölvenni sem Josef Hofreitnek a kolozsvári főteret a még torony nélküli templommal és a Bánffy-palotával ábrázoló festményét, sem a Sárdi István *Kolozsvár égése 1876. április 22-én* című képéről készült fametszetet, Darkó László városképét és Tasnádi József, Egyed Tibor kolozsvári tárgyú, vagy korábbi műveihez készült grafikai munkáit. A kétkötetes bibliofil emlékkönyv az író Szócs Géza tiszteletadása a lassan negyedszázada elment Sziveri Jánosnak.

(*Méry Ratio*, 2013)

Bakonyi István

Puerto Rico-i írónk

Ferdinandy György: Mélyebbre

Puerto Rico-i és miami magyar írónk immáron több mint egy évtizede „többlakiságban” él, hiszen az idő jó részét hazánkban és hazájában tölti. Így egyre inkább jelen van a honi magyar irodalom életében, bár korábban sem zárkózott el úgy, ahogy pl. az általa bírált Márai Sándor tette annak idején. Szépprózája és dokumentatív írásai, 1956-ban gyökerező szellemisége fontos értékeink közé tartoznak.

Új kötete vegyes műfajú. Bevezető írása, az *Egy másik élet* kisregény méretű elbeszélés, s ezt követi 13 novella, majd az *Emlékszilánkok* cím alá gyűjtött jegyzetek, tűnődések. A fikció és a dokumentatív jelleg tehát itt is egymás mellett van jelen, illetve gyakran a szépprózai darabokban is ötvöződik. Ötvöződik azért, mert Ferdinandy prózája továbbra is erőteljesen önéletrajzi jellegű, a saját pályájára épülő.

Ennek jó példája az *Egy másik élet*, egyfajta sorsösszegzési igénnyel. A történet kissé kusza kezddődik 1956 decemberének tragikus napjaiban. A zűrzavar és a levert forradalom miatt érzett kétségbeesés hű tükre ez a mű. Képzelt játék ugyanakkor, hiszen ennek a műnek a hőse itthon marad, szemben az író személyes döntésével. A képzelet játéka ez, igen reális mozzanatokban gazdagon. Sajátos időutazásban lehet része az olvasónak, s ebben segíti a gördülékeny stílus, az író lendülete és mesélőkedve. Az egészben van valami mozaikszerűség, és az apró részletek szorosan egymáshoz illenek. Olvashatunk a sors hányattatásairól, az 1956-ban sérült nemzedék illúzióvesztéséről. Megfogalmazódik a hiány nyomasztó élménye. Az elmagányosodás problémája a szétesett világban.

Az önéletrajzi elemek a tizenhárom novellában is alakítják az író tollát. Szerves egységet képeznek, és új értékekkel gazdagítják az életművet. A helyszínek változatosak, szerte a világból valók, a történetek izgalmasak. Az egyes szám első személyű elbeszélés még intimebbé, emberközelebbé hozza őket. Például azokat a részleteket, amelyekben a fordultatos gyerekkorról ír, vagy éppen arról, hogy a Vöröskereszt által Belgiumba „átpaterolt” fiú miképpen élte meg a változásokat. Munkál ebben némi nosztalgia, akkor is, ha nem jellemzi a túlérzékenységet. De pl. a *Fácános fiúk* végén ezt olvassuk: „*Megint elvesztettem valamit.*” Igen, az évek múlásával az ember veszteségei (is) gyűlnek – sugallja.

Az is jellemző ezekre a művekre, hogy egy-egy emlékezetes figurát tömör lélekrajzban örökít meg Ferdinandy, ha nem is a novella műfaját fémjelző, „klasszikus” módon. Inkább egy-egy odavetett, találó mondattal, jelzővel. Vagy éppen egy jellemző cselekedettel. Ilyen miniportré a *Csatári úr* című írás névadójáé. A gyerekkorból jól ismert cipésmesteré, aki segít abban, hogy az apa dagadt lábára fölkerülhessen a cipő. A hétköznapi élet sok-sok eleme megjelenik ezekben a művekben. A *Mariról tranziton* pl. megmutatja a házaseset apró (?) bosszúságait, a női lélek és a bolondéria különös világát. Egy furcsa és kissé hézagos kapcsolat vázlatos rajza kerül élénk ezeken az oldalakon, a végén érzelmekben gazdag, keserűen kifejtettel.

Másutt gyakori az érintkezés különféle sajtóműfajokkal. A Ferdinandy-novellisztika rokona a karcolatnak és a tárcának, ezeknek a régi, patinás világának. Mindez nem értékítélet, hanem pusztán tényközlés. Nem emeli, de nem is rontja írásainak értékét. Mindenképpen egyéni hangjának fontos összetevője. Ily módon, ebben a tekintetben nincs is nagy különbség a kötet két fő fejezete között. Jól érzékelhető a kapcsolat a különféle szépirodalmi és sajtóműfajok között. A valósághoz fűződő viszonyban is, hiszen Ferdinandy György elhitheti az olvasóval, hogy minden szintiszta realitás. Ugyanakkor a találó kötet- és novellacím, a *Mélyebbre* is árulkodik arról a hajdani intelmről, ami valamikor elhangzott az író feladatáról: „Ásson mélyebbre!” A kötetcímadó mű tárgya az irodalom és

a szerelem. A „szoknyapécér” főhős kalandos élete tárul elénk, kendőzetlen őszinteséggel, kitárulkozással, a legrejtettebb titkok kimondásával. S a kétely megfogalmazásával: „Néha elfog a kétség. Szép-e így, lemeztelenítve a durva igazság?”

A Hazatérés pedig a kívülálló, a sehova se tartozó embernek a mégiscsak bekövetkező nagy változását állítja a középpontba. Oda tér meg, ahol szeretné befejezni az életét. Másutt erotikus részletekben sincs hiány, akkor is, ha egyébként autókról van szó. Az *Autótemetőt* kalandos történetmesélés jellemzi, bár mélyebb jellemrajz nélkül. A leghitelesebb portré magáé az írás főhőséé. És újra itt a melanholikus befejezés: „Mennyi autó! Hogy most, életem végén melyiket választanám? A Topollinót? A Volkit? Simeont? Későre jár, már nem választhatok.”

Egy-egy kiszólás is árulkodik e novellisztika sajátosságáról: „Ezek itt csak amolyan széljegyzetek” – írja *Az ismeretlen katonában*. És őszintén szembenéz önmaga mulasztásaival, az emberi gyarlóság bizonyítékaival. Itt is, és az *Emlékszilánkok* című, bevallottan dokumentatív jellegű fejezet írásaiban is. Ezeknek a jegyzeteknek fő tárgya az irodalom és élete, középpontban egy könyvhéttel, illetve az ahhoz kapcsolódó eseményekkel, könyvekkel. „*Ez az öt nap évről évre a legszebb időszak fogyó életemben. Itt találkozom három évtizedes száműzetésem társaival. Aki még él közülünk, ezekben a napokban ma is, a világ végéről is hazalátogat*” – vallja. De van itt esszébe hajló elmélkedés a könyv hasznáról, vagy éppen „*a nagyvilágban jó magyarnak lenni*” – féle, 1956-ban gyökerező lélekállapotról.

Itt-ott találkozunk a napló és a jegyzet műfajától egyáltalán nem idegen, szubjektív ítélkéssel is, pl. Márai Sándorról vagy Kodolányi Jánosról. Ezek a megjegyzések persze vitára adhatnak alkalmat, s nem is mindig igazságosak. Másutt arról szól, hogy nem tartozik egyik szekértáborhoz sem, őrizvén szellemi függetlenségét. Teszi ezt egy olyan korban, amikor ez a függetlenség szinte lehetetlen... Érdeklődése igencsak szélesnek mondható. Nem hagyja figyelmen kívül a 2012-es londoni olimpia eseményeit sem, megemlékezik pl. Szilágyi Áron kardvívó győzelméről. A trópusokról hazatért magyar, és magyarságát mindvégig hűen őrző író gondolatai ezek. Déry Tibor hajdani „hordalékainak” szellemi rokonai az itt olvasható írásai.

Aztán tágulnak a körök. A szubjektivitás tovább fokozódik, akkor például Wass Albert és Márai Sándor kultuszát és népszerűségét vizsgálja. Az eredmény: számára kevésbé érthető az ilyesfajta jelenség. Eszünkbe juthat ezzel kapcsolatban a Ferdinandy által „Orpheusz Úrnak” nevezett Deák László hasonló hangvételű, bár a nyolcvanas éveket leltárba vevő, nemrég kiadott *Naplójának* hangvétele is. S a kötet különösen fontos értékei közé tartozik, hogy számba veszi a nyugati emigráció sokáig elhallgattatott íróit és költőit is. Hitelesek ezek a részletek, már csak azért is, mert írónk alaposan ismeri ezt a világot.

A dolgokat ki kell mondani – üzeni olvasóinak a *Mélyebbre* szerzője. S ebben aligha lehet vitánk vele.

(*Magyar Napló*, 2013)

Baliga Violetta Lilla

Egy költői élet modern tükörképe

Zelei Miklós: Situs inversus. Az Isten balján

Ady Endre életrajzában a következő születési és halálozási adatok szerepelnek: született Érmindszenten, 1877. november 22-én, elhunyt Budapesten, a Terézvárosban 1919. január 27-én. A társadalomban mindenki ezeket az adatokat véli helyesnek, hiszen minden bibliográfiában és lexikonban ezek szerepelnek. A temetésen részt vevő tanúk elmondása szerint a szertartás maga volt a káosz. Csinszka előbb későn értesíti a családtagokat Ady haláláról, így a ravatálnál csupán ő és az elhunyt költő édesanyja lehettek jelen. A gyászbeszédet tartó Babits Mihály a Nemzeti Múzeum oldalkapujához szorult a hatalmas tömegben, így majdnem elmaradt a búcsúbeszéd, a rendőrség tagjait pedig – akiknek eredetileg fenn kellett volna tartaniuk a rendet a temetésen, az utolsó pillanatban Budára vezényelték. Ez az esemény ismét ékes példája volt annak, hogy a nemzet halottait eltemetni veszélyes, sőt – amint később majd erre is fény derül, újratemetni is az. Előfordulhat azonban, hogy mindezek az események – ha kicsit kritikusan szemléljük az ezekről íródott visszaemlékezéseket és a rendelkezésünkre álló tényeket – meg sem történtek.

Az örökkévalóság azonban nem létezik, értelmezni is csak ilyen állapotban lehet. Az írás úgy van kitalálva, hogy legalább megírás kori szerzőjét túlélje, és nekünk is ez a feladatunk: túl kell élnünk saját magunkat, magát a létet, és az életet, és ebben az esetben az örökkévalóság ténye nem sokat számít. A Zelei Miklós drámájában szereplő Ady-alak minderre képes volt, és ezzel túlszárnyalja saját ismert történeti alakját is, miközben számos akadállyal is meg kell küzdenie. A *Situs inversus* egy olyan irodalmi térben kapott helyet, ahol olyan fiatal írók művei szerepelnek, mint például Nagy Gábor vagy Pollágh Péter, mintegy jelezve ezzel a mű fiatal költőkre gyakorolt hatását is.

Világégek után következő az újabb világégés: új határok születnek és zárulnak le, az emberekre rátör a kisebbségi lét érzése – ha egyáltalán van közöttük olyan személy, aki nem kisebbségi – és a merjünk egyre kisebbek lenni életérzése. Ennek kapcsán felvetődik a kérdés: ez vajon tényleg életérzésnek tekinthető? Ady – másokhoz hasonlóan – nem meri megtenni a változáshoz vezető lépést, hiába fordulnak jobbra a dolgok. A határ átlépése után világosan látszik, hogy Magyarországon minden ugyanúgy működik, mint Romániában, csupán annyi változott, hogy a határ egyik oldaláról átléptünk a másikra. Ezután már jobb, ha eltekintünk az ideáktól, hiába gondolja Lyotard, hogy emiatt már minden eszmerendszerrel szemben bizalmatlanok vagyunk, úgy tűnik, az eszmerendszerek ezzel mit sem törődnek. Ezek az eszmerendszerek képezik a *Situs inversus* háttérét is.

A mű címe egy orvosi szakkifejezés, amely az emberi szervek emberi testben való, a normáltól (solitus) eltérő oldalon történő elhelyezkedésére utal. A drámában a szerző Adyt egy fikatív, életrajzi utalásokkal kevert világba helyezi, hogy ezáltal kapcsolatot teremtsen az ismert költő és a dráma fő karaktere között. A darab legfontosabb kérdésének a főhős problémamegoldó képességét tekinthetjük. A fő helyszín Konstanca, habár az is említésre méltó, hogy itteni tartózkodásával egy időben a főhős jelen van Nagyváradon, Budapesten, a szállásán, a kiadóban, sőt álfeleségénél is. A cselekmény ideje már nehezebben behatárolható: az események valamikor a diktatúra éveiben játszódnak, de a Nyugat már elektronikus formában jelenik meg, Babits Mihály szerkesztésében: az internetes forrásoldalt naponta átlagosan 125-en keresik fel, legmagasabb látogatottsága pedig a szóban forgó hónap 10. napján volt, ekkor a statisztika 518 felhasználót regisztrált az oldalra. A lapban publikáló íróknak barter szerződéses wellness-szel fizetnének, a szabadidő eltöltésére szánt pénzt pedig a Juci férje által gyártott fotelek árából elő tudják teremteni. A főszereplő ugyanakkor Kosztolányi Dezsőtől sms-ben értesül a folyóirat-eladás nehézségeiről is. Emiatt az utalások nem egy esetben anakronisztikusak,

ironikusak és abszurdak, az idegenségtapasztalatok lényegesebbekké válnak, a nyelvhasználatban lévő ellentétek pedig még jobban kiéleződnek.

A darab főszereplője Ady, akiben közben testet ölt a többi karakter: az álfeleség, Kitti, a modern világ előnyeit teljes mértékben kihasználó Léda, aki nem hajlandó elfogadni, hogy a közte és Ady között tartó szerelmi kapcsolatnak már vége, Grama ezredes, aki Romániában Ady felügyelőtiszte, a két biztonsági őr, akik felsőbb utasításra tesséklik ki a költőt munkahelyéről, a kiadóból, a tömbház-gondnok, a frakcióvezető-helyettes, Babits Mihály és a Grama ezredesre igencsak hasonlító Garami ezredes, aki a költőt terrorizmussal, nacionalizmussal, sovinizmussal és irredentizmussal vádolja. Rajta kívül egyetlen szereplő van: a színház marketingmenedzsere, aki lelövi Adyt, majd megfenyegeti a nézőket, hogy velük is így tesz, ha netán vissza akarnák váltani a jegyüket.

A darabot különösen érdekessé teszik a benne előforduló populáris elemek, mint például Léda válása, aki ennek révén akár még sztárrá is válhat, vagy a darab végső jelenete, amelyben Cseh Tamás Ady Endre utolsó fényképe című szerzeménye hallható.

Zelei Miklós drámájában eszköztárként felhasználta Ady Endre életének legfontosabb eseményeit és legismertebb műveinek üzeneteit, hogy segítségükkel hitelesen idézhesse fel a 20. századi magyar irodalom egyik legjelentősebb költőjének korát. A darab feltárja a Ceaușescu- és a Kádár-korszakot, miközben egyszerre játszódik múltban és jelenben, valamint egy időben több helyszínen. Ennek köszönhetően Ady sok mindent túlélt a Nyugatnál: a Szovjetuniót, Csehszlovákiát, sőt még Jugoszláviát is. A politikát azonban már nem képes túlélni. A drámában kimondhatja, amit gondol: megbukott, mert megbuktatták. A darabban ezzel kapcsolatban szereplő néhány mondat sok felelős magyar értelmiségi közös élettérzése, közöttük olyanoké, akik ugyan elhagyták Erdélyt, de az anyaországban sem találtak igazi otthonra.

Az egyszemélyes dramaturgia a darab alapötletére, vagyis Ady Endre életének meghosszabbítására támaszkodva azt a történetfilozófiai háttérrel jeleníti meg, amelynek komorságát csak humorral lehet enyhíteni. A situs inversus a valóságban szintiszta situs absurdus. Ady Endre példája jól szemlélteti, hogy olykor-olykor nem könnyű nemzeti halottnak lenni, Zelei Miklós pedig arra is rávilágít, hogy a posztumusz túlélők helyzete is halálos.

(Korunk – Komp-Press, Kolozsvár 2013)

Fábián István

Fehéredő táj

Mohai V. Lajos: Szeptember végén áhítat

„Hallá holtát teremtő Istentől, de feledé.”
(Halotti beszéd)

Hogy lássam, miféle ég alá jutok, miféle szél és milyen fények várnak itt, engedek a cím hívásának: a remény sötét bizonyossággal átvarrtot legszebb, legkeserűbb búcsúsorai lesznek útmutatóm, megérkezésem pedig a tudott befejezés: „A többi néma csend” (TERVEM HANYATLOTT).

Nem magam indulok, és nem készületlenül – ismerős ez az ősz, ahol „nem volt más, csak a szegénylős ég egy kicsinyke darabja a nyitott kapuszárnyak részében” (Az emlékezés melankóliája, 2010), „... Holott az évek kém / lelő-nyílása minden / már megtörtént ősz füstös- / pácolt nyomatára lát” (KILAZULT KŐ, 2007).

Mohai V. Lajos versei a már megírt és a még megszületésre váró szövegeinek szövetéből bukkannak elő, ahogy „a sárszínű ég” s a „magvahalt kert” rejti a megvolt napok fényét, a lezuhant körték, gyümölcsök hangját és színeit – „Ahol se rossz, se jó: vajon koppan-e ott dió?” (KILAZULT KŐ, 2007). Megvan minden, megvan mindennek a hiánya is, az író épp készül prózája bukja ki magából a pontos, sűrű látomásokat, az elmúlás tárgyakká dermedt bizonyítékait – s ezek mind-mind a valaha élteknek, halottainak volt-idejét idézik. Ezek a versek.

Szeptember végén áhítat – „Még zöldel a nyárfa az ablak előtt, / De látod amottan a téli világot?” és /vagy „Szép életem, lobogj, lobogj tovább, / cél nélkül, éjen és homályon át” – Petőfi és Kosztolányi már közelítő árny alatt született haló-sorainak tükörképe és azonossága a cím: a végiggondolt gondolat rémülete, a tudás tudása megakaszt, az éjszaka elől az alkonyhoz visszahőkölünk: ki merné a legutolsó szót kimondani, átlépné szürkület és éjsötét határát?

Kezdjük hát a megérkezéssel: „Hogy vádol engem minden alkalom...” – a túlélők önvádja ez Hamlet szavaival, hiszen bár csak percnyi, bár csak ideiglenes a holtakhoz mérve ittmaradásunk, ők már nem szólhatnak – volt akinek szava sosem volt – s az együtt megtett úton, az együtt élt időn túl ami nekünk maradt: az ő útjukat megtenni nekünk is, immár egyedül. És viselni a lelkiismeret kétségeit. Mert elhagytak minket: így maradtunk mi árulók.

A kötet hét ciklusának (címadó) bevezetője mint vaku villantja ránk a vallomás bizonyosságát: Mohai nem engedi, nem hagyja el eddig volt élete idejét – az sem őt –, fájdalmasan azonos minden elmúlt perccel, szeretett kezek tévona mozdulatával:

„Ha elnyelné testüket az emlék,
ki fogadna, ha innen el mennék?”

és a furán szabálytalan szóköz botlása is a gyász távolsággá növekvő jelenét idézi.

[INNEN EL, INNEN EL] Az évek medrében folyamatosan ömlik a múlt, itt van, mindig itt van, előnti a felépült, azután romló vázakat: „Vétség idején a test batyuja üres csigaház...”, ahogy „... Pince hátsó falánál / A hálólhelyem volna.” Űresedik a gyerekkor, a költő anyja sírjánál az elfordult időt kutatja, mivé lettek régvolt napok kihűlt terei, s a terekben otthonra azóta sem talált hangok: itatóvödrök koccanása, kítámasztóvasak csikordulása, ponyvák recsegése, leszakadt ablaktáblák csapódása. „Mintha zsakokat húznának végig a kövezeten, de meg nem ítélnetni, honnan jött ez a dörzsös hang, mely időlegesen elúzi a lélekszakasztó csöndet, és irányt képez a sötétben.”

Kihűlt, kihalt ez a vidék, mész árad a csupaszfalakból bent és kint, hideg elárultság vidéke ez, szenespincékből száll föl a karcos szénpor, s csak aki itt élt, hallja a vesszőkocsarak odacsapódó zaját, ahogy a káromkodás jégtalpain dörögtek a szívlapátok. Boldog, aki hozatér, s az aranykor forgó díszletei közt körbejárja gyermekkorra mézragyogású emlékeit. Ahová Mohai megtér – helyszin csak, távoli évek színtere, ragyogását elvesztettsége adja, az üres ég szemzavaró fénye, a dombra kapaszkodó kövesút esős ragyogása. Ez az a hely, ahol csak a Kert szót kezdik nagybetűvel, a küzdő, vergődő Kerteket. Ez az a vidék, ahol a metszetpontosságú, rideg képeket más fénybe vonja a ragaszzkodás

abszurditása, hiszen Mohai útitársul fogadta, vagy inkább előreengedi Kafkát hazatérésének útjain, ahol a szavak éppoly valóságosak, mint „*Vadmadarak a levetkőztetett fák rácsain*”, mint a létezés egymásból építkező szavai, miként Tandori öregedő, örök madarai. Elveszítjük a már egyszer valamikor elvesztett.

[HOMLOKOMNAK ÜTKÖZÖTT] Ám ahogy váratlanul – és véletlenül –, alig hallhatóan, azután erősödve április zenéivel földereng a Nap, a sötétség mint hullámzó drapéria lehúzódik a dombokról, meszgesödőről, „és a világot Egyetlen Kertben szökött föl az Égig, belehallgatva az Éden zenéjébe”, mert minden tó: mese – a gyermekkori vigasz felderül.

Egyetlen percre, néhány sorra csak.

„*Vajon ez az önfelelt, színeivel vakító jelenés, sohase múló gyermekkori útravaló, meddig még az enyém?*” – sötétül újra az ég, „*Valami fáj!* / *Az éden gyümölcse / hullni készül...*”

[A KANIZSAI HIDEGHÁZ FALÁRA] Amikor Mohai készülő könyvének, *A kanizsai hidegház* prózájának sorai mint a fa görcse, megsűrűsödve elsötétülnek és megtekeredve jelölik ki egy újabb ág helyét, úgy születnek ezek a versek. Prózájának nehéz, versnek még inkább. Pontos, itteni képek kötik a felfoghatatlant, a lét és a szűnés paradoxonát (egységét) a ravatalozó, a koporsók és sír földjének valóságához. Hűség a halottakhoz, hűség az elfogadhatatlanhoz. Az Időhöz, ahogy Kosztolányinál is mindig. Ahogy Kosztolányinál is mindig fölfénylő selyemként hullámszik elő a kedvesség vágya, Mohai versében, az ÉGI BOLTHAJTÁS ALATT „*Amikor elmerülnek a holtak, / és visszatérnek a Föld porába, / kialvó életükből kilépve, / égi bolthajtás alá húzódnak.*” Mert vigyázni kell rájuk, a holtakra, micsoda volnánk nélküle, aki „*Veszendő-poggyással távozik, mintha elengednéd, / pedig belefeledkezel keletkező hiányába.*” Mert – ismét Tandori tündéri (véletlen ez a mássalhangzó-rím, vajon?) valóság-tudásával azonosulva: „*...ne irigyeljen senki, / aki befejeződik, az se / bír csak halott ember lenni...*” írja a költő, s folytatja összegzőképpen (REZÜMÉ) a kötet világitóan szép sorával: „*...a Föld fészkeben sem török szét / múlt-élete szárnyacsapása.*”

[MÁR NEM KUTYA] „*Vajon visszanézett-e utójára Dalmatánk az útra, amikor az esti sétánk véget ért és hátat fordított a világnak?*” Az emlékezés melankóliája című kötetben rezeg ez a kérdés, és rezeg azóta is gyűrűket vetve prózán, verseken át a lelkiismeret már említett vívódásával: kik fogyatkoznak, az elmenők vagy az ittmaradottak, ki tartozik itt elszámolással, kinek? És megintcsak ismételve: „*Ahol se rossz, se jó: vajon / koppan-e ott dió?*” – akinek volt kutyája, tudja, mit jelent ez a két sor. A kutya nem tud, a kutya nem akar, nem készít számvetést, tudatlan a mérlegelésre, csak tudja bennünk azt a jót, amit a Vele töltött évek alatt összekuporgattunk: van, létezik valahol az a jóság, az a jóság nem tud, nem akar, nem kér számon semmit. És ez a jóság most megvakult – „*Sötét valónk valóság... / ...ki helyett élünk tovább?*” –, mert elhagyott, itt maradtunk, árulók.

Kutyánk halála: ismét elveszítjük a már egyszer valamikor elveszítettet, s amikor a fájdalom megfogalmazásának kényszere már-már megakasztja a lélegzetet, Mohai ilyen sorokba sűríti az elkövetkező csendet: „*Átmászolva a Semmit / egy moccanatlan Kutyán*” (ALAMÍZSNA), és visszatérve a versciklus nyitására: „*...kinek holtan fekszik / Kutyája – / Sosem múló társa. / Talpa szomszédja kő...*” (KINEK KUTYÁJA).

[ZSUGORODIK A KERT] Mintha nem is létezne nyár. A Kert – örökké és kizárólagos nagy kezdőbetűvel, éppcsak mint a Nap – forog az évszakokban, ketten se tudnak nyarat csiholni az elakadt múltidőben.

Hadd álljon itt egy vers, perjelek nélkül, az eredeti sortörésekkel (KÁSÁS KÖRTÉK ESNEK A KERTRE), korántsem az alliteráció kényszerével:

*Kásás körték esnek a Kertre,
suta zaj az agyagos csöndre hull;
még szemerkél csak, nem esik,
ha Nap süt, kiféhéredik.
Oly megbántott a Kert,
szeretni szinte semmiség.*

Ez az a Kert: a múlt idő kertje, ahol diófa, gyomok, régvolt aranyesőbokor fuldokolnak örök esőbe zártan, magvahalt Kert, mert elhagyták az élők, el a holtak, el az árnyak is, amik a Nappal összefogva alakot adnának diónak, körtének, almafának, „*...kihalt a Kert / kihalt az Ég, / a helyén hagyott üresség*”. Egy újabb nagy kezdőbetű és egy újabb nyitvahagyott sorvégi ütem: mozdulna, nincs hová. Nincs mézszínű gyerekkor, nincs napsütés, szürke-csúf a Kert, „*...ha Nap süt, kiféhéredik.*” Megbántott. Ahogy a kutya elforduló tekintetét, ezt a megbántottságot is viselnie kell a megmaradónak.

[A KÖLTŐ KŐMŰVES] Önmagunk azonossága, halottaink, a múlt idő: jelen van. A jelen megtartó ideje: jelen van. Talán ha a holnapi tükörrel kezdenénk valamit. Mohai V. Lajos a kanizsai múlt időt felköltöztette Budapestre, hogy azután – otthonra találva írásaiban – írók-költők szövegeinek tükrében is önmaga élethű arcmására leljen. A Kerttől, a véglegesen múlttá lett Ég ürességétől nem szabadulhat, de vigasztalást jelent más terekben, más időkben, más költők szavaiban megtalálni a lehető mégis-azonosságot. Arany volt-ábrándjai, melankóliája, Vörösmarty öregkori keserősége, Mészöly erőlködés nélküli mélabúja mind része a költői építkezésnek, a magára hagyott árva Kert közös tájjá lesz Weöressel, mert „A Kert: áldozat.” Felbukkannak chandleri helyek, Mohai számára a „Hosszú álom világhírű költészete a halálról / zsinórmértékké vált...”, ahogy Weöressel, Tandorival is közös egek alatt közelít a soha nem szűnő véghez: „Vérre ment, / vérre megy. / ---, / ---.” (VERÉBHALÁL), írja, s hogy a sajátidő miként múlik át a mesterség titkának tudásába: „Vajon mikor leszünk mi ilyen szép kutyák? / – kérdezte Esterházytól Weöres” (UTÓSZÓ A MESTERSÉG TITKÁHOZ).

Végezzük, ahogy kezdtük, a megérkezéssel: „Hogy vádol engem minden alkalom...” – a maradók önvádja ez, Hamlet szavaival.

A halál, a szűnés örök jelenéből merre indulhatunk? Egy út van, a távozottak útjára lépni, már egyedül, szabadulva önvádtól, tékozlástól. Mohai szoboralakként sírversek, sírelőversek gúnyját fordítja magára, „Egy volt-személy helyett / létrejött már egy másik, / ki semmit sem dob el / a végső megszokásig”. Szerep ez, ám biztosan eljövő szerep, ahogy ön-szerep minden igazi vers, ahogy a hamleti sírásó megszólíttatik, és az a sírásó bizony száz évek óta élő valóság. Hogy a versek, ahogy a szerző korábbi írásai is, még egyszer megcsillanjanak a személyesség, az önazonosság fényében, álljon itt egy lezáró, végső adat:

*Kutyánk a Kertben cselleng,
Csakhogy a Föld alatt.
Ötven fölött ez már
Halottrajzi adat.*

A kötet fülszövegéből tudjuk, a költő egy másik halottas könyv, *A kanizsai hidegház* írása közben talált rá erre a verseskötetre. Aki ennyi múltat visel a tartozás és odatartozás hitével, azt erősen köti az élet, ad is erőt a szeretet viseléséhez. Várom Mohai V. Lajos prózakötetét, vajon a már ismerős ég alatt, ismerős esőkben fehéredő tájon miféle utakra jutunk.

Prae.Hu – Palimpszeszt, 2012

Marjanucz László

A látás valósága versus a valóság láttatása

Lengyel András új könyvéről

Lengyel Andrásnak ez már a második könyve (*A mindennapok szemüvegkészítői. Sajtótörténeti tanulmányok*, Nap Kiadó 2013.), amely az újságírás történetéről szól. Korábbi munkája (*Közkatonái a tollnak...*) a szegedi sajtótörténet első jelentős összefoglalása volt, míg mostani kötete 12 különböző esettanulmányt, esszét tartalmaz, amelyeket azonban összefűz a médiahatás konkrét tényeinek a vizsgálata, a szerzőnek az a szemlélete, hogy az (újság)írói produkció érvényét nem a jelen beállítódására is ható „szemüvegen”, hanem a tények objektíváló hatását átengedő prizmán keresztül vizsgálja.

Lengyel András munkája kettős jellegű: történeti elemzés és filozófiai általánosítás. Előbbi konkrét anyagföltáró kutatói munkáját takarja, utóbbi az „értelmezett valóság” érdekmeghatározottságát, illetve mentális következményeit mutatja be.

A Lengyel esettanulmányait magába foglaló kötet rendező elve, hogy a kor „szemüvegkészítőinek”, valóságláttató íróinak-újságíróinak politizáló vagy politikai hatású cikkeket elemzi. Ezt teszi a „*A vezércikkíró Cholnoky Viktor*” esetében is. Cholnoky személye a szélesebb közvélemény előtt alig ismert. Az irodalmat művelő szakemberek részéről ma fokozatos érdeklődés figyelhető meg személye iránt, de Lengyel ez irányú „érdeklődése” nem kanonizációs (szakmai rehabilitáció) indítékokból fakad, hanem az életút és teljesítménye mélyreható föltárásának szándékából. Filozófiai elve – és nemcsak itt, hanem a kötetben olvasható többi tanulmánya esetében is – „az igaz: az egész”. Terjedelmi és tartalmi okokból természetesen ő sem tud maradéktalanul eleget tenni számszerűen a követelménynek, vagyis ő sem vállalkozhatott az összes írás analizálására, ezért egy általa „szövegkorpusznak” nevezett, *A Nap* című bulvárlapban 1905–1907 között megjelent cikk-együttest (21 vezércikk) vesz górcső alá.

Az időpont Magyarországon egy történelmi krízishelyzetet fog át: az oliberalis 67-es közjogi politizálás bukását. Ennek a progresszív és a nemzeti elvek bonyolult kölcsönhatására épülő korszaknak az igényes és érvényes bemutatására átfogó esztorténeti képpel és filozófiai tájékozottsággal kell rendelkezni. Lengyel András bírja ezeket az adottságokat, ezért sikerült neki Cholnoky látásmódjának rugóit a filológiai rekonstrukció módszerével érzékelhetővé tenni.

Ezzel rámutattunk arra, hogy Lengyel nem történeti helyzetértékelést ad, hanem pusztán gondolati oknyomozás vezet. Cholnoky Tisza (István)-ábrázolását nem a történettudomány eredményeivel szembesíti, hanem a szembenállás, a vitriolos hangnem belső mentális összetevőit kutatja. Nem könnyű feladat egy olyan írói látásmód kapcsán, amely Tiszát „sötétnek”, „erőszakosnak”, Jászit és a polgári radikálisokat „szabadságzúzóknak” tartja. Cholnoky kritikai villámai egyedül Vázsonyi Vilmosra nem sújtanak le – Lengyel szerint – a személyes motiváció okán. Cholnoky rokonszenvezett Vázsonyi Vilmossal, s ez a személyes viszony vezette tollát, mikor róla írt. A rokonszenv alapja Vázsonyi társadalmi alapállása (a kisemberek melletti kiállása) mellett agitátortehetségének a tisztelete. Lengyel finom észrevételei az agitáció „új igazságot” hordó szerepéről filológiai megközelítéséből fakad, jóllehet – és ez a recenzens véleménye – az agitáció elsősorban módszer, amivel jó és rossz tartalmak is „közértékké” tehetők. A kérdés persze mindig az: mikor mi a jó és a rossz?

Lengyel szerint Cholnoky az „agitátorban” (a meggyőzés eszközeivel dolgozó közéleti emberben) jó érzékkel fedezte föl a modern kor demokratikus politikustípusát. Nem vitatva a korban újszerűséggel ható módszert (agitáció) demokratikusnak látó fölfogás jogosságát, megjegyezzük: pár évvel később ennek jegyében túszoikat ejtettek, később pedig meghatározott embercsoportokat kirekesztettek.

A szöveg mint „nyomozásra” alkalmas matéria tisztán mutatkozik meg „*A Hét 'Toll és Tőr' rovatáról*” című tanulmányban. Lengyel András a neves irodalmi lap polemikus glosszarovataként határozta meg ezt a szerkesztői specialitást, amelynek funkciója a modern ízlés védelme volt az ízléstelenséggel szemben. Érdekes alapállás, mivel a modernnel szembe nem a tradicionálist, az antimodernert állítja, hanem egy helytelennek tartott magatartást. Mivel a rovatot a visszasságok elleni föllépésnek szentelték, éles volt kritikai hangvétele, és domináns a támadó jellege, amiért is a szerzők inkognitóban maradtak. Csak piktogramok jelezték a glossza íróit aláírás helyett. Lengyel Andrást ez esetben nem annyira a glossza tartalma, mint inkább a glosszát jegyző piktogram mögött álló személy kiléte érdekelte. Az átnézett példányok alapján 1908–1910 között 18 jelet azonosított, s ezek sok szempontú elemzésével derítette ki a szerzők személyét. A recenzen számára néhány jel szimbolikájának megfejtése meglepetésszerű. Eléggő bizonytalan például, hogy a női fej jele alatt publikáló személy a mai „social gender” már akkor meglévő irányzatára utalt volna. Bár az Emma = Ignótus azonosítás régebbi találmány, joggal emeli ki a szerző, hogy maga Ignótus is elismerte, s az irodalomtörténet-írás is így tartja számon. El lehet gondolkodni a brekegő békáról, mint a belebeszélés attitűdjéről is. Mégis, ezek a megfejtések nem légből kapottak, hanem a szövegismeret, illetve a piktogram kifejezte szerzői alkat és nézőpont alapján elvégzett összetársítás eredményei. Ezt nevezem művelődéstörténeti „nyomozásnak”, amelynek során Lengyel 17 személyt azonosított be potenciális rovatszerzőként. Köztük olyan kiválóságokat, mint Kiss József, Cholnoky Viktor, Kosztolányi Dezső és Decsi Imre. Cholnoky Viktor személyének beazonosításakor a szerző a rovat egyik 1912-es, igen élesen *Nyugat*-ellenes glosszájára támaszkodott, mint a Cholnoky és a *Nyugat* között fönnálló szakadék bizonyítékára. A glossza – az ő szerzősége esetén – további fontos bizonyíték a modern magyar irodalmon belüli szakadásra.

Lengyel modern társadalmi gondolkodásmódját legjobban talán a bűnügyek sajtóbeli pertraktálását elemző tanulmánya, a „bűn” elbeszélhetősége: *Tarján Vilmos, Az Est és a modern bűnügyi riport /1910–1919/ tükrözi*. Arra keresi a választ: miért „izlik” az olvasónak a bűnügyi történet. Messziről indul a válasz megtalálásához: a modern társadalom működési módjából, illetve annak diszfunkcióiból indul ki. E diszfunkciók keletkezését a modern tömegtársadalmak normál üzemmódja által okozott egyéni sérelmekből („mikrotraumákból”) vezeti le. Az embernek két prototípusát veszi: a bérmunkást és a tőketulajdonost (a modern statisztika rovatai szerint: a munkavállalót és munkaadót – M. L.), akik nap mint nap kerülnek egzisztenciális vészhelyzetbe, s életük valamilyen szinten „traumatizálódik”, sérelmet szenved. Egyik lehetséges válaszként az ember az egyéni sérelem közösségi élménnyé alakításához fordul („kollektív narrativizáció”). Mivel az egész társadalomról közvetlen tapasztalatot nem tud szerezni, kénytelen a közvetített tapasztalatra fanyalodni. Ez a társadalompszichológiai tényező a legfőbb magyarázata a bűnügyi riport domináns hírlapi pozíciójának. Lengyel érvelése filozófikus mélységű, amelyet Tarján Vilmos hírlapírói működésének bemutatásán keresztül konkretizál. Mindazonáltal elméleti okfejtése a modern társadalomtudományosság nyelvezetét használva gyakran él szokatlan fogalomtársításokkal (mediális narrativizáció), amelyek ugyan helytállóak, de az átlagolvasó számára nem föltétlenül nyilvánvalóak.

Tarján Vilmosról megtudjuk, hogy *Az Est*-nél ő lehetett az első, aki nem politikai publicistaként, nem is íróként, hanem bűnügyi riporterként csinált karriert. Teljesítményét Lengyel újságírói szempontból jelentősnek tartja, bár nyelvezetét, stílusát kifogásolja. Amit a zszurnalista pozitívumnak tekint, az Tarján tárgyias konkrétságú írásmódja, amely a tömegek hangján szól, éppen ezért széles piacra jut el, ugyanakkor bírálja a nem kritikai, hanem elfogadó írásmódjáért. Utóbbin azt érti a szerző, hogy a Tarján használta nyelv nem bírálja az aktuális társadalmi hierarchiát, s pl. természetesnek veszi, hogy „postaszolgárol” beszél. Ez lehet, hogy a társadalmi állapot nem „innovatív” leírása, de a hivatalos nómenklatúra kategóriái, bár valóban készen talált klisék, mégis szociális irányjelzők a bűntény hátterét illetően.

A kötet talán legjelentősebb tanulmánya „*Hatvany Lajos Pesti Naplója (1917–1919)*”. Időben nem nagy a tárgyalt korszak, de az a két év a magyar újságírás meghatározó lapjának megújulástörténetét fogja át. Sorsán keresztül érzékelteti Lengyel, mennyi minden múlik a tulajdonoson – ez esetben az „irodalmár bárón” –, s ez konkrét esetben a lap modernizációját jelentette: az irodalmi jelleg erősödését, a polgári középosztály felé nyitást, ami kulturálisan a konzervatív értékek felé nyitással volt azonos. Egy lap arculatát, a szerző szerint, leginkább a benne nyilvánosságot kapott csoportok határozzák meg. Esetünkben ezt a pesti polgári középosztályal azonosítja, egy sokféle származási és kulturális csoportot magába foglaló szociális alakulattal, amelynek a különböző ízléseit és érdekeit kielégíteni akaró szerkesztői szándék szükségképp adott helyet tárcarovatában a nem nyugatos szerzőknek is.

Bonyolultabb a politikai irányultság kérdése, hisz 1917–1919 a háborúk, forradalmak, puccsok, új eszmék és politikai erők keletkezésének kora. Ebben a dzsumbujban kellett rendet vágni a szerkesz-

tőségnek. Hogy milyen irányultság mellett tette le a lap a voksát, főként szövegeiben értelmezhető. Általános jellemzőként elfogadják „az irodalmi színezetű baloldali” címkét. Nem így szerzőnk, aki szerint a főnti sommás besorolás feltételezi pl. a cikkek egyneműségét, ami pedig nem létezett. Volt tere az egyéni véleményeknek is, a lap állásfoglalása variációkban létezett, s ezek együtt jelölik ki az irányultságot. Vagyis az összkép lehet egy lap irányultságának megbízható jelzője. Az összkép esetünkben három variáció összekapcsolódását jelentette: pacifizmus, demokrácia, nemzeti érdek. Károlyi Mihály programjára hajaznak a progresszív hangzású variációk, ami nem véletlen, hisz Hatvany Lajos a lapot nyíltan a Károlyi vezette Függetlenségi Párt szolgálatába állította. Cikkek sokaságát idézve és elemezve teremti meg az ívet a háborúellenesség és a demokratikus beállítódás között. Olyan gondolati mélység tárul elénk Kosztolányi és Karinthy idézett írásaiból, amelynek erkölcsi tanulsága időtlen, humanista alapállása támadhatatlan. Egyet lehet érteni Karinthyval abban, hogy néha nagyobb bünt követ el az, aki az élet tartalmát, és nem az életet veszti el, mivel az élet tartalma a szabadság. Ezért a háború igazi ellentétét nem a békében, hanem az eszmék forradalmában látta. A történész recenzius ehhez csak annyit tesz hozzá: az ország sorsát meghatározó fontos döntéseket 1918-ban nem Bécsben vagy Pesten hozták, hanem az antant főhadiszállásán, Prága és Zágráb utcáin, az emigrációs központokban. Itt zajlottak a reális folyamatok, és ennek fényében Károlyi pacifizmusa éppúgy illúziókergetésnek tűnt, mint a hivatalos magyar politikai mentalitást előnytelenül jellemző doktrínárság. Lengyel realitásérzékét dicséri, hogy a lap állásfoglaló variációi közül olyan Kosztolányi-cikkekre is hivatkozik, amelyek Károlyi naivitásával szemben az alakuló folyamatok belső veszélyeire figyelmeztetnek, a háború okozta mentális változásokra, a „sok, apró, mérges zsarnok” megjelenésére.

A kötet további négy tanulmányának alanya Kosztolányi Dezső, illetve egy-egy vitát kiváltó cikke. Az első (*Egy s más az Új Nemzedék Pardon rovatáról*) Kosztolányi szerepét vizsgálja a Pardon rovat szerkesztésében. Látszólag érdektelen kérdés, hisz efféle munkát végzett már korábban is, de a Pardonnál működését épp a kor (1919–1920) teszi fontossá. A forradalmak és Trianon után Magyarországon az uralkodó változtatni akarás eszmetörténetileg az antiliberalizmusra és a zsidóellenességre épített. A történelem ingája – új egyensúlyt keresve – átlendült a másik oldalra, ahol a Pardon az új kísérletek újságbeli artikulációjával a demokráciakorlátozó és bűnbakképző visszacsapásnak a szerve volt – Lengyel megfogalmazása szerint. E rovat egyszemélyes szerkesztője és – talán nem kizárólagos – szerzője volt Kosztolányi Dezső. Itt vállalt szerepe miatt a neves költőt támadások érték és érik manapság is, miközben kialakult a védők tábora is. Lengyel igyekszik magát függetleníteni a két tábor ideológus küzdelmétől, s gondolkodástörténeti szempontból közelít a kérdéshez. Megállapítja, hogy ha Kosztolányi szerepe csupán a rovatszerkesztés volt, s a durva cikkeket más írta, a közreműködés akkor is problémás. Hisz egy ilyen harcos rovat szerkesztése egy teljességgel apolitikus széplélek által, lehetetlen. Ebből következnek alternatív következtetések: mivel a rovatvezető (Kosztolányi) neutralitása ebben a szellemi közegben zárt, így az vagy üzemszerűen dolgozó politikai újságíró, vagy meggyőződéses militáns, aki elveit képviselve politikai missziót tölt be. Lengyel több forrásra, így a feleség visszaemlékezésére, Szabó Dezső elszólására is támaszkodva megállapítja Kosztolányi aktív szerepét a „véres rovat” szerkesztésében és a cikkek egy részének megírásában. Itt jegyzem meg, hogy a kötet másik Kosztolányi-tanulmányából is kiderül – mondhatom – egy a szerző által meghonosított új művelődéstörténeti kutatási irány: a sajtóba írt névtelen cikkek szerzői beazonosítása. Az empirikus és filológiai módszert egyaránt alkalmazó törekvésnek köszönhető a Pardon rovat eszmei beazonosítása, amiből pedig logikusan következik a szerző lesújtó véleménye a rovat szerkesztőjéről, bár végig hangsúlyozza ugyanakkor Kosztolányi nem mindennapi kvalitásait. A kettős jelleg nem zárja ki egymást. „A nemzeti gyászhoz” címmel írt Pardon-cikkét értékelve így összegez Lengyel: ez a magyar szélsőjobboldali publicisztika egyik csúcsteljesítménye, s egyben a Kosztolányi-életmű legnagyobb szegényfoltja. A rövid írás Somogyi Béla meggyilkolásának Népszava-beli tálalására reagál, amelyet a szerző több oldalon keresztül boncolgat, nem történeti, hanem inkább morális síkon. Kosztolányi okfejtésének summázata nyersen fogalmazva: Somogyi Béla rászolgált sorsára, a Népszava-pedig saját „házi gyászhoz” nemzeti szintre emelve a nemzetrombolók felelősségét tussolja el. Lengyel ízekre szedve a mondatokat lélektani oknyomozásba kezd a cikk állításainak, következtetéseinek mentális-pszichés rúgóit keresve, a szavak, kifejezések retorikai, illetve logikai funkcióját vizsgálva. Valóságos személyiségvizsgálatot folytat a szerző, amihez Kosztolányi 1936-ban megjelent könyvét (*A véres költő*) is fölhasználja. Ítéletének végső megfogalmazása: Seneca (= a Pardon-os Kosztolányi) személyiségi okokból alkalmatlan a személyes morál örök érvényű parancsainak eleget tenni, ezért alkalmazkodásból fölmenti Nerót az anyagilkosság vádjá alól („Öngyilkos lett mások keze által”). Kosztolányira vetítve ez annyit jelent, hogy benne sem volt meg a személyes garancia a hatalommal szembeni ellenzkíség vállalására 1921-ben.

Lengyel már-már pszichoanalitikus magyarázata azonban tovább objektíválható a történeti környezet bemutatásával, mert ez utóbbi az a nagy életkeret, amely hat a lelki és a gondolkodásbeli folyamatokra is.

Kosztolányi gondolkodásmódjának, lelki beállítódásának további izgalmas részlete a „Nagy viadal” című műhelyjegyzet. Ráillik a műfaji besorolás, mert egyszerre hajta végre a filológiai helyreállítás és elemzést. Súlyos kérdéseket boncolgat itt a szerző Kosztolányi *Új Nemzedék*ben megjelent vezércikke (*Tehetség és fürgeség*, 1920. szeptember 18.) kapcsán. A költő itt a magyarság és zsidóság történelmi küzdelméről ír, az elért pozíciók érdemi (a magyar tehetség produktivitása) és mesterkelt (a zsidó szemfülesség reprodukivitása) fundamentumának szembeállítására révén. Lengyel András jelzi, hogy nem egyszerű zsurnalizmusról van szó, hanem egy bravúros újságírói teljesítményről, amelynek retorikai-gondolati minőségét Kosztolányi ezse és irmitudása szavatolja. De az egész pusztá idealizáció és vágykép – állítja Lengyel, a politikát és érdekeket új tengely mentén strukturáló keresztény-nemzeti gondolat terméke, új eszmei ellenhatás, mely az országot katasztrófába és összeomlásba vivő liberalizmust, a tehetetlen polgári demokráciát és a szociáldemokrácia segítségével hatalomba került kommunista diktatúrát nevezte meg modern nyomorúságunk okaiként.

Lengyel bravúros felismerése, hogy a cikk lényegében átértelmező gondolat, Prohászka Ottokár egyik, a zsidóság szellemi fölényéről szóló elszólásának a kimagyarázása. Kosztolányi vezércikke ellenpontok sorozata, a zsidóság szellemi fölényét állító mondat átértelmező, ellenpontozó szellemi akrobatika, melynek végeredménye az eredeti tétel visszajára fordítása: a zsidóság alacsonyabbrendűségének intellektuális levezetése.

A recenzius talán e tanulmány kapcsán érzékelt leginkább a Lengyel Andrást mindenki mástól megkülönböztető sajátosságát: hogy jut el a gondolatok analízálójá a szöveg és filológia mikrovilágából az eszmetörténeti általánosításig, az (újságíró) textuális lelki rezdülésétől az ország eszmei kontinuitás-láncának szemenkénti fölisméréséig és rekonstruálásáig. „Az Apostol-ügy” című tanulmánya kapcsán ugyanazt az alapproblémát (zsidó, nem zsidó küzdelem) látta meg, más szempontból. Lényegét Kosztolányi a cikkében imígyen ragadta meg: amikor a zsidók nem önmagukat dicsérik, hanem mással dicsérik magukat, esetünkben egy renegát katolikus pappal. Lengyel a probléma kapcsán ismét aláhúzza Kosztolányi szélsőjobb színezetű írói tehetségét, melyhez Várossy Gyula egyszerűen nem mérhető, de figyelmeztet a magas színvonal kártékony jellegére. Maga az ügy Lengyel számára csak sajtótörténeti apropó a modern médiában a valóságértelmezés monopóliumáért zajló küzdelem újabb bizonyító anyagának a föltáráshoz. Ez a tanulmány jó példa arra, hogy miként születnek a sajtó világának szereplői között konfliktusok vagy szövetségek, milyen módon kezelik, juttatják kifejezésre az érdeksérelmeket, és miként fog meg a cselekvést meghatározó gondolat. Például a sértő (Kosztolányi) és a sértett (Várossy Gyula) közötti üggyben Lengyel ténybeli és morális válaszokat keres a békítőként föllépő Móra Ferenc Kosztolányit meglehetősen magatartására, illetve a bocsánatkérésben „praktikus hazugságot” elkövető költő személyes motívumaira. Móra ugyanis 1918/19-ben az „ők”-höz tartozott, míg a „mi”-hez önbesorolt Kosztolányi támadó cikke saját személyes döntése volt.

A kötet eszmetörténeti egymásra épültsége – egyben a jó szerkesztés példája – mutatkozik meg a Kosztolányi-cikkek tartalmi sorrendjében. Ezeknek az írásoknak tudományos-kutatói összekötő kapcsa Lengyel tanulmányainak valódi tétje: a radikális jobboldal beszédmódjának és érvelési stratégiáinak bemutatása. Csak ezt szerzőnk úgy érzékelteti, hogy világossá lesz: Kosztolányi mindezt tehetségesen, magas nívón gyakorolta, míg az „ébredők” primitíven csinálták ezt. S persze Kosztolányinál a dolgot érzékennyé teszi az, hogy az ő múltja (s jövője) nem volt összhangban ezzel a beszédmóddal.

Tanulmányt olvashatunk egy médiacsatáról (*Az úgynevezett ál-Az Est*), amely a régi liberális lap (*Az Est*) címével megjelent pszeudó-Az Est működését és kettejük közötti küzdelméről írja le. A tanulmányt az teszi újszerűvé, hogy elsősorban nem a hagyományos politikai (jobb-bal) szembenállást artikulálja, hanem a gondolatfogyasztó piac szempontjából látta meg a „harc” eseményeket. Kedvező jogi környezet ide – az Ébredő Magyarok politikai támogatása oda – a lopott néven megjelenő ál-Az Est – mai kifejezéssel élve – labdába nem rúghatott az igazival szemben. Utóbbi kommunikációs fölénye, kulturális beágyazottsága oly mértékű volt, hogy az alkalmi lap maximum a politikai röplap műfajába sorolható be. Érdekes Lengyel történeti értékelése a médiacsatáról. *Az Est* beállításában ez egy hamis vádakra épülő, a lap anyagi és erkölcsi megrendítését célzó, a hírlapi piacot bűnös eszközökkel újra osztani akaró igyekezetnek tűnt. Lengyel viszont a dühöt kiváltó indítékok nyomába eredt, és azokat – részben – *Az Est* bűneit kereső szándékban lelta meg. Azaz, az álújság számba vette *Az Est* által elkövetett bűnöket, amelyeket a forradalompartolásban és a régi Magyarország bukását a saját hibáinkra visszavezető látásmódban fedezett föl.

Tanulmány olvasható még a kötetben *Az Est* médiamarketingjéről, a *Népszava* sajtórendészeti ellenőrzéséről és a *Szegedi Népszava* „gleichschaltolása”-ról. A szerző ezekben az írásokban olyan kérdéseket taglal, amelyek nem föltétlenül primér politikaiak vagy ideológiatörténetiek, de föltétlenül művelődéstörténeti tudásunkat gyarapítók. Kevésbé ismert, miként válhatott sikeres üzletté a lapkiadás. A pénzügyi talponmaradás a legalapvetőbb stratégia volt, de a valódi célnak a példányszámbővítés, és ezen keresztül a bevételnövelés tekinthető. Lengyel *Az Est* tényleges helyzetének bemutatásával bizonyítja, hogy a laphoz kapcsolt „sikersztori” a valóságban árnyaltabb, többek között az infrastruktúra és a szakmai teljesítőképességtől függő, visszaesésekkel tarkított hullámzó folyamat.

A két zárótanulmány a cenzúratörténet két esete: a rendszerkritikus *Népszava* 1929-i, és az ugyancsak a szembenállást szimbolizáló *Szegedi Népszava* 1948-i sajtórendészeti megrendszabályozása. A két eset külsőleg hasonló problémákat takar, valójában a sajtópluralizmus elleni támadás két válfajáról van szó. Első esetben a klasszikus osztályharca emlékeztető jogi, politikai, sőt érzelmi szembenállás volt az eljárás kerete, utóbbinál már nincs szó lényegi sajtópluralizmusról, csak pártfüggő többsajtóról, amelyet a Szegedre bevonult Vörös Hadsereg élesztett újjá.

A közel 400 oldalas tanulmánykötet három pozitívumának kiemelésével zárom az ismertetést. Nem túl gazdag sajtótörténeti irodalmunk tudást gyarapító alapkutatási eredményekkel gazdagodott, olyan területek ismeretanyagával, amelyeket a tudományos érdeklődés még nem vont vizsgálati körébe.

A kötet olyan mély gondolatiságú, amelyet a „szegedi gondolkodóként” ismert Lengyel Andrától szinte már természetes módon vár el az érdeklődő közvélemény. Ez alapján kijelenthető, hogy munkája a magyar szellemi életnek újabb mozgási energiát adott.

A könyv erénye az is, hogy megszívlelendő tanulságokat fogalmaz meg, azt például, hogy a tudás véd a szellemi orvvadászoktól, vagy azt, hogy érvényes mondanivaló egy jelenségről, csak minden vele kapcsolatos releváns ismeret, vagyis az összkép alapján alkotható meg. Lengyel András munkája többek között e hármas tulajdonsága miatt is fontos olvasmánya lehet az elmélyült kutatóknak, de az emberi igazságokra fogékony érdeklődőknek is.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

NYOMDA K E T K E C S K E M É T

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

